تذکرہ موسوم بہ سخنوران چشم دیدہ

یاہو

الحمد للہ

کہ بعون رنگین فرمای گلزار کون و مکان و بہ آبیاری ہبت بخشش چمن دو جہان

تذکرہ موسوم بہ

سخنوران چشم دیدہ

من تصنیف

عالیجناب مولانا مولوی ترکعلیشاہ ترکی قلندر نور محلی

باہتمام کمترین سید رحیم الدین

در مطبع شمس الاسلام بفضل ذو الجلال والاکرام زیور طبع

آراستہ گردید

یافتاح

بسم اللہ الرحمن الرحیم

تذکرہ موسوم بہ سخنوران چشم دیدہ

حمد میگویم آن خالق کون ومکان سخن آفرین راکہ چہا کمال و افضال با انسان
بے بنیان عطا فرمودہ ودل این خاکی سرشت را مطلع انوار و مقطع تجلیات کردہ
وزبان را کہ بظاہر پارۂ گوشت است باجواہر نطق بلا امداد استادی یا شاگردے
مرصع ساختہ لآلی کلام رنگ برنگ را ازوے جاری نمود سبحان اللہ وبحمدہ
ونعت آن سرور کائنات کہ باوصف اُمی لقبی معماے علم اولین و آخرین را
حل کردہ از فصیحان نہ چرخ گامے بفصاحت پیش زدہ در شان اہل بیت و اصحاب
کبارش ہمیں کلمہ زبان را تر کنم - کہ اللّٰہم صل علی محمد و آلہ واصحابہ وسلم
ودر مدح شاہ جمجاہ سلطان ابن سلطان حضرت میر عثمان علیخان بہادر خلد اللہ ملکہ
کہ تواند کہ دم زند یعنی ایزد تعالیٰ خزینۂ ہر علم وگنجینۂ ہر ہنر بسینۂ پاکش نہادہ و ذات

پُر صفاتش را خالق بیچون خلق محمدی و صدق صدیقی و عدل فاروقیؓ و حیاے عثمانیؓ و شجاعت مرتضویؓ عطا فرموده لہذا بدعاے دولتش بدین شعر اکتفا کردم شعر

خداوندا سلامت در جہان دار این جہانبان را	شہ ملک دکن کسری حشم عثمان علیخان را

اما بعد این حمد و نعت و مدحت فقیر سراپا تقصیر **ترک علی شاہ ترکی قلندر نور مجلی** کہ در فقیری دست ارادت بدامان غوث علیشاہ قلندر پانی پتی برزده و در سخن پارسی شاگرد گل محمد خان ناطق مکرانی و شہاب الدین واثق ہراتی و مولوی رکن الدین مکمل نور مجلی و امام بخش صہباے دہلوی و در ریختہ از میر علی اوسط رشک لکھنوی فیض اندوختہ دست بستہ بحضور سخنوران نازک خیال این چند التماس میکند **اوّل** آنکہ در عین شباب اشعار اُستادان و شاعران چشم دیده بہزار محنت جمع کرده میخواستم کہ تذکره مرتب کنم لیکن افسوس صد افسوس کہ آن ہمہ سرمایہ در غدر دہلی غارت شد- ازین حادثہ دلم آنچنان فسرد کہ باز نخواستم کہ بار دیگر سامان فراہم کرده بقلم آرم چراکہ در ایام جوانی اشعار محبان کہ یاد بودند درین سن نود سالگی چنان از یاد محو شد کہ ہرچند فکر میکنم شعرے کجاکہ نیم مصرعہ ہم بذہن نمی آید مگر دل شیدا شب و روز تقاضا براے تحریر تذکره میکرد لاچار مستعد شدم **دویم** ہرچند بادوستان و تلامذۂ خویش گفتم کہ قدرے امداد در فراہمی اشعار باید داد مگر بغیر خاموشی حرفے نگفتند و اگر گفتند این قدر گفتند کہ بجز ارید اینچہ خام خیال است کہ درین پیرانہ سری چشم از بصارت و گوش از شنوائی و دست از رعشہ و پا از رفتار بیکار و حواس خمسہ ہمچون زلف دوتاے معشوقان پریشان و شیرازۂ جمعیت خاطر درہم و برہم فکر فراہمی تذکره بیجاست آخر ازین ہوا خواہان توقع برداشتہ و تکیہ برہمت خداداد نموده ذکر بعض سخن آفرینان بقلم آورده تبذراجاب میگزارم کاش تذکرۂ اول باین تذکره جمع میشد کہ اہل سخن داد جانفشانی ہاے من میدادند **سیوم** نام آن شعراء دیرین

تذکرہ خواہم نوشت کہ بچشم خویش دیدہ ام وہم بزم من بودند و با پارسی میل میداشتند
و ذکر بعض از تلامذۂ خود نیز خواہم کرد چہارم اگرچہ فقیر فیض صحبت این اساتذہ
برداشتہ کہ نام بعض از ایشاں بذیل درج کردہ ام اما عمداً ذکر آن والامنشان ننوشتہ ام
چراکہ تذکرہ نویسان جملہ احوال شان ازین بیشتر نوشتہ اند باز من ہمان خواہم نوشت
کہ دیگران نوشتہ اسامی آن بزرگان اینست مظفر علیخان اسیر۔ حضرت غالب
حکیم مومن خاں۔ حضرت استادی امام بخش صہبائی ۔حضرت استادی ناطق مکرانی
حضرت اُستادی واثق ہراتی۔ نواب شیفتہ مصنف تذکرۂ گلشن بیخار وغیرہ پنجم
ذکر ضامن علی جلال لکھنوی۔ وکمال خلف جلال۔ وامیر اللہ تسلیم۔ و شوق
نیموی۔ وانوار دہلوی وغنی رامپوری۔ وشمشاد لکھنوی وغیرہ۔ ہرچند با فقیر
آشنا بودند لیکن کلام پارسی این نکتہ وران بہم نرسیدہ اگر یک مصرعہ ہم بہم میرسید
درج این تذکرہ میکردم مگر تاہم نام بعض بعض نوشتہ ام کہ یادگار ماند ششم
بر بعض اشعار احباب این تذکرہ کہ بعض عزیزاں اعتراض کردہ اند جواب آنہا بدلائل
واسناد دادہ ام ہفتم نام این تذکرۂ سخنوران چشم دیدہ نہادہ ام کہ ہم نام است
وہم تاریخ۔ دعا میکنم کہ اے پروردگار عالمیان بحق اسمائے خویش و بحق قرآن مجید
و بحق محمدؐ و آل محمدؐ و اصحاب محمدؐ این تذکرہ را بخیر و عافیت بہ انجام رسان

آمین ثم آمین

حرف الف

آصف تخلص نام مبارک میر محبوب علیخاں بہادر سلطان دکن ہرچہ از وصفش رقم کنم کمترک بود مختصر انکہ جملہ علماء و فضلاء و حکماء و شعراء کہ دریں دیار می بینی از فیض اوست و آن حضرت در پارسی شاگرد حضرت آغا سید علی شوستری طوبی تخلص و در ریختہ تلمیذ فصیح الملک داغ دہلوی بودند و سخن ریختہ را بپایۂ اعلیٰ رسانیدہ دیوان تکمیل کردند اکثر کلام آن والاصفات بر زبان پیر و برناست روزے بر کوہ شریف با فقیر مخاطب شدہ فرمودند کہ این شعر شما فراموش نمی شود شعر

چنانکہ در پس الحمد مقتدی آمین	زبان ثنائے تو میگفت و دل دعا میکرد

حیف صد حیف کہ در عمر چہل و ہشت سالگی رحلت فرمودند فقیر این مصرعہ تاریخ یافتہ -

مصرعہ سایۂ حق بود محبوب علی خان بادشاہ

از کلام پارسی آن خلد نشیں این دو شعر پارسی یاد ماندہ کہ از زبان طوبی شنیدہ بودم

بستۂ حلقۂ بلا شدہ ام	عاشق زلف مشکسا شدہ ام
باز امسال پارسا شدہ ام	توبہ از بادہ کردہ ای آصف

آصفی تخلص مولوی عبد الجبار خان رامپوری عالم متبحر و صاحب تصانیف کثیرہ و از منصبداران سرکار نظام و از کرم فرمایان قدیم این فقیر است عمر عزیزش از پنجاہ سال تجاوز کردہ در سخن بپایہ اش رسیدن کار ہر کس نیست خصوصاً در قصاید طولانی از فی یعنی بعض قصیدۂ آن بلند فکر از ہفت صد و بعض از پانصد شعر کم نباشد اگر گویمش انوری و خاقانی ثانیست شایانست روزے بمحفل یکے از امرائے دکن عزیزے زبان بغیبت این فقیر دراز کرد چنانکہ عادت ہمعصرانست حضرت آصفی ہم در انجا تشریف میداشتند بآن عزیز مخاطب شدہ فرمود کہ اول جواب این دو شعر ترکی باید داد بعد زان لب بغیبتش بکشا شعر اینست ؛

مصرع اول		مصرع دوم
چشمش ز غرفه کار دل من تمام کرد	وله	صیاد تیر زد ز کمین گهه شکار را
خاکم از کوئے یار می گزرد		گرد از لاله زار میگزرد

همه سامعین صداے تحسین بلند کردند اشعار جناب آصفی چند انکه من میخواستم دستیاب نشده و آنچه بدست رسیده هدیهٔ ناظرین است

مصرع اول	مصرع دوم
آن جام مے که بر لب جانان رسیده است	خورشید سان بچشمهٔ حیوان رسیده است
شور شکست از دل ما می شود بلند	آن بیوفا به بستن پیمان رسیده است
اشکم براه شوق تو شوریدگان صفت	گاهی بجیب و گاه بدامان رسیده است
دشنام تلخ از لب جانان شنیده ام	زهرم بکام از شکرستان رسیده است

حق اینست که بسیار خوب گفته

مصرع اول	مصرع دوم
عشق تو کرده است گذر در دل خراب	سلطان بسیر کشور ویران رسیده است
مضمون او چو فتنهٔ روز قیامت است	خوش مصرعم بقامت جانان رسیده است
زلفش به پیش پائی فتاده است آصفی	امروز عهد فتنه بپایان رسیده است

این چند شعر از مثنوی بهم رسیده

مصرع اول	مصرع دوم
گوی از باغ خلد حور آمد	کز لقایش بدیده نور آمد
صورت بوئی گل براه گذر	برد او را سبک نسیم سحر
در ره او ز شورشش غلغال	فتنهٔ حشر ماند در دنبال
دارد آغوش انتظارش وا	موج خمیازهٔ لب دریا

سبحان الله

مصرع اول	مصرع دوم
بصفا غوطهٔ چو زد در آب	کرد قالب تهی گهر چو حباب

از جائے دیگر

مصرع اول	مصرع دوم
آن پری زاد آتشین رخسار	ز آتش آمد برون بسان شرار

هردو گشتند بسمل از تیرے — گشت صیاد و صید نخچیرے

ادیب[۳] تخلص سیف الحق نام دهلوی در لاهور دیده بودم که دران ایام عمرش بست وپنج سال بود وسودائے شاعری درسر داشت دیر شد که رحلت کرده کلام پارسیش دستیاب نشده معذورم -

اعمی[۴] هم نام وهم تخلص صفاهانی کورمادرزاد بود ودرشیاور گدائی میکرد از دیدن پنجاه ساله معلوم شد روزے بردوکان رجب علیخان سوداگر کابلی با چند یاران سخن فهم نشسته بودم که آن پیرمرد دست خودرا برائے طلب دراز کرد رجب علیخان گفت که اعمی اگر برین مصرعه مصرعهٔ دیگر پیوند کنی من ترا ایک روپیه خواهم داد فقیر پرسید که شاعر است رجب گفت بلے بشنو آخر رجب این مصرعه برخواند - اگر ماند شبے ماند شب دیگر نمی ماند اعمی قدرے فکر کرده گفت بشنو بابا اگر پسند آید ایفائے وعده کن واین مصرعه برخواند ؛ جمال گل که برشاخ است بر بستر نمی ماند ؛ اگر ماند شبے ماند شب دیگر نمی ماند ؛ همه سامعین لب به تحسین کشادند و رجب یکروپیه بدستش نهاد فقیر ودیگر احباب هم یک یک روپیه بدو دادند اشعارش که نوشته بودم ضایع شد

ایوب[۵] هم نام وهم تخلص تهانوی سنین عمرش یاد نمانده دیر شد که یکبار در محفل علوی قلندر دیده بودم این دو شعر از زادگان طبع اوست -

بنفرت رو متاب ای زاهد عصمت مآب از من — من آن رندم که خواهد محتسب جام شراب از من
زغیبم هر نفس ایوب این آواز می آمد — منم دریائے نے پایان توئی یک موج آب از من

اخگر[۶] تخلص میرزا قاسم علی نام حیدرآبادی نوجوان خوشخو وخوشگو از ملازمان سرکار نظام است با فقیر شناسائی میدارد واین اشعار از فکر بلندش بصد تلاش بدست رسیده

شب وصل است وبامن خوش بیامیز — لب اندر لب دهان اندر دهان کن
جفا تا کے دل سنگین خود را — گهے برحال ما هم مهربان کن

۵ [illegible] شهرت [illegible] در هندوستان

نگاه التفاتے گاه گاہے		بسوئے اخگر آزرده جان کن

ناصر صفاہانی گفت که اگر بعوض آزرده جان آتش زبان بودے مناسبت با اخگر میداشت گفتم در مصرعۂ اول لفظ التفات است برائے التفات ہمین آزرده جانی می باید البته اگر در مصرعۂ اول ذکر شعر و سخن و مضمون آتشین یا گرمی بود آتش زبانی کار میگرد و اکنون بیکار است ؛

تو ہر بزم که آئینه صفت جلوه کنی	ولہ	مانع چشم تماشا صف مژگان نشود
آتش کینهٔ خود را نه فلک سرد کند		تا دلم سوخته از داغ عزیزان نشود
عجب مکن که ہمه خرمن فلک سوزد	ولہ	ز آتشی که از آن روئے آتشین دارم
برنگ غنچه در بزم تو ساقی	ولہ	شکست شیشهٔ ما را صدا نیست
بسان شمع میسوزم به محفل ؛		زبان را تاب عرض مدعا نیست
ز غوغائے که دنبال تو میدارند مشتاقان		قیام محشر دیگر بمحشر میتوان کردن

ازل تخلص مولوی اسماعیل نام حیدرآبادی از عربی و پارسی فارغ التحصیل شده بعد از امتحان مدرس مدرسهٔ گلبرگه شریف مقرر شد از تلامذه این فقیر است عمرش بسی و دو سال رسیده ہمین یک شعر از فکر ازل تا ابد یاد خواہد ماند -

خرام ناز تو گر فتنهٔ قیامت ہست		خبر ہم آه دل من ز نفخ صور دہد

افضل تخلص افضل بیگ نام از میرزایان دہلی و از وظیفه خواران سرکار نظام و از تلامذه این فقیر در خط نستعلیق و شکسته و گلزار ید طولی دارد دیر است که حیدرآباد را وطن کرده عمر عزیزش از شصت سال کم نیست چند کتاب یعنی افضل العیش و مثنوی نادر خیال و واسوخت و دیوان پارسی و اردو تصنیف کرده که بعض از آن مشہور شده روزے پیش فقیر چند ہزلیات آورده گفت متوجه شوید گفتم شرم نداری که درین شصت سالگی زبان را باین لغویات می آلائی

بر داز پیش من نحیسال شد که باز نیامد این اشعار از فکر اوست

یای ما و حشت ما دشت و بیابانی چند / دست ما دامن ما تار گریبانی چند

حق آنیست که بسیار خوب گفته

ای فدایت دل و جان بند قبا را بکشا / دارد این خسته جگر حسرت و ارمانی چند

فضل امروز ز ارشاد قلندر ترکی / جمع در محفل فیض اند سخندانی چند

وله

از نگاه چشم میگون تو اے ساقی به بزم / نیست میخوارے که از خود رفته و مستانه نیست

سر چرا سوئے بیابان جنون هردم کشد / گر خمیر قیس از خاک من دیوانه نیست

الفت تخلص محمد الف خان نام اورنگ آبادی پیر مرد بود یکبار در اورنگ آباد برائے چند ساعت ملاقات دست داده از گفتگو با علم و شاعر خوشگو معلوم می شد این اشعار از فکر کهن اوست ۔

دل عشاق منور ز فروغ رخ تست / روشنی یافت ز یک شمع شبستانی چند

کرد جا در دلم اندوه و الم حسرت و یاس / دارد منزل مفلس شده مهمانی چند

وله

بیا بیا و تماشائے برق و باران کن / که آه بر فلک و اشک بر زمین دارم

وله

بر گل عارض رنگین تو اے رشک چمن / بلبلے نیست که هر صبح غزل خوان نشود

وله

طبیبان دست بردارید از من / که دارو هم درین دار الشفا نیست

اقدس تخلص غوث محی الدین نام حیدرآبادی خلف حضرت نبی علیشاه سجاده نشین درگاه حضرت میر مومن شاه چپ فارغ التحصیل جوانیست خوشرو و خوشگو از تلامذه فقیر این اشعار از فکر نوجوان آن بلند خیال است ۔

ای ضیائے ماهتاب ز نور مهر روئے تو / وی سواد زلف شب از تار مشکین روے تو

من مرید پیر عشقم اقدس از روز ازل / در گلویم تا طناب سبحه و زنار نیست

این چند شعر از قصیده که در مدح فقیر گفته نمیخواستم که ثبت کنم مگر از اصرار او مجبور شدم

ای معنی تو فخر دکن او عجم را ؛ وی طبع بلند تو دهد زیب قلم را
لطف سخنت خوبی خوبان جهان برد ؛ گویا کند انداز کلام تو صنم را
فکر تو کجی می برد از شعر بدینسان ؛ چون شانه کند راست خم زلف صنم را
بر گنج گران مایهٔ لطف سخن تو ؛ ترجیح نباشد بخدا دولت جم را
اقدس چه عجب هست که از بهر تو ترکی ؛ کلکم کند آشفته فصیحان عجم را

امام[۱۱] تخلص امام الدین نام بادشاه جهجاه کشمیر بود فقیر آن حضرت را در ابتدای عمر وقتیکه از کشمیر بدار السلطنت لاهور تشریف فرما شده بودند دیده بودم و بیش ازین احوال آن والا حشم رقم کردن سر بسر طوالت را کار فرمودن است از آنکه فقیر تذکرهٔ شعرا می نویسد نه که شاه نامه که در وی ذکر شاهان سلف و حال باشد و خود از یک شعر آن خلد نشین قدرے حال پر ملال بظهور می پیوندد بر فقیر بسیار لطف می فرمودند هنوز عمر شریف شان به پنجاه نرسیده بود که جهان فانی را گزاشتند و مزار آن والا تبار در پائین مزار دآتا گنج بخش لاهور بست شعر اینست ؛

امام از باغ کشمیرم گرفته ؛ بزندان خانهٔ لاهور بردند

ارشاد[۱۲] تخلص محمد قاسم علیخان نام از شاگردان حضرت شاد است دیر شد که یکبار ملاقات رو داده ازین وجه حالات دیگر یاد نمانده بغیر این یک شعر ؛

چشم من سیر ز نظارهٔ خوبان نشود ؛ حسرت وصل جدا از دل نالان نشود

انور[۱۳] تخلص سید انور علی نام حیدرآبادی از تلامذهٔ فقیر اگرچه جوانست مگر این دو شعر چون پیران کهن مشق گفته ؛

تصور رخ دلدار دلنشین دارم ؛ (وله) خبر ندارم ازین کافرم که دین دارم
بلبلی نیست که از عشق تو نالان نشود ؛ گل نباشد که برخسار تو قربان نشود

اکمل[۱۴] تخلص شمس الدین نام حیدرآبادی فارغ التحصیل شده از حیدرآباد خدا معلوم

کجا رفت دیر شد که خبرش نیافته ام در سخن شاگرد این فقیر است و عمرش در نیولا بسی و پنجسال رسیده باشد این سه شعر از کلام او بدست شده ٭

تا شدم والهٔ دنیا همه با من گویند	و له	نو جوانست مگر عشق نزالے دارد
که میگوید که این تیر نگاهست		برائے عاشقان تیر قضا نیست
کسے زین طوطیان اکمل چه تر کی		درین بستانسرا رنگین نوا نیست

اقبال[۱۵] تخلص مخاطب باقبال یار جنگ حیدر آبادی از منصبداران سرکار آصف است و حال بلند و علم و عمر با خفا ماند چرا که بغیر یکبار که آن هم دیر شد گاه ندیده بودم عرصه قریب چار پنجسال شد که رحلت کردند مگر این دو شعر آن مغفور هنوز از دل رحلت نکرده

براه شوق هر دم پائے از سر میتوان کردن	بجائے دل فدا این جان مضطر میتوان کردن
به پیشش گر نیاید بر لبم از هیبتش حرفے ٭	بیان درد دل با دیدهٔ تر میتوان کردن

انور[۱۶] مولوی انوار الله نام قندهاری[۵] معین المهام بها در امور مذهبی عالم متبحر و فاضل جید و استاد ظل سبحانی یعنی سلطان دکن هستند مدرسه نظامیه که کم از مدرسه بغداد شریف نیست بنا کردهٔ آنجناب هست که صدها طلبا درس عربی و پارسی میگیرند و خورد و نوش و لباس از مدرسه می یابند و بعض را ماهیانه نیز مقرر است و در هر سال دو و چار طالب علم فارغ التحصیل شده دستار فضیلت بسر می بندند و فتوائے آن فضیلت دستگاه بهر ملک و دیار می رود عمر شریفش قریب بشصت سال باشد فقیر یک دو بار شرف قدمبوس حاصل کرده این چند شعر ایشان از زبان رفیع الدین مرحوم شنیده بودم ٭

شمع آسا دم بدم عشاق را		میرسد سوز و گداز دیگری
میرسد در راه پیچا پیچ عشق		هر زمان شیب و فراز دیگری
عاشقان را تا بخلوتگاه دوست		هست پنهان ترکتازے دیگری

۵ قندهار قصبه ایست از متعلقات دکن

گہہ بحسن آن پری دیوانہ سازم خویش را آخری چہار شنبہ ماہ صفر نہ حدیثے درو شدہ وارد	ولہٗ ولہٗ	گہہ بشمع عارضش پروانہ سازم خویش را ہست مانند شنبہ ہائے دگر نہ درو غسل کردہ پیغمبر

ارمان[۱۷] تخلص سید قادر محی الدین عرف قادر بادشاہ خلف سید عبد الرحیم قادری حیدرآبادی از تلامذۂ ثاقب بدایونی۔ اگرچہ نوجوانست مگر بشوق سخن از دکن بدہلی و لکھنؤ رفتہ با اساتذہ ملاقات نمودہ باز آمد در ریختہ خوب میگوید این دو شعرش نعتیۂ پارسی بہدست شدہ ؞

شد عرش برین منزل خاقان مدینہ من آبلہ پایم سفر دور و دراز است		جبرئیل امین خادم سلطان مدینہ ہان رحم کن اے خار بیابان مدینہ

اسماعیل[۱۸] عالم تبحر بودند اگر راست راست احوال آنحضرت بقلم آرم مردم حمل بر کذب خواہند کرد لاچار ذکر شان کما ینبغی درین تذکرہ نوشتن مناسب نمی دانم و ناحق چرا حرف صدق خود را متہم بدروغ گردانم مگر اینقدر تاہم خواہم نوشت کہ مولوی اسماعیل از قوم اجنہ اند و در حجرہ جامع مسجد منگرول کہ شہریست متصل سومنات برکنارۂ محیط اعظم بافقیر ملاقات شدہ و این عاجز بسیار فیض از صحبت آنجناب برداشتہ و آنحضرت شیخ سعدی شیرازی را نیز دیدہ کہ شیخ ہم دران حجرہ چندروز قیام می داشت و فقیر مختصر ذکر شان در رسالۂ گلبانگ ترکی و گلشن معنی و درین تذکرہ بذکر خود نوشتہ الغرض مصرعۂ اولی درین شعر از فکر این فقیر و مصرعۂ ثانی از طبع والائے مولانا اسماعیل است ؞

دل زہم آغوشی خوبان نگیرد تازگی	گل شود افسردہ در گردن حمایل چون شود

اصغری[۱۹] تخلص محبوب علی شاہ نام متوطن قصبۂ کرنال فقیر این بزرگ را قبل از غدر دہلی در شہر انبالہ دیدہ بودم دران وقت نوجوان بود و در ہر زبان شعر

بمناسبت زبان میگفت و در علم رمل مهارت داشت کتاب محبوب الرمل که در هرجا بدست میرسد مصنفهٔ آن بحر علوم است این یک شعرش لسبنیه ام هنوز محفوظ بیست

لایق فضل توام قابل عدل تو نه ام		ای خطا پوش خطا پوش بس ارحم ارحم

امیر مینائی [۲۰] امیر احمد نام فقیر با این بزرگوار در حالت علالت در حیدرآباد ملاقی شده در پارسی همان دستگاه میداشت که در ریختهٔ صاحب چند دیوان هستند همه کلام آن والا صفات مطبوع شده بهر شهر و دیار بهم میرسد و در نعت گوئی نظیر نداشتند اہل ہند آنجناب را استاد مسلم الثبوت میگفتند و سند شعر ایشان میگرفتند در عمر هفتاد سال بحیدرآباد بعالم جاودان رحلت فرمودند مزار شریفش بیرون احاطهٔ حضرت یوسف الدین و شریف الدین است این اشعار از فکر والای آن فرید روزگار بدست افتاده ؛

خنجر ناز نیاید بجگرے بهتر از ین ؛		ای بقربان تو ظالم نظرے بهتر از ین
سر بپائے تو نهم نیست سرے بهتر از ین		روم از خویش نباشد سفرے بهتر از ین
میبرد دل بادای که ندانند که برد		غمزه اش یاد ندارد هنرے بهتر از ین
نگهی کردی و دل بردی و جانم با تست		جان من گرد تو گردم نظرے بهتر از ین
بیخودی برد بسر منزل مقصود امیر		نیست در راه جنون راه برے بهتر از ین

امیر [۲۱] تخلص سید امیر الله نام اصل وطن مدراس است مگر در عین شباب بحیدرآباد آمده بسبب ملازمت سکونت ورزیده در هشتاد سالگی همین جا رحلت کرد با فقیر یکبار در منزل شاد ملاقات رو داده این دو شعر از طبع لطفش بصفحهٔ قرطاس رقم می شود

شکر خدا که درد بدرمان رسیده است	وله	دور ملال و رنج بپایان رسیده است
امیر از فیض ارباب تقرب هان مشو غافل		که از خاک درشان دل منور میتوان کردن

احقر [۲۲] تخلص نامش یاد نماند شاید از لکهنؤ بود در روزے در حیدرآباد در منزل رسوا ملاقاتش رو داده از دیدن کہل معلوم می شد و در ریخته شعر نکو میگفت لیکن بوقت

خواندن شعر عجب تسخر می کرد که مصرعهٔ اولی دوزانو نشسته میخواند و ثانی استاده این
یک شعر از فکر آن بزرگ یاد می دارم ؛

نبرد نامهٔ من کس بسوی یار افسوس | کسے گرفت نه از من خبر هزار افسوس

انور[23] تخلص انور الدین نام حیدرآبادی عمر شریفش بچهلسال رسیده در منزل مرزا
همایون برائے یکساعت ملاقات شده این شعر از فکر اوست ؛

وفور شوق و جذب عشق در گفتن نمی آید | بوصلت چون رسد دستم کشایم این معما را

امجد[24] تخلص احمد حسین نام حیدرآبادی سی سال عمر دارد قدرے از عربی و پارسی
بهره یافته بتلامذهٔ فقیر منسلک شد و بر شعر خود در چند روز نازیدن و با هر کسے پیچیدن
آغاز کرد لهذا اورا از آمدن منع کردم این یک شعر از فکر او پسندم آمد ؛

تاریک این چنین نبود خانهٔ لحد | شاید بگور هم شب هجران رسیده است

احقر[25] تخلص راجه نیم چند نام از جاگیرداران حیدرآباد و از تلامذه این فقیر بود
صد افسوس که نوجوان مرد این یک شعر او هنوز یاد میدارم ؛

احقر نه بوسهٔ لب جانان گرفته | خضر لبت بچشمهٔ حیوان رسیده است

آخر[26] تخلص قاضی قطب الدین نام حیدرآبادی از تلامذه حضرت رضی الدین کیفی
است اگرچه نوجوانست مگر بشعر و سخن نسبتے دارد یکبار در مشاعرهٔ میکش مرحوم
دوچار م شده شعر را بطرز احسن میخواند این یک شعرش یاد می دارم ؛

هر کس بجهان نیست سزاوار محبت | در هر شجر این شاخ دمیدن نتواند

آثر[27] تخلص نواب خواجه حسین نام از منصبداران سرکار نظام و از نبیره گان
نواب سلطان نواز الملک و از تلامذهٔ این فقیر است از عربی پارسی بهره وافی
برداشته عمرش کنون بسی سال رسیده فقیر جوهر ذاتی و در فن شعر قابلیت
اورا دیده صبیهٔ خورد خود را با زدواجش بسته جانشین خود کردم در شعر پارسی

دستگاه آنچنان دارد که مردم سخن شناس از لذت شعرش بوجد می آیند و قصاید و غزلیاتش با متقدمین پهلو میزنند بخدا درین مبالغه نیست انشاء الله تعالی درین تذکره بغیر از راستی حرفی نخواهم زد و خویش و بیگانه را بیجا نخواهم ستود و اگر کسی گوید که توصیف شاگرد و داماد خود آنقدر کرده که دل دانا قبول نمی کند جوابش اینست که عیان را چه بیان پیران کهن مشق چون سخن این جوان را شنیدند باستادیش معترف شدند و همین جانشین این فقیر میر محمد علیخان ناظم که خطابش ارشد تلامذه کرده ام ذکر ناظم اگر خدا خواسته باشد بجای خود خواهد آمد اکنون اشعار اثر را بقلم می آرم ؂

شکستیم بدرت سنگ جفای یار هنوز		ساختیم با درد تو لیکن دل آزار هنوز
خارخارم ز بیابان جنونست عزیز	ولہ	دارم اندر کف پا چند بدامانی چند
اثر این شعبدهٔ دست جنون را نازم		یک گریبان من آور دگریبانی چند
بسوخت آتش حسن تو چون سپند مرا		هزار شعله بدامان دل فگند مرا
ز تیغ خندهٔ شیرین کیستم دل ریش		که جای ناله بلبهاست زهر خند مرا
مگر بحیلهٔ صیاد جسم و جانم ساخت		شکنج حلقهٔ دام است بند بند مرا
اثر نشانهٔ تیر ملامتم بجهان		مگر ز خاک مذلت سرشته اند مرا
سراغ دل ز من آن نرگس مستانه میپرسد		باندازیکه رند از شیشه و پیمانه می پرسد
علاج خسته یائی خواهم از دل این عجب باشد	ولہ	مداوای جنون دیوانه از دیوانه میپرسد
در بند غم حسرت گزین از بستگان کیست این	ولہ	دارد بلاها در کمین صید کمان کیست این
در خاک و خون آمیخته گرد از جهان انگیخته		طرحی ز طوفان ریخته اشک روان کیست این
در دو تپش رنج و بلا طوفان یاس مدعا		یک شمع و چندین شعله ها سوز نهان کیست این
اکه از داغ دلم گل بگریبان کردی	ولہ	خوش علاج غم محرومی سامان کردی
حیف ای چرخ باین خرمی فصل از باغ		خار در دامن و خاکم بگریبان کردی

ای آتش زره نتوان رفت خلاف زندان | تو به جرمیت که در فصل بهاران کردی

اسحاق[۲۸] از نواح مصر و از قوم جهود و از علمائے قوم خویش بود و از عربی و پارسی بهرۂ وافی داشت خصوصاً آواز جملہ جانوران چرنده و پرنده را بوجہ احسن می فهمید و در بیان تعبیر خواب چنان بنظیر بود که خواب فراموش شده را بآن خوبی اظهار میکرد که بینندۂ خواب و سامعین متحیر می ماندند اندکے حال او در رسالۂ گلبانگ ترکی نوشته ام پنج سال با من در سیاحت گذاشت آخر در ملتان بعد از پوشیدن خلعت اسلام رحلت نمود میگفت عمر من بشصت و سه سال رسیده و از روزیکه بحلقۂ اسلام درآمده بود نماز پنجگانه و نوافل شب را ترک ننموده این یک شعر از فکر آن مرحوم یاد مانده

وائے بر حال من که از دشمن | یار بید رد درد من پرسد

آنف[۲۹] تخلص خواجه جهانگیر علیخان نام حیدر آبادی بست و هفت ساله از منصبداران سرکار خورشید جاهیست و از هر علوم بهره کافی میدارد والدش نواب خواجه حمزه علیخان رئیس شیخپوره از شرفائے دہلی بود بایام شباب از دہلی بحیدر آباد آمده در سرکار خورشید جاه بمرتبۂ اعلیٰ فائز گردید آنف می گوید که در عمر دوازده سالگی سودائے شاعری در سرم افتاد و چون از سبق فارغ میشدم از طفلان هم سن یکسو شده بفکر شعر می پرداختم و برادرم هرچند مانع می شد لیکن ذوق سخن چنان نیست که از گفت و شنید کم شود و من در سخن اول اصلاح از فراق شاه آبادی و دوم از سید دہلوی و سیوم از داغ دہلوی گرفته ام - واین فقیر حال آنف چنانکه هست اگر سر بسر بقلم آرم سخن طول خواهد شد و مردم خواهند گفت که همه تذکره از حال شاگردان خود پر کرده لهذا این قدر اظهار میکنم که آنف از یازده سال نیز بزمرۂ تلامذه فقیر منسلک شده و در پارسی و ریخته دستگاه چنان دارد که خود بخود از کلامش مفهوم خواهد شد و کنون کلام او را حاجت باصلاح نیست

بسیار نازک خیال و مضمون آفرینست و در دیوان ریختہ و ناول موسوم
بہ فسانۂ عشق و دیگر مثنویات داد فصاحت دادہ و اگر خدائے تعالیٰ خواستہ باشد
دیوان پارسیش عنقریب بتکمیل خواہد رسید و از غایت فکر سخن جسمش چنان زار و
نزار شدہ کہ گوئی تصویر خیالیست روزے در مشاعرۂ میکش مرحوم میرزا منیر الدین
ضیاء دہلوی کہ از اولاد بادشاہان دہلی و از منصبداران سرکار نظام است
و اکثر سخنوران حیدرآباد میرزائے موصوف را در ریختہ باستادی گرفتہ اند در آن
وقتیکہ خواجہ آنف بخواندن غزل مشغول بود با فقیر مخاطب شدہ فرمود کہ درین
مشاعرہ تا حال بست و پنج غزل شعرائے نازک خیال خواندہ لیکن غزل ہیچکس
با خواجۂ آنف نمیرسد فقیر دست آنجناب بوسید و گفت کہ این قدردانی ہائے
شما است۔ شبی خواجہ آنف غزلے برائے اصلاح پیش فقیر آورد چون باین شعر
رسید مرا حالتے رو داد کہ بیخود گشتہ بوجد افتادم اینست ؛

از برق آہ سوزم کاشانہ جہان را	تا کس مرا نگوید کآتش بجان ندارد

چون بہ ہوش آمدم بر ہمان غزل این شعر نوشتہ بخواجۂ موصوف سپردم اینست

گویم ای ترکی چو خواند پیش من آنف غزل	کاش بودے در سخن استادم این شاگرد من

این چند شعر از فکر آنف ہدیۂ ناظرین است ؛

بر سر زلف تو چشمے زپریشانی چند	بر تجلیٔ رخت دیدۂ حیرانے چند
دوش دیدم زغم عشق تو ای پردہ نشین	دربدر خاک بسر بے سر و سامانے چند
باد گلگشت چمن با تو مبارک بلبل	میروم زانکہ پئے سیر بیابانے چند
کردی ای جوش جنون راز محبت افشا	چاک گشتند ز دست تو گریبانے چند
یارب این جلوہ گہہ کیست کہ بینم ہر سو	چند حیرت زدہ انگشت بدندانے چند

ولہ

پرسد فغان کیست این سوز نہان کیست این	طرز بیان کیست این آتش زبان کیست این

هست آنف خسته جگر محو بکا شام و سحر ‏ ‏ ظالم نمی پرسد مگر شور و فغان کیست این

وله

معشوق ما محبت با عاشقان ندارد ‏ ‏ الفت به تیره روزان آن مهربان ندارد
امشب مریض هجرت برلب فغان ندارد ‏ ‏ مانند مرده در تن تاب و توان ندارد
همچون ریاض جنت باشد همیشه تازه ‏ ‏ باغ معانی من رنگ خزان ندارد
سوز دلم هجرت برلب فغان نیاید ‏ ‏ هست ارچه روشن آتش لیکن دخان ندارد
آن نی سوار کودک خونریز از نگاهی ‏ ‏ در کف چو شهسواران تیغ و سنان ندارد
آن عشوه را چه نامست کان ماهوش نداند ‏ ‏ وان شوخ کدامست کان دلستان ندارد
شب این غزل چو خواندم گفت ای فلک زلالی ‏ ‏ آنف صفت زلالی شیرین زبان ندارد

اختر تخلص لطیف احمد نام خلف الصدق حضرت امیر مینائی مرحوم جوان خوش خلق و خوشرو و خوشگو دیر است که بسبب ملازمت حیدرآباد را وطن کرده از هر علم بهره بقدر ضرورت اندوخته از مدت مدید با فقیر اتحاد قلبی میدارند در ریخته کلام جناب اختر به پختگی رسیده لطیفه روزے یکی نافهم از ساکنان رام پور می گفت که دوش یک شعر پارسی اختر از کلام والد مرحوم خود بنام خود پیش من برخواند گفتم هیچ مضایقه نیست که وارث میراث پدر بغیر از پسر کسے دیگر نمیشود ازین جواب رام پوری بسیار منفعل شد واضح باد که فقیر برائے مثنوی صورت سرمد خود این مادهٔ تاریخ هجری دریافته بود ؛ ع برآمد سال ختمش نظم رنگین ؛ و آن مثنوی در مطبع حضرت اختر مطبوع گردیده عجب است که همین ماده از مصنفهٔ جناب موصوف در دیوان محمد علیخان ناظم دیدم و بغیر این دو شعر تاریخی دیگر کلام پارسی جناب اختر باوجودیکه بسیار جستجو کردم بدست نرسیده ؛

نظم ناظم چو طبع شد اختر
حاصل آمد مرا نشاط دلی ؛

نظم رنگین پی سن فصلی		سر اعدا قلم شد و بنوشت

خدا روی تو از دسیاه کند که خواه مخواه شعرا را بشک می اندازد ؎

اکبر[۳۱] تخلص محمد اکبر علیخان نام مندوزئی حیدرآبادی از هر علم بهره داشته و بسیار صاحب خلق و مروت و از جمعداران سرکار نظام و از تلامذه این فقیر است دیوان ریخته بتکمیل رسانیده اگرچه کم میگوید مگر هرچه می گوید در دلها اثر می کند عمر عزیزش بچهلسال رسیده این یک شعر از فکر بلند اوست ؎

چون ریخته عمارت شعرم بلند شد		اکبر ز فیض حضرت ترکی بپارسی

حرف الباے موحده

برتر[۳۲] تخلص نادر علی نام پنجاه ساله متوطن شهر غازی پور که از مضافات بنارس است عرصه هفده سال میشود که در حیدرآباد دکن آمده بسر کار راجه رایان بهادر بزمرهٔ شعراء ملازم شد از عربی و پارسی بهرهٔ وافی اندوخته و صاحب تصانیف کثیره است یعنی دو دیوان و دو ناول و چند مثنویات و واسوخت در ریخته که زبانش است بانجام رسانیده و بعض از آنها بقالب طبع نیز در آورده - برتر از شاگردان رابط دهلوی و رابط از تلامذهٔ غالب مرحوم بود اول روز ورود حیدرآباد ملاقات برتر باین فقیر رو داده چنانچه از آن روز تا اینندم در محبت سر مو فرق نیسایده بلکه هر روز از روز گزشته می فزاید مختصر انکه برتر شاعریست نازک خیال و جدت پسند و مضمون آفرین و قصیده و غزل بآن سرعت میگوید و مینویسد که بینندگان تصور می کند که شاید قبل ازین گفته باشد و اکثر موزونان حیدرآباد دستش باستادی گرفته و نیز از ملک هندوستان یعنے از دهلی و لکهنو و میرٹھ و بنارس وغیره قصاید و غزلها برائے اصلاح نزد آن اعجاز بیان

سخن سنجان میفرستند و بعهد لارڈ کرزن در دربار دهلی نیز حاضر بود - روزے برتر
بافقیر گفت که در عمر بست پنج سالگی که دران ایام جوش شاعری بترقی بود شبے در حجره
سرائے مقیم بودم در حجرهٔ دیگر قلندرے که آزادمنش معلوم می شد بر بستر میخوابید
نیم شب فقیر بیدار شده گفت کیست که درین وقت آتش برائے چلیم من بیارد
من بیدار بودم همان لحظه آتش روشن کرده بر چلیم او گذاشتم فقیر بسیار خوش شد و مرا آفرین کرده
گفت چکار میکنی عرض کردم شاعر هستم و پیشهٔ من شاعریست و تخلص من نادر است
گفت بگذار این تخلص را که من نام تو برتر کردم و قدرے لعاب دهان خویش در
دهانم انداخت و من بلا مبالغه میگویم که ازان وقت کار من بالا شد و سینهٔ خود را
معدن فصاحت و بلاغت یافتم الغرض این چند شعر پارسی از زادگان طبع
بلندش بقلم می آرم ؛

شکوهٔ غیر میکنند بدوست　　شکوهٔ دوست با که باید کرد
پست بودم مگر به شعر مرا　　کرد برتر خدائے پست و بلند
متاع صبر من برباد کردی　　قیامت ای دل ناشاد کردی
حذر ای آه آتش بار بلبل　　پریشان خاطر صیاد کردی
باز در انتظار یار امشب ؛　　خواب بر چشم من حرام شد است
دلم انداخته از چشم دو عالم افسوس　　دوست با من ستمی کرد که دشمن نکند
آتش عشق من از گریه دو بالا گردید　　آب کرد است چنان کار که روغن نکند

بازغ تخلص عبد الحی نام این جوان از موزونان حیدرآباد است یکبار در مشاعرهٔ
عبد الله خان ضیغم نظر آمده بود باز ملاقات نشده و دیگر حالات هم منکشف نشده
این چند اشعار از فکر اوست

سرت گردم سر من وقف تیغ است　　اگر باور نداری امتحان کن

پیام قتل من آورده باشی ‏— چرا دم مے کشی قاصد بیان کن
اثر گر نیست کارے بر نیاید ‏— تو خواهی آه کن خواهی فغان کن
بیک بوسه دل با زغ نیرزد ‏— گران مال است قیمت هم گران کن

بشیر[۳۴] تخلص معین الدین احمد نام حیدرآبادی چهل ساله ملازم سرکار نظام و از تلامذه این فقیر است پدرش جگر تخلص هم از سخنوران نازک خیال بود و صاحب دو دیوانست فقیر[۱] او را ندیده دل نمیخواست که ذکر بشیر درین اوراق کنم چراکه با هر که و مه دست و گریبان در فن سخن میشود اگرچه چندان علم ندارد لیکن از جهل مرکب خود را از علماء و شعرائے مستند میشمارد مگر شب و روز درین پیرانه سری بخدمتم دست بسته حاضر میماند بناچار این چند شعر از فکر او ثبت میکنم ؛

در جهان تاریخ آن ماه تجلی انداخت ‏— چشم زان شب نه کسے بر ید بیضا انداخت
شاید از پیک اجل خط امانش آمد ‏— کار امروز هر آنکس که به فردا انداخت
از کف ساکن شهرش نرسید هیچ گزند ‏— همچو من خانه هر آنکس که بصحرا انداخت
آستین معنئ من دید بشیر چون نظمی ‏— گفته خود همه از شرم بدریا انداخت

در لباس دوستی خصمی مکن ؛ ‏— کین ره و رسم وفائے یار نیست
نیست امیدے که تا فردا رسم ‏— گو مسیحا گو بدم بیمار نیست ؛

در مدح غوث اعظم گوید

یارب امسال رسم گر بدیار بغداد ‏— خاک مالم برخ از راه گذار بغداد
پیش از مرگ تمنا است که بینم یارب ‏— گنبد روضهٔ سلطان دیار بغداد

سایل دهلوی گفت در شعر هفتم مصرعهٔ ثانی خاک مالم برخ الخ آنچه نوشته اند خاک بر لب مالیدن نظر آمده خاک بر رخ مالیدن سند میخواهد - گفتم حاجت سند چیست مثلاً اگر کسے خاک بر رخ بمالد آنرا بغیر اینچه خواهند گفت که فلانی خاک

بررخ می مالد ولب ورخ قریب قریب است ؀

بزمی [۳۵] تخلص بجرنگ پرشاد نام حیدرآبادی از اہل ہنود و از تلامذۂ این فقیراست ہنوز بست ساله است مگر طبعش موزون واقع شده این دو شعر از فکر اوست

مہربان بر حال من دلدار نیست	جان بلب آمد کسے غمخوار نیست
حال بزمی ابتر است از درد ہجر	مدتے شد در کنارش یار نیست

۲ نقد ہندو بیت معنی بیت

باقی [۳۶] تخلص گردھاری پرشاد نام مخاطب بہ نبسی راجہ از امرائے حیدرآباد بود دیر شد که بعمر شصت سالگی انتقال کرده فقیر یکبار در منزل حضرت طوبیٰ با آن سرگ باشی ملاقی شده بسیار ذکی وخوش مزاج وصاحب علم ولطیفه سنج بنظر آمد این اشعار از فکر لطیفش ہنوز از یادم نرفته -

شبے ای ترک ابواب طرب بر روما بکشا	کلاه از سر بنه بنشین کمر واکن قبا بکشا
به بستان نرگس شہلا بشوخی دیده می بازد	تو نیز از خواب شو بیدار و چشم و سیه بکشا
تماشائے دو عالم دیدنی دارد چو آئینه	به بین از پائے تا سر دیدۂ حیرت نما بکشا
به بند از نقش چشم و صنعت نقاش را بنگر	بکن صورت پرستی دیدۂ معنی نما بکشا
بیاور باده در بند خمارم تا کجا داری	در میخانه ای پیر مغان بہر خدا بکشا
بس اے صیاد رحمی کن بہار آمد ہمائی دل	چنین باب قفس را بند داری تا کجا بکشا
بحشر تا حساب دیگران را فرصتے باشد	تو باقی دفتر آوارۂ خود را جدا بکشا

ناصر صفاہانی گفت صفت دفتر پریشان می باید نه آواره عرض کردم که پریشان وآواره وپراگنده وبرہم و درہم بیک معنی مستعمل است گفت بنظرم نیامده گفتم جناب ہمه دان نیستند که کلام متقدمین ومتاخرین را از بر می دارند به بنید که صائب چه می گوید ؀

آواره گشت دفتر عقلم چنان زعشق	کز نسخۂ خزان شود اوراق برگ گل

باطن[۳۷] تخلص محمد قادر محی الدین نام خطیب قصبهٔ قندهار که از مضافات دکن است
و تلمیذ حضرت کیفی و عمرش بسی سالگی رسیده استعداد علمی کامل دارد این دو شعر از
زادگان طبع عالیش بهمدست شده فقیر یکبار در عرس و مشاعرهٔ میکش مرحوم دیده بودم

ای خوشا ما و خوشا گوشهٔ ویرانهٔ ما
مونسی نیست دران جز دل دیوانهٔ ما

کار خود را بجگر کاوی خود انجامد
منت کس نبرد همت مردانهٔ ما

بیدل[۳۸] تخلص مولوی حبیب الرحمان نام خود را از شاگردان غالب مرحوم میگویند
عمر هم قریب شصت سال رسیده با فقیر روشناس اند و از مدت بسبب ملازمت
حیدرآباد را وطن ساخته کدام شعر پارسی از کلام آن پاک منش بدست نرسیده
تبرکاً نام نامیش نوشته ام که یادگار باشد ؛

بلاغت[۳۹] تخلص حیدرآبادی مگر در هر جا بنام کم شعر فهم شهرت گرفته روزی
در منزل مولانا ضیاء ملاقاتش میسر آمد مرد کهل بود از گفتگو سخن سنج معلوم می شد
از ایمای حضرت ضیاء پرسیدمش که جناب را مردم کم شعر فهم چرا میگویند از شنیدن
این حرف غضبناک شده این شعر خود را بر خواند

از حسد مشهور نامم کرده اند
پوچ گویان دکن کم شعر فهم

حرف البائے پارسی

پاس[۴۰] تخلص حفظ الدین نام حیدرآبادی از شعرائے مستند بود و با فقیر از دیر
آشنائی داشت بعمر هفتاد سالگی بعارضهٔ فالج رحلت کرد فقیر این مصرعهٔ تاریخ یافته
ع پاسبان شد ز قصر جنت پاس ؛ همین دو شعر تاریخی که برائے مثنوی صوت
سرمد فقیر گفته بود بهمدست شده ؛

مثنوی گفت حضرت ترکی — همه رشک ریاض خلد برین
سال تاریخ او رقم زد یاس — صوت سرمد صحیفهٔ رنگین

حرف التاے فوقانیه

تمنا[١٤١] تخلص سید نواب جان نام بنارسی از وظیفه خواران نواب بهرام الدوله بهادر دیر شد که حیدرآباد را وطن کرده در زبان بهاشا بسیار مهارت دارد دران زبان جان تخلص میکند علم بقدر ضرورت داشته عمرهم قریب پنجاه رسیده در پارسی از تلامذهٔ این فقیر است و در ریخته کتابے در حالات فقیر موسومه بمخزن ترکی نوشته و درے ذکر سیر و سیاحت فقیر یعنے از ابتدائے سن بلوغ تا ایندم بصراحت بیان کرده این یک شعر از فکر او هنوزم از یاد نرفته ؛

تمنائے تمنا را چه پرسی ؛ — که جز وصلت تمنائے ندارد

تجلی[١٤٢] تخلص منتجب الدین نام حیدرآبادی از منصبداران سرکار نظام و از تلامذهٔ این فقیر است عمرش بسی سال رسیده این چند شعر از مسمط او بدست آمده

زہے نوبهار دل کشا که هی دم بهارها — چه منظر است عیش زا ایمان کشت زارها
درختها نشسته اند روئے از غبارها — ببین که تخته هائے گل شده است زرنگارها

بهر چمن نوا کند از طرب هزارها ؛

برقص مهوشان دهر ایستاده صف بصف — صدائے چنگ عیش خیز لطف زا نداد دف
دلم که از خدنگ ظلم آسمان شده هدف — بیاست عیش یکطرف دلم خموش یکطرف

منم که سرخوشم ز سیر دشت و کوه ربا

تمکین[١٤٣] تخلص میر محمد علی نام حیدرآبادی حال عمر و علم منکشف نشده روزے در مشاعرهٔ فیض از دور دیده بودم این یک شعر از کلامش یاد مانده ؛

زکوری هست تمکین چشم من بند	وگرنه جلوهٔ جانان کجا نیست

توفیق تخلص سید جمال الدین نام حیدرآبادی ملازم سلطان دکن بهر علم استعداد کامل دارد در ریخته و پارسی آنجناب را استاد میدانند دوبار بافقیر ملاقات شده عمر شریفش از چهل سال کم نباشد این اشعار نعتیه از کلام آن بزرگ بصد محنت دستیاب شده ؛

شبها بخیال رخ زیبای محمدؐ	شمعیست بدل داغ تولای محمدؐ
آدم همه یک رشحهٔ فیضان سحابش	عالم همه یک موجهٔ دریای محمدؐ
توقیع ازل چیست سرخاتم نامش	تشریف ازل راست ببالای محمدؐ
باجوهر ذاتی شده تابان بدو عالم	آئینهٔ رخسار دلارای محمدؐ
معدوم وجود متحقق بوجودش	موجود مراد قد بالای محمدؐ
شد محکم ازو نسبت دلهای دو عالم	آئینه جانهاست سراپای محمدؐ
شام ازل و صبح ابد سلسله بند است	بازلف دراز و رخ زیبای محمدؐ

بسیار خوب گفته

پیمانهٔ کونین بدور طرب آمد	زان مے که چکید از خم صهبای محمدؐ
آئینهٔ صیقل شده چون عنصر خاکی	از پرتو انوار سراپای محمدؐ
زنگ ابدی لالهٔ حمرای ریاضش	فیض ازلی گوهر رخشای محمدؐ
این شعله که توفیق بسر طور خرامد	آمد بلباس رخ زیبای محمدؐ

تفضل [۲۵] تخلص تفضل حسین حیدرآبادی چهل ساله اگرچه کلامش قابل این نیست که درین تذکره درج کنم چراکه از سرتاپا پوچ و تمسخر آمیز است لیکن این یک شعر از زبانش بمشاعرهٔ فیض شنیده بودم که هنوزم یاد است و شاید در همه دیوانش همین یک شعر لایق انتخاب باشد ؛

مرتب گشت لوح و عرش و کرسی | چه بود این لفظ ای الهه میان کن

تایب تخلص محمد امام نام حیدرآبادی علاوه از علم عربی و پارسی حافظ کلام ربانیست و عمرش نیز از بست و هفت سال زاید نیست از تلامذهٔ این فقیر است دیر شد که ندیده ام این دو شعر از فکر اوست:

هست اندر خم بر موے تو زندانی چند | لب شیرین تو رشک شکرستانی چند
تا شدم تایب از سیه کاری | از نوشتن چو شد ملایک تنگ

تسلی تخلص محمد قطب الدین نام حیدرآبادی از تلامذهٔ علوی قلندر است اگرچه نوجوانست مگر در گفتگو صاحب علم و نکته سنج معلوم میشود دیر شد که ملاقات نشده این یک شعر پارسی از قصیدهٔ ریختهٔ اش بدست افتاد:

در مدح شاه گوید

مصدر لطف خدا سایهٔ رب العزة | مظهر آیهٔ اتممت علیکم نعمت

تقی تخلص مرزا محمد تقی نام حیدرآبادی شاگرد حضرت طوبی مرحوم چهل و پنجسال عمر دارد در عربی و پارسی مستند و از فن شاعری ماهر و در علم عروض از همعصران گوے سبقت ربوده با فقیر از دیر آشنا است این چند شعر از طبع پاکش بهم رسیده

شب هجرم ندارد روز در پے | اگر دارد بجز روز جزا نیست
نباشد فرق در تسبیح و زنار | ز دیر و کعبه مطلب جز خدا نیست
بهر جا جلوهٔ یار است پیدا | چگویم من کجا هست و کجا نیست
تقی در سر زمین شعر شاه است | گدائے درگه طوبی گدا نیست

ترکی تخلص ترک علی شاه قلندر نام این فقیر سراپا تقصیر مصنف تذکره نمیخواستم که چون تذکره نویسان دیگر همه تذکره از اشعار و احوال خویش سیاه کنم لیکن بعض احباب مجبور کردند ناچار سرگذشت خود کم و بیش بقلم می آرم مگر تاهم می ترسم

که خانه نشینان که گاه قدم خویش از کنج عزلت بیرون نگذاشته خواهند گفت ع
جهان دیده بسیار گوید دروغ. سلسلهٔ این فقیر بچند واسطه بفردوسی طوسی میرسد
جد من آباء و ان نام با نادرشاه از هرات آمده رخت اقامت در لاهور انداخت
و بعد ازان در عهد سکهان والد من در شهر نور محل که از مضافات لاهور است قیام
پذیر شد والدهٔ ماجدهٔ فقیر صبیهٔ سردار نور محمد مهر است سخن در پارسی می زدند و بعد ازان
کم کم در پنجابی هم حرف زدن آموخت ازین باعث زبان پارسیم مادریست
وقتی آن مرحومه باین فقیر فرمود که تو دران ایام که در شکم من بودی روزی
برای نماز سحر برخاسته وضو کرده نماز برخواندم و عادت من بود که بغیر از گزاردن
نماز اشراق حرف نمی زدم هنوز اشراق نخوانده بودم که کسی در مسجد که متصل خانهٔ
من بود این شعر برخواند

طفل میگیرید چو راه خانه را گم میکند	چون نگریم منکه صاحب خانه را گم کرده ام

مرا ازین شعر رقت رو داد و چندان گریستم که دامن من تر شد و هنوز اشک من
جاری بود که سر بسجده انداخته دعا کردم که ای خالق هژده هزار عالم این جنین
که در شکم من است اگر طفل است شاعری باشد که نام او بآفاق مشهور گردد و عمرش
دراز باشد و اگر دختر است تو مالکی بعد ازان معلوم شد که آن شعر از صائب
صفاهانی بود و چون جوان شدم مرا مردم صائب ثانی میگفتند یقینم که شد که اثر
دعای آن مرحومه است سالی والدم چنان بیمار شد که اطبا یکزبان شده
گفتند که آثار حیات باقی نمانده چون والده این حرف شنید وضو کرده و
نوافل گزارده و قرآن بر سر برداشته هفت بار گرد والد گردیده دعا کرد که یا حی
یا قیوم اگر عمر شوهر من باقی نمانده من همه عمر خود را با شوهر خود سپردم همان روز
والده بر بستر فتاد و بعد از هفت روز رحلت کرد و والد ماجد من از صد سال

عمر افزون یافت ؛ و والد فقیر اگرچه شعر و شاعری پسند نمیکردند مگر در حل معنی اشعار
و معمی ید طولی داشتند و اکثر مردم از دور دور برای دریافت می آمدند و آنجناب
در هفت زبان سخن میزدند و هفت قلم می نوشتند و این فقیر را بار بار می فرمودند
که چرا در سودای شاعری علم و عمر خود را ضایع میکنی روزی شاعر لاهوری که خود را از اولاد شاه آفرین
میگفت برای ملاقات والدم آمد و گفت بیگاه شده که این مصرعه گفته ام ؛ شبنم نظر نجم زلف
مشکفام تو بود ؛ مصرعه ثانی چنانکه میخواهم ضم نمی شود آنجناب فرمودند که من
دلبستگی بشاعری ندارم مگر پسر من که هنوز هفده ساله است جنونش در سر می دارد
شاید برین مصرعه مصرعه ضم کند من این سخنان در گوشه استاده می شنیدم و در
مصرعه ثانی فکر میکردم که والدم آواز داد بفور حاضر شدم فرمود - می توانی که
برین مصرعهٔ ثانی چسپان کنی اگر حسب منشاء این مهمان مصرعه پیوند کنی
از امروز ترا اجازت شعر گفتن خواهم داد من روی خود بسوی مهمان کرده
عرض کردم بفرمائید آن بزرگ مصرعهٔ بالا برخواند فقیر آن مصرعه را مطلع کرده
برگفت ؛ شبنم نظر نجم زلف مشکفام تو بود ؛ اسیر طایر نظاره ام بدام تو بود
مهمان و دیگر حاضرین از جا برجستند و صدای تحسین بلند کرده گفتند زنده باش
و مهمان گفت بخدا آنچه من میخواستم این پسر ادا کرد و با هزار فرحت آن
بزرگ گفت گواه باشید که من مصرعه خود باین طفل بخشیدم و والدم نیز پسند
فرموده اجازت گفتن شعر دادند من آداب بجا آورده سر در پای والد
و مهمان و حاضرین افگندم و والد از غایت شادی شکر آورده بهمه حاضرین
تقسیم کرد و بعد از چار روز مرا پیش حضرت ناطق مکرانی برده دست من بدست
آنجناب سپرده بشاگردی شان سرفراز فرمودند ؛ و فقیر مرید حضرت
غوث علی شاه قلندر پانی پتی است و آن واقف اسرار و کاشف رموز

۳ [illegible] از اساتذه لاهوری

۴ و تخلصش ناطق اسمش [illegible]

فقیری این ذرهٔ بمقید ار را غلامی شاه میگفتند ازین سبب شعرے که رو بروئے
آنحضرت گفته ام در مقطع غلامی تخلص نوشته ام شبے در زمستان بعد از نماز تہجد
ارشاد کردند که امشب آب خوب گرم بود چراکه برائے وضوئے نماز تہجد فقیر آب
گرم میکردم و این خدمت را حضرت برائے این عاجز مقرر کرده بودند بعد از
نوافل که هنوز بر مصلی جامی داشتند مرا طلب کرده بهزار محبت دست من در دست
خود گرفته ارشاد کردند هیچ آرزو داری عرض کردم دو آرزو دارم زین دو شئے
خاص جستجو دارم ؏

اولین از حرام باشم دور ۔ نخند نفس سرکشم مجبور ؏
دیگر اے پیشوائے اہل یقین ۔ سخن تلخ من شود شیرین

گفت بخشید حق ترا ہر دو ۔ ایزدت کرد این عطا ہر دو

و در سخن اصلاح ازین چار که درشش جهت نام شان از آفتاب عالمتاب
روشن تر است گرفته ام - اول از گل محمد خان ناطق مکرانی که یک شعر آن
نهال گلستان فصاحت تبرکاً نقلم می آرم ؏

بکف بگرفته شمشیر آن فا یگانه می آید ۔ شفاعت بیگان رحمی که بر جانه می آید

دویم از حضرت شهاب الدین واثق هراتی که یک شعر آن سپهر بلاغت را هم
برائے زینت این اوراق بر صفحه جامی دهیم -

برق وشں زہر خند میخندم ۔ در گرستن دو چندی خندم

سیوم از حضرت مولوی امام بخش صهبائے دهلوی که اصلاح شعر و سبق
کتب درسی و علم عروض و قافیه از آن مست صهبائے سخن گرفته ام این
یک شعر از طبع پاک آن دریائے علوم رونق بخش این تذکره میکنم ؏

دیدم سحر صهبائے آشفته در میخانه ۔ شعری بابِ ساغر بکف اوراق دیوان در بغل

چارم جناب مولوی رکن الدین مکمل که ذکر آن ستون ایوان علوم وفنون انشاء الله تعالی
بحرف میم خواهد آمد - و در ریختہ دست ارادت بدامان حضرت میر علی اوسط رشک
محقق لکھنوی برزده ام وبعد از تحصیل علوم بعمر بسی سالگی کمر بسیر وسیاحت بستم و در آن
سفر دیوان گلشن معنی به تکمیل رسید وهم دران ایام فرخ نامه معروف برامایین پارسی
مشتمل برچار هزار شعر بحکم والی نابهه ع بنام او نوشتم که هنوز منصبم درصله اش مقرر است
وسال بسال میرسد و در سیاحت بست و دو سال بودم ؛ در اقصائے عالم گشتم
بسے ؛ بسر بردم ایام با هر کسے ؛ و درین سفر با آن اُستادان سخن گستر ملاقات رو
داده که این موزونان که خود را از اساتذه تصور می کنند نام والائے شان هم نشنیده
باشند وجمله حالات سفر این فقیر سید نواب جان تمنا تخلص که از تلامذه این فقیر است
در رسالهٔ مخزن ترکی که نام تاریخیست رقم کرده واگرچه عجائب ها که درین ایام دیده ام
بسیار است مگر ازان همه ملاقات با حضرت مولوی اسماعیل جن در جامعه مسجد
منگرول از غرائب هاست واین فقیر فیض باطنی ازان حضرت بسیار برداشته
که ذکر آن باعث طوالت اوراق شود وحضرت اسماعیل گاه بشکل گوسپند وگاه
بشکل اسد وگاه بصورت اژدها متشکل میشدند واصلی صورت آنجناب مانند
اهل حبش بود واهلیهٔ حضرت را نیز دیده ام که مرا فرزند می گفتند ؛ وچون به سن
چلسالگی رسیدم خطاب امیر الشعراء از لارڈ میو وراجگان یافتم وسند شعر این عاجز
در حیات من شعرائے عجم وهند گرفته اند وتفصیل کتب مصنفهٔ این فقیر اینست
که در پارسی گفته ام ؛ فرخنامه معروف برامایین پارسی - دیوان موسوم به گلشن
معنی - ساقی نامه - مثنوی گلزار محبت - رساله بدر حسین نظم - مثنوی صوت سرمد
سرور الناظرین نثر - گلبانگ ترکی نثر - دیوان سرمایهٔ پیری - مثنوی طول امل
مثنوی شکراب - مثنوی ناز ونیاز - تذکرهٔ سخنوران چشم دیده - وآنچه کلام من

ع نابهه شهریست از نواحی پنجاب

در ریختہ است تفصیل او اینست ؛ مثنوی گلزار شہادت ۔ مثنوی جلال اختر
مثنوی سعد و جمیلہ ۔ تبسم کدہ ۔ تمسخر کدہ ۔ دیوان سرمایۂ حیات ۔ دیوان شباب
و ازین جملہ دو کتاب یعنی گلزار محبت و گلزار شہادت بذردی رفتہ باقی جملہ
مطبوع شدہ بہر جا بدست میشود و در آخر عمر باز سودائے سیاحت در سرم افتاد
لیکن این بار این سفر بسواری گردون دخانی یعنی ریل بود و در سفر اول کسی
نام و نشانش ہم نمیدانست کہ ریل چہ چیز است قصہ کوتاہ بدکن رسیدہ بزمرۂ
مدح گویان سلطان دکن ممتاز شدم زاید از بست و ہفت سال میشود کہ بدعاگوئیش
مشغولم و بغیر دربار دہلی قدم از حیدرآباد بیرون نگذاشتہ ام سال عمر من بہ نود ۹۰
رسیدہ لیکن ہزار در ہزار بلکہ بیشمار شکر پروردگار عالمیانست کہ ہنوز تاب در تنم
و دندان مستحکم چون جوانان سی سالہ است و این ہمہ فیض صحبت حضرت مولوی
محمد اسمعیل است و کنون بست و دو شعر خود نظر سخن سنجان میگذارم ؛

چون بمیرد صاحب زر سیم و زر ماند بجا — ذبح میگردد چو مرغی بال و پر ماند بجا
خواہی از عمر دراز ای طبع کن وصف لبش — گل چو آمیزد بشکر دیرتر ماند بجا

ولہ

از دل خیزد صدا در کوفتن — میخورد بمغز بر سر چوب ہا

ولہ

تہ نشین بالانشین گردد بہ پیش باصفا — زیر پا آید نظر در آب چرخ سربلند

ولہ

دل را بغمزہ نرگس مستانہ شکستم — این شیشۂ گلرنگ بہ پیمانہ شکستم

ولہ

از گرانبار سبکبار نباشد کمتر — ہمرہ چوب ز دریا شود آہن بیرون

از دیوان سرمایۂ پیری

پسر بے ہنر بود دانا ؛ — زادۂ کور می شود بینا ؛
گر نیاید یار امشب جام مل خواہم شکست — گردن مینا برنگ شاخ گل خواہم شکست
تا برون عکسش نہ از چشمم شود از موج اشک — امشب از مژگان خون آلودہ دل خواہم شکست

اعتبار توبه ام هرگز مکن ای پارسا / در خزان گر نشکنم در فصل گل خواهم شکست

وله

دل را خدنگ غمزهٔ آفت پسند برد / گرگ از میان گلهٔ من گوسپند برد

گر بکوی تو شبی دود فغانم گذرد / بجز زد بر دل تو آنچه بجانم گذرد

وله

نور قمر ز عکس چراغم گرفته اند / آتش برای طور ز داغم گرفته اند

وله

به بزمم نقد دل از دیده جانان میبرد بیرون / باندازیکه گلچین از گلستان میبرد بیرون

وله

کسی ز خاک نبردارد ار چه رنگینم / گلی بلوح مزاری فتاده را مانم

نخواهم بی تو هرگز بزم عیش دوستان دیدن / بان چشمی که دیدم فصل گل نتوان خزان دیدن

ز جسم خود وداع جان شیرین میتوان کردن / ولی نتوان ز چشم خویش مرگ دوستان دیدن

وله

محتسب گردن سبو مشکن / خار در چشم آرزو مشکن ؛

وله

شانه در زلف مشکتاب مکن / ماه را بسته طناب مکن

وله

بمشکین طره اش تا بر رخ پر نور میجوییم / کلیمم در شب تار آتشی از طور میجوییم

وله

صد پاره دل بمحفل جانانه برده ایم / پیمانهٔ شکسته بمیخانه برده ایم

وله

رخ تو می نگرد آنکه بی نقاب منم / کسیکه چشم نپوشد ز آفتاب منم

وله

بیاموز از طریق سایه آئین ادب گیری / که ننشیند چو بنشینی و برخیزد چو برخیزی

وله

مفگن نگه مست بدلهای شکسته / ریزد نه کسی باده بمینای شکسته

وله

نفس ز سوز جگر شعله بار می دارم / سمندرم که بآتش قرار می دارم

ناصر صفاهانی که از عرصهٔ بعید با فقیر آشنا است مگر از خوی بد بر شعر پیر و برنا معترض میشود و سند می طلبد چنانچه اکثر ذکر او در این اوراق ثبت شده با فقیر گفت آتش باریدن بنظر آمده شعله باریدن بغیر سند قابل پذیرای نیست ؛ عرض کردم که اگر بغیر سند جناب قرار نمیگیرد سند از حسین سنائی پیش میکنم اینست

در جوف آب کار رقابت اگر کند / گردد لسان نخهٔ خور شعله بار وست

و واضح باد که قبل ازین عاجز کسے غزل را موسوم باسم بخرده و قافیهٔ نون اصلی بانون تنوین نبسته و اکثر قصاید را پے غزل نگذاشته انشاء الله تعالی این یادگار از فقیر بر صفحهٔ هستی خواهد ماند ؎

تفته تخلص گوپال سهائے نام متوطن از مضافات دهلی از شاگردان حضرت غالب مرحوم بود غالب بخطاب میرزایش سرفراز فرموده بافقیر ملاقاتش در حیات غالب براسٹیشن غازی آباد شده در انوقت عمر عزیزش قریب چلسال نظر می آمد و دیوان خود را که همراه داشت بافقیر نمود و از دست خود بست و یک شعر با کلک فرنگی نوشته دادند و بست و یک شعر از دیوان فقیر انتخاب زده گفته عوض معاوضه گله ندارد و دو دیوان میرزا همه در جواب جلال اسیر بود میگویند که مردم ایران کلامش را بسیار پسند فرمودند لیکن ازانجمله همین یک شعر از فکر بلندش یاد مانده۔

آب دگر افزود کسے نوک سنان را ‏ اقبال بلند است شهادت طلبان را

تمیز[51] تخلص حیدرآبادی نام و الایش یاد نمانده مگر بجواهر رقم شهرت دارد در روزے در منزل مولانا طلسمی ملاقات رو داده عمر عزیزش از چلسال افزون بود این اشعار از فکر طبع پاکش بهمدست شده۔

بعیت من شده مقبول بهند و ریخته ‏ کافرم گرچه بگویند مسلمانی چند
بعد مردن جو قدم رنجه نمودی یار ‏ زند فرمای پی دیدار تو آمانی چند
ناصحا لطف نصیحت گلستان خوب است ‏ شیشه و ساغر باشد و خوبانی چند
هر زمانم ننمودے اگر این چرخ تباه ‏ بودم امروز مگر صاحب دیوانی چند

حرف الثائے مثلثه

ثاقب[52] تخلص مولوی نجم الدین نام از قاضی زادگان قصبهٔ بدایون که از مضافات

دہلی است و شاگرد خرم بغدادی صاحب دیوان ریختہ و پارسی است غزلیاتش رنگین
و قصایدش معانی خیز بنظر آمد ہرچہ میگوید بسیار خوب میگوید بعض مردم حیدرآبادی باستادیش
قبول کردند ہفت سال است کہ وارد حیدرآباد شدہ در سرکار یمین السلطنۃ بزمرۂ شعرا
پیوند گردید سنین عمرش بہ پنجاہ رسیدہ باشد بعض اہل سخن آنجناب را خدا داند از راستی
یا از کجی یا از حسد یا از تمسخر شاعر کمر شکستہ میگویند چرا کہ وقت رفتن در ہر قدم قدرے
کمر آن راست نفش خم میخورد و چون فقیر از انجناب سبب این شکستگی کمر پرسیدم فرمودند
کہ در طفلی از بام افتادہ بودم ہنوز اثر آن ضرب شدید باقیست این اشعار از فکر
آن شہسوار کمیت سخن بدست رسیدہ*

حیرت عشق فزودند و فغانم دادند — طوطی ام در پس آئنہ زبانم دادند
آن متاعی کہ فروماند ببازار ازل — الفتش نام زدند و بدوکانم دادند
قسمتم دست بوصل تو رسیدن ندہد — دامن سعی تہ سنگ گرانم دادند

وله

گہے ہوش از کلیم اللہ ربودند — گہے منصور را بدنام کردند
حدیث دوست از ثاقب شنیدند — عراقی را چرا بدنام کردند

وله

منت باد صبا زندۂ جاویدم کرد — مشت خاکم بخم و ساغر و مینا انداخت

وله

واعظا در ملت دلدادگانِ کوی دوست — کفر باشد در ہوائے باغ رضوان زیستن
مردنم در انتظار یار امشب مشکل است — بر امید وعدۂ فرداست آسان زیستن
آرزو دارم ز داغ ہجر در شبہائے تار — صورت شمع سر گور غریبان زیستن

ردیف الجیم عربی

جابر ۵۳ ہم تخلص و ہم نام حیدرآبادی نوجوان است از جمعداران سرکار نظام
و از تلامذۂ این فقیر و پدرش از عرب بود این یک شعر از کلامش انتخاب کردہ ام

جا بر هزار بار شکستم بفصل گل		مانند شیشه توبهٔ خود را ز گفتنش

جمیل تخلص جمیل الدین نام حیدرآبادی حافظ کلام ربانی و از منصبداران سرکار نظام و از تلامذهٔ این فقیر است از دیدن پنجاه ساله معلوم میشود در عربی و پارسی استعداد کامل دارد دیوان پارسی و ریخته را به تکمیل رسانیده دیر است که ملاقات نشده این چند شعر مشکل از فکر جمیلش بدست افتاده ٭

دل برکفم ز زلف پریشان رسیده است		جانم بلب از ان لب خندان رسیده است
بختم بلند شد که سوی کلبه ام جمیل		آن سرو گلعذار خرامان رسیده است
مه چو خورشید رخ تو نه جمالی دارد	وله	چون قدت گلشن عالم نه نهالی دارد
چه دلها کز غم عشقت نه خون شد	وله	چه جانها بر تو ای جان مبتلا نیست
چنان درد است پنهان در دل من		که در دست مسیحایش دوا نیست

ناصر صفاهانی گفت که در شعر سوم مصرعهٔ دوم بجای عالم جنت می باید گفتم نه بهشتی در جنت است نه کمی در عالم هر دو مساوی می نماید -

جعفر تخلص نواب جعفر حسین خان نام مخاطب بصف افگن جنگ بهادر از امرای حیدرآباد و پنجاه سال عمر داشت از علوم بهرهٔ وافی یافته و در موسیقی مزید روزگار برآمده جای سکونت نواب موصوف تاڑبن که مقام است بیرون از حیدرآباد بفاصلهٔ دو میل بود بسیار سخی و شجیع و افسانه های سخاوت و شجاعتش مشهور اول درین شهر حیدرآباد با این فقیر که ملاقات کرد و اول که مرا در منزل خود جای داد و اول مرا که باستادی گرفته هزار روپیه نذر کرد و با فقیر و علماء و شعراء و امرای این شهر روشناس ساخت او بود و در سخا و عطا نظیر نداشت و صدها فقرا بر در او در هفته می آمدند و هر یکی را یک یک روپیه میداد و ماهیانه بیوگان و یتیمان و غربا و مساکین را مقرر کرده بهر ماه میرسانید مگر ازین سخاوتها قریب ده لک روپیه بذمه اش قرض شد

روزی یکی از نافهمان بافقیر مخاطب شده گفت که کنون نواب جعفر دست سخا را
در آستین کشیده یعنی حمله ماهوار غربا و فقراء و یتیمان وغیره بند کرده گفتم ای انصاف
دشمن آخر این روپیه است نه از آسمان بارد و نه از زمین روید تا کجا داد و دهش کند
نمی بینی که ازین سخا و عطا ده لک روپیه بر او قرض شده و هر روز سود در سود زیر بارش
میکند درین موقعه حکایتے یاد آمد که شبے این فقیر و حکیم روشن خان معروف به سیاه فام
و گل جان طوایف معروف به لاغر اندام و لطیفا جی ڈره اکهی معروف به غزال
چشمی و فرحت جان معروف بدهن دریده و چهوٹی جی معروف به فتنی بی و بنی جان
معروف بد یو سیرت و عشرت جان معروف به کوتاه قد و روح پرور معروف
به بچه کش همه حاضر بودند که یکی از ره روان این مصرعه برخواند جوانمرد در آنگدستی
مباد ۔ از شنیدن این مصرعه نواب را آنچنان رقت آمد که دامن و آستینش
از اشک تر شد و قاعدهٔ کلیه است که اگر صاحب خانه میخندد همه حاضرین خواه
خنده آید یا نیاید میخندند و اگر می گرید می گرند و این فقیر نیز برقت افتاد و حکیم سیاه فام
اگرچه شعر نمی فهمید تاهم بگریه درآمد و جامهٔ خود را پاره پاره کرد و موئی ریش و سبلت
را از دست کندیدن گرفت که علامت ماتم زدگانست و چون لولیان حکیم سیاه فام
را با این حالت دیدند آنان نیز ہائے ہائے گریستند و پیراهن خود را چاک چاک
کرده گیسوان را وا نموده برخاک غلطیدن آغاز کرد مرا ازین حرکت تبسم آمد
که آخر این طوایف چه فهمیده اند که همه بیتابانه میگرند و ہائے ہائے می کنند
و نواب جعفر حسین با فقراء از طفولیت اتحاد قلبی داشت مثلاً اگر از کسے
می شنید که فلان فقیر از کاملین است و فلان جا میماند اگر هزار فرسنگ بودے
از زیارتش مشرف می شد و همیشه در محفل نواب ذکر توحید و ذکر صوفیان و اهل الله
می ماند و خود را هم صوفی صافی و موحد میگفت و فی الحقیقت در مزاج او تعصب

ل طفولیت

یک ذره نبود و فقرائے ہر قوم را خدمت میکرو روزے فقیر و چند دیگر مصاحب پیش نواب نشستہ بودیم کہ ناگاہ دو فقیر جامۂ گیروے پوشیدہ رسیدند نواب استقبال این ہر دو بزرگوار کردہ بر مسند خود نشاند و خود مؤدبانہ پیش آن خدا شناسان بنشست و یکی ازین دو اہل اللہ خود را فنافی الشیخ و دیگرے فنافی الذات لقب می کرد آخر گفتگو در توحید باری تعالی شروع شد درین اثنا کسے از حاضرین باواز خوش این شعر شیخ علی حزین صفاہانی برخواند ۔

دل گواہ است کہ در پردۂ دلدارے ہست	ہستی قطرہ دلیل است کہ دریائے ہست

از استماع این شعر فقیرے کہ خود را فنافی الشیخ می گفت بوجد در آمد و برخاست و بار بار این کلمہ بر زبان می آورد کہ منم نور علی شاہ اورنگ آبادی منم نور علی شاہ اورنگ آبادی و نور علی شاہ نام مرشدش بود و بزرگے دیگر کہ خویشتن را ملقب بفنافی الذات کردہ بود آن ہم بوجد در آمد و رقص کردن گرفت و ہر بار زبان را باین کلمہ کفر تر میکرد کہ منم خالق ارض و سموات منم خالق ارض و سموات ہمہ حاضرین دست او بوسیدند و سر در پایش افگندند و این عاجز نیز بتابعت دیگران جبراً قہراً دست او بوسیدہ عرض کرد کہ اے خالق ارض و سما یک قطعۂ زمین کہ ازین زمین قدیم بقدر یک نیزہ بلند باشد تا کہ کشت زار از جار پایان محفوظ ماند درین موضع تاڑبن مہیا کردہ سند او باین فقیر کثیر العیال عطا شود کہ عسرت من بہ راحت مبدل شود ازین سخن آن گمراہ چشمہائے خود سرخ کردہ گفت کہ تو با من تمسخر میکنی گفتم استغفر اللہ مردود باشد ہر کہ با خالق ارض و سما تمسخر کند و آن بندہ کیست کہ از خالق ارض و سما حاجت خود نمی طلبد من حاجت خویش عرض کردہ ام اگر جناب این را حمل بر تمسخر کنند این را چہ علاج آن نافہم ازین جواب چنان خیرہ شد کہ بحیلۂ بیت الخلاء بیرون رفت و فقیرے دیگر ہم بہ بہانۂ جستجویش گم شد و بعد از

رفتن آن کوته اندیشان نواب مرا گفت که با فقرا این چنین استهزاء کردن نمی زیبد
عرض کردم جناب من اگر بنده از خالق خود چیزے نه طلبد باز بکدام کس حاجت
خویش بیان کند ازین سخن نواب هم تبسم کرد افسوس که نواب بمرض اسهال در عمر
پنجاه سالگی رحلت کرد فقیر این مصرعهٔ تاریخ یافته ع

هائے ترکی که قدردانم مُرد ؛؛

این دو شعر از زادگان طبع آن خلد نشین هنوز بر زبانم هست ؛؛

ز ترکتازی آن شهسوار من مردم	براه او چو غریب الدیار من مردم
خبر بگیر که چون بلبل اسیر قفس ؛؛	بیاد روئے تو ای گلعذار من مردم

جمالی تخلص جمال الدین نام خراسانی بسفر اول در راه چین ملاقی شده جوان نیکو منظر
و خوشگو و پیش فرنگی ملازم بود و پیوسته با فرنگی در شکار شیر و خرس و بوزینه وغیره
مشغول می ماند و نشانهٔ تفنگش خطا نمیکرد چون ملاقات با فقیر رو داد در خیمهٔ خود
آورده بسیار تواضع کرد و چند روز دران سفر مهمان او بودم روزے جمالی
همراه فرنگی بشکار رفت و از تفنگ خود مادهٔ بوزینه را بکشت چون شب رسید
من و جمالی و دیگر ملازمان فرنگی بیک خیمه خفتیم و فرنگی در خیمهٔ خود که از ما قریب بود
خواب کرد که ناگهان بوزینهٔ که جفت آن ماده بود قریب نیم شب آمده خصیتین
و آلت جمالی را از دندان بُریده بگریخت جمالی فریاد زد که خبر من بگیرید که کار من
تمام شد ما همه بیدار شدیم و فرنگی نیز از خیمهٔ خود بر آمده در خیمهٔ ما رسید دیدیم که جمالی
بیهوش افتاده و خون چون فواره از بدنش روانست همان وقت فرنگی پارچه
سوخته خاکستر بر زخم او مالید مگر بهوش نیامد و اندامش مشابه اندام زنان شد علی الصباح
اورا فرنگی بر پلنگ انداخته سوی چینی که قیامش آنجا بود پیش ڈاکٹر فرستاد باز
معلوم نشد که زنده ماند یا برحمت حق پیوست این یک شعر از فکر آن آلت بُریده

ہنوزم یاد است ؎

چشمے بنگاه یار دارم اگر من عشق به ذلفقار دارم

جلیل ؔ تخلص حافظ جلیل حسن نام شاگرد امیر مینائیؔ مرحوم متوطن قصبۂ مانک پور کھیڑہ که از مضافات لکھنؤ است در ریختہ شاعریست نازک خیال و مضمون آفرین بعد وفات داغ دہلوی حضرت آصف غفران مکان با جلیل مشوره در سخن میکردند و دیگر مردم حیدرآباد نیز آنجناب را باستادی گرفته علم مناسب دارند و عمر ہم قریب پنجاه سال است دیوان ریختہ شان مطبوع شده پسند خاطر سخنوران گردید اگرچه با پارسی میل ندارند لیکن از جودت طبع معلوم میشود که اگر مشق کنند سخن پارسی ہم با ریختہ پہلو زند بعض میگویند که مشق میکردند مگر گزاشتند اگرچه دیر شد لیکن یاد میدارم که در دربار دہلی چند رباعیات آنجناب از گفتن فقیر نوشته بودند البته با کلام مردم کہنہ مشق پہلو میزدند و درین روزہا رسالۂ تذکیر تانیث مصنفۂ آنجناب نیز بنظر فقیر رسید حق اینست که بسیار خوب نوشته و بجد تحقیق کرده و مقبول خاص و عام شده روزے احقر لکھنوی و شاگرد دہلوی و شاقب بدایونی و ہنر غازی پوری با فقیر گفتند که حافظ جلیل اگرچه رسالۂ تذکیر تانیث بسیار خوب نوشته مگر ہیچ جا شعر اُستاد ظہیر دہلوی بسند نیاورده گفتم شاید آنجناب بکلام ظہیر وثوق نداشته باشد ازین جواب آن نازک دماغان چین بر جبین زده گفتند شاعرے که صاحب زبان و شاگرد ذوق و نقد ہشتاد سال عمر در فن سخن صرف کرده و صاحب چار دیوان و شاگردانش در ہمہ ہندوستان باشند و سند شعر اُو در لکھنؤ و دہلی و میرٹھ و بنارس و بلگرام وغیره میگیرند بر کلام اُو وثوق نداشتن چه معنی عرض کردم که حضرات من معنی و مضمون نمیدانم این معما را از حضرت مصنف دریافت فرمائید که چرا کلام ظہیر را قابل سند نشمرده اند و این عاجز خود چند لفظ که قبل از غدر دہلی بر زبانہا بود یعنے دران

دو لفظ اُردو را تذکیر و قلم را تانیث می آورند و درین ایام بر عکس آن مستعمل است
از جناب جلیل دریافت کرده بودم که چه باید کرد آنحضرت فرمودند بر رسالهٔ مصنفهٔ
من عمل باید کرد چراکه در آن رسالہ شعری در سند بغیر از اساتذه مستند نگرفته ام صد حیف
که بغیر این دو شعر تاریخی کدام شعر پارسی آنجناب که در دہلی گفته بودند بدست نشده

جلیل این دفتر اشعار رنگین چو کردم فکر تاریخش منقوط	گلستان است یا دیوان ناظم ندا آمد خوشا دیوان ناظم

ناصر صفاهانی گفت که می بایست در مصرعهٔ اول اظهار تاریخ عیسوی میکرد و نام
ندا کننده هم در اخفاست اگر بدین طور گفتی بهتر بودے و واضح تر گشتی ؛
چو جستم عیسوی سالش منقوط ؛ فلک گفتا خوشا دیوان ناظم ؛ گفتم اگر بنیندهٔ تاریخ
بے علم و کور کر است علاجش از افلاطون هم ممکن نیست و اگر صاحب دانش و
بینا و شنوا است خود بخود از اعداد معلوم خواهد کرد که تاریخ عیسوی است و فلک
اینجا مقدر است - چنانچه مولوی عرشی که شاعر هشتاد ساله و مستند بود میگویند بخوانید
که در تاریخ مراجعت شاه گفته ؛

چو عرشی سر دشمنانش بُرید	ندا شد ز گلبرگه آمد نظام

حرف الجیم پارسی

چالاک تخلص شاه عزیز الدین نام داشت در ملتان بخانهٔ نواب حامد شاه گردیزی
ملاقات شده عمرش از پنجاه سال کم نبود مگر بسیار لاغر اندام که بجز استخوان خام گوشت
نداشت و خود را خراسانی میگفت این یک شعر از جودت طبعش بر صفحهٔ دل نقش دارم

میسر شد نه وصل یار افسوس فرو ماندم بکار عشق چالاک

حرف الحائے مہملہ

[۵۹] حشر تخلص محمد قطب الدینخان نام حیدرآبادی یکبار در مشاعرہ فیض دیدہ بودم دیگر حالات منکشف نشدہ این یک شعر از فکر او یاد ماندہ۔

چہ عجب گر عقب نعش شود شور و بکا	درپس قافلہ آواز درامی باشد

حاذق ایرانی نامش و مقامش یاد نماندہ غالباً از صفاہان بود خوشرو و نکتہ سنج نظر آمد و خط نستعلیق را خوب می نوشت در انوقت چہلسال عمر داشت در رامپور افغانان در دربار نواب کلب علیخان بہادر با فقیر ملاقی شدہ و دران ایام آغا خرم بغدادی و جلال لکھنوی و داغ دہلوی و عروج و تسلیم و غنی و نظام وغیرہ ہمہ در رامپور موجود بودند حکم نواب بود کہ ہر کسکہ اعتراضے بر شعر کسے داشتہ باشد بی تکلف در مشاعرہ گوید ورنہ پس پشت چون زنان حرف زدن و طعن کردن و عیوب گرفتن پسند نخواہد شد روزے نواب فرمود کہ برین مصرعہ طرح ہر کس طبع آزمائی کند تا کے در انتظار تو فردا کند کسے ؛ بروز مقررہ ہمہ شعرا غزلہا گفتہ حاضر شدند فقیر نیز حاضر بودم و ہر کس غزل خواندن آغاز کرد چون نوبت بحاذق رسید حاذق این مطلع برخواند ؛

اول دہان تنگ تو پیدا کند کسے	وانگہ برائے بوسہ تمنا کند کسے

خرم گفت جناب من سقم در مطلع شما واقع شدہ و آن اینست یعنے دہان تنگ پیدا مگر بہ تنگی نقطہ معدوم یا موہوم می باید حاذق از جواب عاجز ماند فقیر گفت نہ نہ لفظ تنگ مجازاً بمعنی معدوم و موہوم نیز می آید و این شعر سعدی را بسند آوردم ؛

دہان تنگ تو گویا کہ نون تنوین است	کہ در حدیث در آید ولیک پیدا نیست

دل نواب و حاذق و حاضرین چون گل بشگفت و مرا آفرینہا کردند مگر قباحتی کہ در شعر دیگر سر زد در آنوقت فقیر ہم ساکت و متحیر ماند یعنے چون حاذق این شعر برخواند ؛

ترسم دراز دستی بجا کند کسے ؛		شاخ گلی و هر طرفے میل می کنی ؛

خرم که از اول در دل بحاذق خصومتے داشت بفور گفت که جناب حاذق این
مال شما است او گفت بلی خرم از نواب اجازت یک ساعت گرفته و باز همان دم آمده
دیوان میلی شیرازی را بدست نواب داده گفت قبلهٔ عالم ملاحظه فرمائید که این شعر از
میلی شیرازیست که حرف بحرف و لفظ به لفظ بلا تفاوت بسته شده این اگر سرقه نیست
دیگر چیست همه شعرائے حاضر الوقت و نیز نواب انگشت بدندان گرفتند آخر نواب
فرمود که حاذق اینچه شد گفت خداوند توارد را چه علاج نواب گفت عجب توارد
حرف بحرف سر زده این توارد است یا سرقه بالجبر آخر حاذق بدین ندامت همان شب
از رامپور بگریخت و بعد ازان فقیر گاه او را ندیدم ؛

حالی ۶۱ تخلص مولوی الطاف حسین متوطن قصبهٔ پانی پت از شاگردان حضرت غالب
مرحوم بودند صاحب تصانیف کثیره است فقیر یکبار در حیدر آباد بمنزل حضرت شاد
با آن جناب ملاقی شده بسیار صاحب خلق بودند دو ماه شد که بعمر هفتاد سالگی رحلت
فرمودند این چند شعر پارسی از زادگان طبع آن بزرگوار است ؛

طاقت جور تو در حوصلهٔ ما نبود		بی سبب رنجے و گوئی گله بهتر نبود
فریاد که این پردگیان پرده درانند	ولہ	برقع برخ افگنده بهر سو گذرانند
جز تو در سینه ام از تنگی دل جا نبود		همه غیر میا گر بخیالم گذری

میرزا رونقی گفت که بدانست من مصرعهٔ دوم اگر بدین طریق گفتے بهتر بودے

جائے کس غیر تو کاندر دل شیدا نبود

گفتم بدانست جناب اگرچه این مصرعه بهتر است مگر بدانست فقیر همان مصرعهٔ حالی
از مصرعهٔ شما بهزار مراتب بهتر است ؛

حسینی ۶۲ تخلص نواب دستگیر حسین خان خلف الصدق نواب سلطان نواز الملک بهادر

برادر خورد نواب صف افگن جنگ از امرائے حیدرآباد و از تلامذهٔ این فقیر است در نجوم ید طولی داشته و شعر را بدرجهٔ احسن می فهمد عمر شریفش به پنجاه و پنج سال رسیده باشد این یک شعر از فکر آن والامنش یاد آمده۔

بس است این افتخار من بعالم	که گردیدم غلام غوث اعظم رض

حسامی [۹۳] تخلص قاضی شبیر الدین نام حیدرآبادی عمر قریب پنجاه سال داشته و از عربی و پارسی بهره وافی اندوخته و در واقعه نویسی گوئے سبقت از همعصران ربوده و در سیاحت هم چند مدت گزاشته و از خرم بغدادی فیض سخن یافته باز بحیدرآباد رسید بافقیر اتحاد قلبی دارد این چند شعر از فکر بلندش بدست افتاده :

هزار حاسد بدکیش در کمین دارم	نهان بروئے زمین داهیائے کین دارم
من آن کسم که ز معیار دانش و بینش	نگاه نکته رس و چشم دوربین دارم

وله

مقصد آزادگی از قید فارغ بودن است	معنی فرمان روائی زیر فرمان زیستن
از پئے دفع گزند چشم بد بهتر بود	جمع در باطن ولے ظاهر پریشان زیستن
کثرت اسباب دنیا مایهٔ صد آفت است	بهره رو خوش بود بے ساز و سامان زیستن
حاصل عمر دو روزه جز دو مقصد بیش نیست	مردن از ایمان و در دنیا با یمان زیستن
گاه احسان کوه بنماید بچشم غیرتم	بسکه بر من مشکلست از بار احسان زیستن

بسیار خوب گفته

زندگانی مشکلست اما از آن مشکل تر است	چون حسامی در غم و اندوه شادان زیستن

حافظ [۹۴] تخلص سید یوسف علی نام مشهور نجوشنویس حیدرآبادی کهل بود یکبار در مشاعرهٔ فیض نظر آمده این یک شعر از فکر اوست۔

چه بر جاه و حشم نازیم اینجا	بقائے ما برنگ نقش پا نیست

جیب [٦٥] تخلص سید کاظم حسین کنتوری ملازم سلطان دکن بودند در عربی پارسی

استعداد کامل داشتند و در ریختہ بعض سخنوران عیب را باستادی گفتہ دیوان ریختہ آنجناب مطبوع شدہ بہر جا بہمدست میشود و با پارسی ہم میل داشتہ و بافقیر بسیار انس میداشتند ہر چند با صاحبزادہ خلف آنحضرت خطوط نوشتیم کہ کلام والد خویش فرستید کہ درج تذکرہ شود کلام کجا کہ جواب ہم ننوشت و فقیر نمیخواست کہ این اوراق از کلام آن مونس دلی خالی ماند لہذا بصد تلاش این پنج شعر از کلام پاکش بدست افتادہ عرصہ قریب دہ سال میشود کہ بعمر شصت سالگی ازین دار فانی بعالم جاودانی رحلت فرمود ٭

دل می برد خیالش ہر دم بصد بہانہ	ولہ	ترکم ز غمزہ دارد وز دے نہان نہانہ ٭
ساقی خوش است بادہ ز نقوے گزیدہ ام		مطرب بس است تازہ گل نغمہ چیدہ ام
حضور آصف سادس جہان جاہ و جلال		سحاب بخشش و رحمت محیط بذل و نوال
دوش از جفاے آسمان خاطر مکدر داشتم		در اشک حسرت دامنے چون درج گوہر داشتم
در ہر نفس صد خرمن آسودگی میسوختم		بر سینہ داغ آتشین ہمتاے مجمر داشتم

حسینی تخلص خندا حسینی شاہ نام سجادہ نشین موضع کنی کہ از مضافات دکن است مرد معمر و از تلامذہ این فقیر است این دو شعر تاریخی از کلام آن بزرگ بہمدست شدہ

شاہ عثمان علی بنا بنمود		چون بہ کنی سراے لاثانی
سال تعمیر او حسینی گفت		شد بہ کنی سراے عثمانی

حسین میان نواب قصبۂ مانگرول کہ شہر یست متصل بتخانۂ سومنات بر کنار محیط اعظم فقیر ہفت سال در خدمتش گزاشت و چند قصیدہ و رسالہ بدر حسین بنامش نوشتم اگرچہ شعر کم میگفت مگر بسیار سخن فہم بود **لطیفہ** روزی گوہر جان طوایف کہ بسیار زکی و حاضر جواب بود بخدمت نواب آمدہ چند بار براے بول رفت و گفت چون بمنزل نواب می آیم مراشاش بسیار می آید گفتم شکر باید کرد ورنہ اکثر مردم را از ہیبت نواب اسہال جاری میشوند نواب زین لطیفہ بسیار بخندید

حسینی نام موضع

وآن لوئی حاضر جواب لاجواب شد افسوس که نواب بعمر پنجاه سالگی بعارضهٔ ورم جگر انتقال کرد این یک شعر از فکر بلندش بر لوح سینه نقش است؛

خاک پای حسینم ارچه مگر		خلق گوید مرا حسین میان

حرف الخای معجمه

خاور تخلص مرزا محمد اکبر نام از سیستان آمده رخت اقامت در لاهور انداخت مرد کهل بود یکبار در منزل نواب غلام محبوب سبحانی ملاقات شده بسیار خوش رو و خوش گفتگو بود این یک شعر از آن خورشید سخن بیاد میدارم؛

آفتاب سیستانم خاورا		تا مرا گویند مهر نیم روز

خوشدل تخلص سید رحمت الله نام حیدرآبادی جوانیست از تلامذهٔ این فقیر حقیر اگرچه علم خوب می دارد مگر در هر محفل برای اظهار قابلیت خود خواه مخواه تقریر طول طویل شروع میکند این چند شعر از فکر اوست؛

ای جنون بهر تو آریم بهر روز کجا	وله	جبهه و خرقه و دستار گرو پای چند
آنچنان دشت نوردیم که تسکین نشود		تا نگردیم بهر روز بیابانی چند
گرفتم کار معشوقان وفا نیست		ستم لیک اینقدر ای جان روا نیست
نزد تیری سپهر من سینه کردم		خطای اوست از خوشدل خطا نیست

خوشتر تخلص ابوالهاشم سید حبیب الله نام حیدرآبادی از شاگردان این فقیر اگرچه جوانست مگر استعداد در علم عربی پارسی بهم رسانیده این دو شعر از فکرش بدست رسیده؛

باز بر من این ستم صیاد کرد	وله	کآشیانم فصل گل برباد کرد
در دل من جز غم دلدار نیست		کیست آن شب کانتظار یار نیست

خرم تخلص ستیل پرشاد نام حیدرآبادی از اهل هنود و بسیار مسن از شاگردان فیض بود و هرچه بزبانش می آمد برملا می گفت و از امیر و فقیر هراس نمیداشت در عمر نود سالگی فوت شد این تاریخش که برائے رسالهٔ سرور الناظرین فقیر گفته بود یاد مانده ـ

رقم کرده چون طرفه ایراه ترگی — که او هست در دهر استاد نامی ؎
نظر چون نمودیم در حق و باطل — بگفتیم سالش که لغو از گرامی ؎

خرم تخلص بهمین نام شهرت داشت از بغداد بود در رامپور افغانان با فقیر ملاقی شده مرد خوشفکر و خوشگو و لطیفه سنج بعمر چهل سالگی نظر آمد و فقیر را در منزل خود برده بتواضع پیش آمد دیوانش همه مملو از هجویات و هزلیات بود بهمین یک شعر اکتفا می کنم اگرچه این شعر هم در هجو حاذق صفاهانی است مگر چندان ثقیل نیست ـ

دزد و ملست حاذق نامرد — دزد را قطع دست باید کرد

حبیب تخلص نواب مرزا وزیر حسین خان متوطن شهر عظیم آباد پٹنه از امرائے آن شهر است در ریخته شاگرد ماهر لکهنوی است و دیوانے در اردو بتکمیل رسانیده شاعر مستند و سخن آفرین دیدیم و عمر هم از پنجاه سال کم نداشت روزے در خانهٔ برتر ملاقات شده میگفت که جد من از طهران بود و من هم در عین شباب برائے سیرش رفته باز آمدم و درین روزها برائے سیر حیدرآباد آمده ام همه کتب طبع شده فقیر را گرفته همراه خود برد این دو شعر او که در منقبت گفته نقل می آرم ؎

زبید جز تو بعد از مصطفی دعوی یکتائی — سرت گردم لطافت را که پنهانی و پیدائی

وله

زبرجد زیر گردون شد زمرد خیز هامون شد — لآلی نیز چون شد جنان شد گلشن دنیا

حرف الدال مهمله

دردی تخلص اصفہانی بہمین نام شہرت گرفتہ ازمدت مدید از اصفہان آمده بہ سکندرآباد کہ بفاصلۂ چار میل از حیدرآباد است مقیم شد عرصہ پانزده سال میشود کہ یکبار در منزل شاد دیده بودم بسیار پیر بود ابرو و مژگانش چون برف بنظر می آمد معلوم نیست کہ زنده ہست یا برحمت پیوست اما شاعر معتبر بود این سہ شعر نعتیہ از کلام او انتخاب کرده ام ؛

بر عرش بود پایۂ والائے محمد	جبریل بود بندۂ لالائے محمد
شک نیست کہ دارد شرف از رتبۂ عالی	بر تاج شہان خاک کف پائے محمد
باور نتوان کرد کہ در روضۂ رضوان	سرو سہی چنان راست کہ بالائے محمد

داغ تخلص نواب مرزا نام دہلوی اول با فقیر در عین شباب در دہلی ملاقات شده وبعد زان در رامپور فقیر را چند روز در منزل خود مہمان داشت وبعد از رحلت نواب کلب علیخان در حیدرآباد دکن آمده باستادی سلطان دکن آصف تخلص سرفراز شد بخطاب فصیح الملک وبلبل ہندوستان ممتاز شد از زیارت حرمین شریفین ہم مشرف شده سہ دیوان ویک مثنوی موسومہ بفریاد داغ روبروئے او مطبوع شده وبہر پایہ بہم دست میشود وحق اینست در ریختہ چون داغ کسے از ہمعصران او بنظر نیامده وشاگردانش ہمہ جا در اقلیم ہند دیده شد اگرچہ چندان از علم بہره نداشت لیکن روزمره ومحاوره بسیار خوب میگفت در عمر ہفتاد سالگی بحیدرآباد انتقال کرد در احاطہ شریف الدین مدفنش کردند فقیر این مصرعۂ تاریخ وفاتش یافتہ ؛

	مُرد داغ دہلوی ایوا بگفت	

از فکرش در پارسی این چند شعر بہم دست شده ....

از قصیده

خسرو تیر فگن تیغ فگن شیر فگن ؛ میر محبوب علیخان ملکِ ملکِ دکن
دادگر داده و دادرس و دادرسان ؛ فخر دین فخر نگین فخر زمان فخر زمن
قدردان قدرکن و قدرفزا قدرشناس ؛ حاکم علم و عمل بادشهٔ فهم و فطن
آفتاب شرف و اوج مهٔ عز و علا ؛ شمع کاشانهٔ دین اختر بخت روشن
قاطع بغض و حسد قامع بیداد و ستم ؛ بانی عیش و طرب ماحی آلام و حزن
صاحب جاه و حشم وارث دیهیم و سریر ؛ مالک سیف و قلم ظل قدیر ذو المنن

تاریخ

میر نور الحسین خان ذیجاه ؛ کرد قصر رفیع و باغ بنا
داغ یکمصرعهٔ دو تاریخیست ؛ خوش چها قصر و باغ روح فزا

لطیفه روزی یکی از اعتساف پیشگان با فقیر گفت این اشعار که تو مینویسی از کلام داغ نیست گفتم مگر از کلام تست گفت از کلام من نیست لیکن از کلام کسی از شاگردانش است که سخا نام داشت چراکه داغ یکمصرعهٔ پارسی نمیتوانست گفتن گفتم هیچ مضایقه نیست مال شاگرد برای اُستاد جایز است بروکار خود بکن بغیبت مردگان لب میالا

حرف الذال معجمه

ذکا تخلص حبیب الله نام حیدرآبادی صاحب علم و فضل بود از ملازمان سلطان دکن در سفر اول در بمبئی دیده بودم در انوقت عمر عزیزش از چهل سال تجاوز نکرده بود چون بحیدرآباد رسیدم معلوم شد که رحلت کرده دیوانش که نامش نگاخانهٔ ش گذاشته بقالب طبع درآمده مگر از هجویات مملو است این چند شعر از دیوانش بصد سعی انتخاب کرده ام

توان در گوشهٔ دل دید نیرنگ جهانی را ؛ که دارد در گره این غنچه صحن گلستانی را

چراغ ماه هم از بیم شامم رنگ می بازد — رفاقت کرد نازم نالۂ آتش فشانی را

پشیمانم ز جرم خود که با دشنامش آلودم — لب گر نازکی ها بر نتابد رنگ پانی را

ولہ

ندانم کی گره بکشائی از ابرویش ای گردون — توانی گر گشادن از دلم پیشتر بکشا

ولہ

رنگ عاشق ز زلف معشوقم — بغلط آسمان شکست مرا ؛

ولہ

بهار میرسد و من بران سرم که ز کا — ز خون تو به کشم غازه روئے گلها را

ولہ

بنا وکم مفگن بل بخنجرم می کُش — منم زدور تماشا نمی توانم کرد

ولہ

جانم نخواستی که دریغ از تو جان نبود — دل خواستی ز من که بدستم همان نبود

ولہ

گر یار بسوی هم نظرے داشته باشد — در فکر جفائے دگرے داشته باشد

ولہ

پرسید حال زار و جوابے نگفتمش — در فکر آنکه یار چنین مهربان نبود

ولہ

بد کرده ام نخود که ترا ماه خوانده ام — زین بیشتر دماغ تو بر آسمان نبود

ولہ

خلقی هجوم کرد ز هر سو بدیدنم — صبح بهار بود گریبان دریدنم

بسیار خوب گفته

رفت آن شب وصال و زیادم نمیرود — برجستہ رفتن تو و دامن کشیدنم

الحمد لله ناصر صفاهانی میگوید که قافیه دامن کشیدن ازین بهتر کسے نتواند بست هر دو شعر لاجواب گفته و فقیر نیز تائید قولش میکند ؛

ولہ

نه در دل است سویدا نه مردمک در چشم — دو داغ عشق تو یک در دل است و یک در چشم

شراب بی تو اگر خورده ام دلم پُر خون — گزک بچشم اگر دیده ام نمک در چشم ؛

این فقیر گوید که این هر دو شعر هم از طاقت بشری بیرون گفته هزار هزار آفرین بر روانش باد ذوقی تخلص سید حسین خلف شیر مار خان حیدرآبادی از تلامذه این فقیر اگرچه جوان نومشق است مگر این یک شعرش از یادم نمی رود ؛

عشق خالش پائے بند زلف کرد — دانه را دیدم نه دیدم دام را

حرف الرّائے مہملہ

راغبؔ تخلص سید محمد یوسف حیدرآبادی شاگرد حضرت کیفی جوانیست خوشگو این دو شعر از فکر آن بلند خیال است ؎

نالۂ زنجیر و فریاد دل دیوانہ نیست	از خموشی ہائے من زندان کم از ویرانہ نیست
عالمی را مست کردی ای نگاہ چشم مست	این چنین کیفیت و مستی بصد پیمانہ نیست

رفیعؔ تخلص حکیم رفیع الدین نام از منصبداران سرکار و از تلامذۂ این فقیر بود و در حکمت حکمائے ہمعصر او را مستند شمردہ چند روز شدہ کہ بعمر پنجاہ سالگی رحلت کردہ و در ریختہ احسن تخلص میکرد لہٰذا فقیر این مصرعۂ تاریخ وفاتش یافتہ ؏

رفیع الدین احسن شد بجنت

این یک شعر او ہنوز از فکرم بیرون نرفتہ ؎

ضیائی برق حسن یار در دیدن نمی آید	کمال بدر سیمایش بکاہیدن نمی آید

رخشواؔ تخلص غلام مصطفےٰ نام حیدرآبادی پدرش از شرفازادگان کابل بود رسوا از ملازمان سلطان دکن است از عربی و پارسی بہرہ وافی اندوختہ در ریختہ شاگرد داغ مرحوم است و گاہ گاہ در پارسی ہم فکر میکند دیوان ریختہ اش تکمیل رسیدہ مگر ہنوز مطبوع نشدہ چراکہ از چند سال بسبب ملازمت قیامش باورنگ آباد است و فقیر ہر چند خطوط نوشتہ کہ اشعار پارسی خود عنایت فرمائید مگر جواب ندادند بناچار خاموش ماندم مگر دل نمیخواست کہ این تذکرہ از کلام این جوان کہ از دیر آشنائی نسبت خالی باشد لہٰذا بصد تلاش دو شعر تاریخی از جودت طبعش بدست رسیدہ ؎

تاریخ بوقت مراجعت شاہ از کلکتہ گفتہ

خوشا حیدرآباد و آرایشش	خوشا آمد شاہ والا تبار

خوش این مصرعہ سال رسوا بخوان ❊ ز کلکتہ آمد دکن شہریار
(بقلب)

رعد[81] تخلص نادر علی نام خلف خورد رشعلۂ مرحوم حیدرآبادی نوجوانست یک بار در مشاعرۂ عبداللہ خان ضیغم دیدہ بودم باقی حالات منکشف نشدہ این یک شعر از فکر برق طبعش ہنوز از سینہ ام می تابد ؛

عجب راہ عدم راہست ای رعد ❊ کہ از رہ روش نشان نقش پا نیست

رفعت[82] تخلص مرزا مہدی نام ایرانی محلاتی[1] دوازدہ سال شد کہ از ایران بحیدرآباد آمدہ در تلامذۂ این فقیر ہو بست و رفعت تخلص دادۂ این عاجز است والدش در ایران از مجتہدان بود در عربی فارغ التحصیل و در پارسی کہ زبان مادری میرزاست حاجت نوشتن نیست در نیولا عمر عزیزش بسی و دو سال رسیدہ بسیار خوشگو و خوش خلق و خوش رواست یعنی بعض حسن پرست اورا ماہ کنعان و بعض ماہ ایران می نامند و از ہر راہ کہ میگذرد ہر یک محو دیدارش میشود از دو سال بسبب ملازمت از حیدرآباد بیرون رفتہ بغیر این سہ شعر درین وقت دیگر اشعارش بیاد نیاید - و این ہم خوب است کہ کلامش از یاد رفتہ و رنہ احباب نشانۂ تیر ملامتم میکردند کہ اشعار تلامذۂ خود را چقدر نوشتہ -

ز تیغ غمزۂ او می رمد دل بیتاب ❊ چنانکہ گاو گریزد ز دشنۂ قصاب
غبار خاطر جانان نشست چشم ترم ❊ ازین سحاب نگر دید کشت من سیراب
کسی ز رفعت بی خانمان نمی پرسد ❊ نشستہ کہ درین رہ چرا بحال خراب

رشید[83] تخلص رشید الدین نام حیدرآبادی نوجوانست از شاگردان یاس مرحوم یکبار در مشاعرۂ فیض نظر آمدہ این یک شعر از فکر اوست ؛

مرا بس است ہمین بوسۂ لب شیرین ❊ نہ خواہش شکر و قند و انگبین دارم

رمز[84] تخلص بہاری لال نام حیدرآبادی از شاگردان فیض مرحوم بود در عین مشاعرہ فیض کہ فقیر ہم حاضر بودم در عمر شصت سالگی بوقت غزل خواندن برین شعر مرغ جانش

[1] محلات نام شہریست در ایران متصل کاشان -

از تن پرید همه شعراء و حاضرین حیران ماندند اینست ؛

چو دل شد مستقل کن هر چه خواهی
بدل ذکر الٰهی هر زمان کن ؛
غم فردا مخور چون حال فردا را نمیدانی

وله

کنون گویم چه رمز این کن که آن کن
نه غوغا همچو مرغ صبح خوان کن
(برین مصرعه جان بحق تسلیم کرد -)
بکن امروز کار خویشتن گر میتوان کردن

[۸۵] **رونق** تخلص سید کرامت الله حسینی نام حیدرآبادی جوان با علم و از تلامذهٔ این فقیر است دیر شد که هندیش انخیده شعرانه فکر آن رونق دلهاست ؛

قاصد رسید و نامهٔ جانان رسیده است
بازم هوائے عارض خوبان بدل وزید
رونق پئے شنیدن رنگین کلام تو

شکر خدا که درد بدرمان رسیده است
بازم خیال زلف پریشان رسیده است
با عندلیب گل زگلستان رسیده است

وله

گل کنم داغ دل خود بچه عنوان ای گل
آزمودم چو بصد غور بعالم دیدم
اضطراب و قلق و آه و بکا ناله و شور

در دلم آ که کنی سیر گلستانے چند
دشمنان ندیسے لیک محبانے چند
امشب ای عشق بدل آمده مهمانے چند

[۸۶] **روحی** تخلص مولوی احمد نام مدنی از دیر مدرسه دار العلوم حیدرآباد ملازم هستند یکبار در مشاعرهٔ فیض از دور دیده بودم سن عمر از یاد رفته و دیگر حالات هم با خفا مانده این اشعار از فکر آن والا تبار بدست رسیده ؛

دیدیم خدا را ز تماشائے محمدﷺ
خوش این دل دیوانه و افسانهٔ طیبه
منت بنه ای باد بچشم ز غبارے
خوش بود در سایهٔ تیغ سر افشان زیستن

وله

رو ز نظر ما شب اسرائے محمدﷺ
خوش این سر شوریده و سودائے محمدﷺ
از قافلهٔ بادیهٔ پیمائے محمدﷺ
زیستن باید اگر باید چو مردان زیستن

حرف الزائے معجمہ

زائر تخلص حاجی احمد حسین حیدرآبادی از وظیفه خواران سلطان دکن بود و در پارسی و عربی استعداد وافر داشت فقیر با آنجناب دو باره در مشاعرهٔ عبد الله خان ضیغم ملاقی شده بسیار مُسن نظر آمده مگر غزل یا قصیدهٔ خود را باین پیری هم از زبان خود در مشاعره میخواندند قریب هفده سال شد که بعالم قدس شتافتند این اشعار از طبع آن خلد نشین است

در وصف آفتاب

کدام ترک که بر فیل نیلگونست سوار / بشرق و غرب بهر روزه سیر او یک بار

بگام گام ازو گونه گونه تاثیر است / عجیب طرز و روش هست و طرفه تر رفتار

زیان سود ازو میرسد ببزم جهان / که گاه گاه خزانست و گاه گاه بهار

به بحر و بر همه یکسان بود نظر او را / ولیک در نظرش هست مختلف آثار

بکوه لعل گران مایه میکند پیدا / به بحر در صدف آرد لآلی شهوار

وله

قامت خم شده ام شکل هلالی دارد / معنیش انیکه ز ابروش خیالی دارد

گشت زین وجه تن زار من انگشت نما / که بمهر رخ او شکل هلالے دارد

وله

از خم زلف دل خسته پریشان نشود / مرغ بے بال و پر از دام هراسان نشود

عزت از ذات بود هیچ صفاتست که مور / گر نشیند بسر تخت سلیمان نشود

غیر آهِ دل سوزان و نگاه حسرت / بر سر قبر شهید تو چراغان نشود

گوشه گیری نشود اهل هنر را زائر / روشنی بخش چراغ تهٔ داماں نشود

حرف السین مهمله

[۸۸] سُها تخلص محمد میران نام خلف حبیب الله ذکا حیدرآبادی از منصبداران سرکار نظام بود یکبار در مشاعرهٔ فیض ملاقات شده پنجم سال شد که بعمر پنجاه سالگی رحلت نمود این اشعار از فکر آن مرحوم است ؛

بعشق شعلهٔ رخے آه آتشین دارم — بسوزم از غم آن شعلهٔ رو یقین دارم
بکام دل نتوانم که روئے گل بینم — ز نم چه نغمه که صیاد در کمین دارم
زنجگانه نمازم مخور فریب که من — بجود حق کنم و بت در آستین دارم

ناصر صفاهانی گفت حق اینست که بسیار خوب گفته و فقیر نیز تائید قولش کرد ؛

سُها ز دین و دل من نشان چه میجوئی — به همین عشق نه آن دارم و نه این دارم

[۸۹] سیف تخلص قمرالدین خان نام حیدرآبادی دیر شد که در مشاعرهٔ فیض دیده بودم سنین عمر یاد نمانده و حال علم هم منکشف نشده بغیر این دو شعر که هنوزم در خاطر است ؛

بگو بلطف دم واپسین بمن سخنے — که چشم از لب جان بخش تو همین دارم
شکیب و صبر قرارم چگونه دست دهد — که تیر غمزهٔ دلدار دلنشین دارم

[۹۰] سنجی تخلص میر خیرات علی نام حیدرآبادی از منصبداران سرکار نظام بودند مردم آنجناب را در ریخته استاد می گفتند و چندکس شاگردان هم داشتند روزے در مشاعرهٔ حبیب مرحوم دیده بودم مرد سخنگو و خوشخو و ذکی معلوم میشد و شعر هر کسکه پسند طبع شان می آمد بجائے تحسین میفرمودند ؛ مصرعه خوب شد نادر واقعه ؛ چون چند بار همین کلمه از زبان آنجناب شنیدم فهمیدم که این تکیه کلام حضرت است ده سال شد که شبے بعد از خور و نوش چون بخواب رفتند علی الصباح بعارضهٔ فالج بر بستر خود مرده یافتند پنجاه پنجسال عمر داشتند هر چند جستجو کردم مگر یک شعر هم از کلام

۱۹ **سایل** تخلص سراج الدین نام از نواب زادگان دهلی و داماد داغ مرحوم است بافقیر در حیدرآباد ملاقی شده عمرش چهلسال و علم بقدر ضرورت دیدم اگرچه در ریخته که زبانش هست خوب میگوید مگر در پارسی هم فکر میکند روزی سایل لفظ پشتین بصیغهٔ تثنیه در شعر ریخته خود بسته برخواند حفیظ الدین پاس که در شعرائے حیدرآباد مستند و معتبر بود گفت لفظ پشتین غلط است و این چنین تثنیهٔ لغو را در شعر بستن ابروئے سخن برخاک ریختن است سایل از جواب فرو بست فقیر گفت در دهلی و لکهنو وغیره این لفظ مروج است چنانچه لفظ زلفین و سرکارین را فارسیان تصرف خود تثنیه کرده و مر زلف را بهمین وجه بصیغهٔ مفعول می بندند همچنین لفظ پشتین را اهل هند به تثنیه می آرند و این تصرف هندیانست چنانچه تصرف پارسیان در زلفین و سرکارین به بینید فانی سمرقندی ؎ از غم دارین فانی غم مخور ؎ شبر و شبیر سرکارین تست ؎ خواجه نظامی گر و بختی از زبر بر آرد بدوش ؎ دو بخت است زلفین من گرد گوش ؎ پاس خاموش شد و رخ سایل چون گل تازه بشگفت این چند شعر از زادگان طبع و الایش بدست رسیده ؎

ثابت بحشر گشت رقابت گناه من ‌ ‌ من دادخواه دشمن و او دادخواه من
کارم ز دست رفته و دستم ز کار ماند ‌ ‌ ای چاره گر مپرس ز حال تباه من
خود را بشمع روئے تو پروانه ساختم ‌ ‌ تا منفعل شد است ز شامم نگاه من

وله

بیا بمیکده کز لائے رنج و غم صاف است ‌ ‌ مکن اراده مسجد ریا باطراف است
وفا نمودم و پاداش او جفا دیدم ‌ ‌ ستم بعاشق صادق بگو چه انصاف است
کلام سایل معجز بیان بدست آور ‌ ‌ بچشم غور به بینش که شرح کشاف است

۲۰ **سیف** تخلص میر رحمان علی مخاطب به سیف الملک از امرائے حیدرآباد و از تلامذهٔ این فقیر است عمر شان از هفتاد سال کم بنظر نمی آید این یک شعر از میدان طبع آن

آن شهسوار سخن است که هنوزم از خاطر نرفته ؛

حسام غمزهٔ آنشوخ اے سیف … برنیزد خون من برخاک روزے

۹۳ سلیم تخلص سید قادر محی الدین نام حیدرآبادی نوجوانست در ریختیه شاگرد داغ مرحوم و در پارسی از تلامذهٔ این فقیر این دو شعر از فکرا و از فکرم نمی رود ؛

واقف نیم که باعث شبهائی تار کیست … زلف سیاه یار که بخت سیاه من
بندای سلیم بجوئیش حیبان روم … هر شب سگان کوچهٔ دلدار راه من

۹۴ سید تخلص مولوی اسحاق نام حیدرآبادی از ملازمان سرکار خورشید جاه و از تلامذهٔ این فقیر است اگرچه جوانست مگر هرچه میگوید خوب میگوید دیر شد که نظر نیامده این یک شعر از فکر سلیمش بدست شده ؛

عشق تو دشمن جوانی هاست … هجر تو خصم زندگانی هاست

۹۵ سیفی تخلص سید محمد حسین نام حیدرآبادی یکبار در مشاعرهٔ فیض بنظر رسیده و دیگر حالات باظهار نه پیوسته این یک شعر از طبع پاکش یاد مانده ؛

بکن هرانچه توانی که بنده ام اید وست … مگر ز عهد بگردی سخن درین دارم

۹۶ سخا تخلص نظیر حسین نام دهلوی از شاگردان داغ مرحوم در عربی و پارسی مستند و در مدرسهٔ حیدرآباد بدرس طلبا مشغول بود و غزل و قصیده را بطرز نکو میگفت و عمرش از چهل سالگی تجاوز کرده لیکن خوئی بد در قفا داشت و با هر کسے در سخن دست و گریبان میشد هرچند فقیر او را منع کرد لیکن باز نیامد آخر کسے را هجو کرد و حکم گرفتاریش از حکام صدور یافت ناگاه باسخا هم خبر شد شبا شب از حیدرآباد بگریخت هرچند تلاشش کردند مگر سراغش بدست نیامد این چند شعر از فکرش بدست شده ؛

از قصیده

ادریس فکر لقمان برجیس فر سلیمان … جمشید تخت خاقان خورشید بخت سنجر

مختار کاخ بدعت معمار کاخ سنت   مختار جارملت غمخوار جار دفتر

ایما بسوئے معشوق

ابرو دو قوس جنگی دو خنجر فرنگی   دو تیغ نازنگی دو پُر خمار کافر

أشید تخلص سید حسین حیدرآبادی نوجوانست از تلامذهٔ این فقیر این یک شعر از فکر پاکش بدست رسیده ؀

زلف مشکین تو چون مشک نماید خود را ؀   عنبرین خال تو از نافه فزاید خود را

سارق تخلص مرزا بدیع الدین تبریزی بسفر اول در بهاولپور بافقیر ملاقی شده مرد خوش خو و خوشگو و صاحب علم بود با این فقیر بتواضع پیش آمد و چند روز در منزل خود مهمان داشت روزے گفتمش که اینچه تخلص است که جناب برائے خود تجویز کرده گفت چه عرض کنم این دزد سیرتان که خود را بشاعری منسوب می کنند قبل ازین دو تخلص بنده بدزدی ربودند که یکی بدیع و دیگرے رفیع بود حالا تخلص خود سارق کرده منادی کرده ام که غارت پیشگان آئے این اسم غارت کنید مگر الحمد لله که کسے غارت نکرد این یک شعرش هنوزم نقش بر دل است

شبے در جائی خوابش نقب کرده   زنم دستے به نقد وصل سارق ؀

ناصر صفاهانی گفت که بسیار خوب گفته و حق تخلص ادا کرد فقیر گفت راست می فرمایند

حرف الشین معجمه

شاد تخلص مهاراجه کشن پرشاد نام مخاطب به یمین السلطنه بهادر از امرائے حیدرآباد و پیشکار سلطان دکن و از اولاد راجه چندو لال شادان تخلص که آن هم صاحب دیوان بودند و دیوان شان مطبوع شده بهر جا بدست میرسد و جناب شاد در ریخته شاگرد حضرت آصف غفران مکان سلطان دکن و در پارسی از تلامذهٔ راجه باقی و بعد از باقی از مفتی نور الدین ضیا و بعد از ضیا با فقیر مشوره میکردند و صاحب تصانیف کثیره هستند دیوان ریخته و ناول

موسوم به بزم خیال و فریاد شاد و ترانهٔ شاد و نغمهٔ شاد و ناول چنچل نار و مطلع خورشید و سفر پنجاب و ارمغان وزارت و دیوان نعت همه مطبوع شده و این حقیر را در کتب خویش باسم قلندر به نیکوئی یاد کرده و علاوه فن شاعری در مصوری و خوشنویسی ید طولی داشته و در هر زبان و در هر علم مستند در عهد وزارتش شعرائے هر ملک آمده و قصاید بمدحش گفته صله بیکران یافتند و فقیر نیز چند قصیده و مثنوی صوت سرمد بنامش نوشته صله بیکران یافتم و حضرت شاد از طفولیت با حضرت سلطان الهند خواجه معین الدین چشتی اجمیری قدس الله سره آنچنان اعتقاد دارند که در هر غزل و قصیده اکثر ذکر آن برگزیده بارگاه یزدانی می آرند چنانچه میگویند ؂

بجز آن خواجهٔ هند الولی شاد
کسے دیگر مرا مشکلکشا نیست

و در هر ماه ششم تاریخ محفل سماع منعقد میشود و چند بار در اجمیر شریف رفته هزارها روپیه بر فقرا و غربا و بیوگان و یتیمان تقسیم کرده و دیگ کلان را پخته نذر گزاشتند و یک دروازهٔ چوبین از درگاه اجمیر بصرف صدها روپیه آورده در پهول باغ نصب کرده بالائے او عمارت گنبد دار بنا کردند و در هر سال آن باب عالی یکبار وا میشود و هزارها زن و مردم از زیر او می آیند و میروند و نیازها می آرند و مرادها می یابند شاعری رشید نام این مصرعهٔ تاریخ نصب دروازه یافته ؂

سال نصب این در عالی رشید
قبلهٔ حاجات مخلوق آمده

مگر بسبب مبالغه پسند نیامد این اشعار از فکر آن والا تبار بقلم می آرم ؂

در دعائے شاه میگوید

خجسته روز مبارک مه و همایون سال
بدهر باد همین دور تا بروز قیام

بگو که آصف جمجاه شاه کیوان فر
مطیع دین محمد خلیفهٔ اسلام

مدام بر سر مخلوق سایه گستر باد | بلند شد که بدورانش رایت اسلام

از غزلیات

نیست واعظ غیر عشقش در دلم دردی دگر | منزل یار است اینجا منزل بیگانه نیست

شاد را دل در خم محراب ابروی تو هست | زان سبب رویش بسوی کعبه و بتخانه نیست

ولہ

وجود من لباس وحدت اوست | ازین خلعت تن کس آشنا نیست

زخود رفتن نماز عاشقان است | امامم غیر عشق دلربا نیست

بسیار خوب گفته

ولے که بود رفیقم رقیب شد آخر | گمان نبود که من مار آستین دارم

ولہ

یک نفس غیر از وصال دوست نتوان زیستن | در طریق عشق دشوار است آسان زیستن بستن

ولہ

در بهاران بے می و معشوق نتوان زیستن | خوش نمی آید مرا بی برگ و سامان زیستن بستن

توبه کردی از گناه و غرق عصیانی هنوز | وائے بر تو منفعل مردن پشیمان زیستن بستن

ولہ

فصل بهار آمد و عهد خزان گزشت | باید ز دست یار مے ارغوان گرفت

مؤید شیرازی و بهروز عراقی و پاس حیدرآبادی هرسه یک زبان شده گفتند در مصرعه
ثانی مے ارغوانی بیای نسبت می باید ورنه شعر بے معنی خواهد شد شعرائے حاضر الوقت
که علم استادی خود بر فلک می افراشتند و نام ایشان نوشتن درینجا سود ندارد از جواب
فرو ماندند حضرت شاد با فقیر گفت که اگر کدام سند داری بشکن فقیر با آن خورده بینان
اظهار کرد که شراب انگبین و شیرازی در کلام اساتذه آمده همچنین شراب ارغوان و ارغوانی است
حاجت بیای نسبت چیست و فقیر این دو شعر برخواند میر نجات شعله کردار نگاری همه
طور و انداز تلخ و تیز و روبلا همچو شراب شیراز ؎ محمد قلی سلیم ؎ سلیم معتقد نظم خواجه حافظ
باش ؎ که نشه بیش بود در شراب شیرازی ؎ آنحضرات بعد شنیدن این اشعار فرمودند
سبحان الله ما زمین می پرسیم و شما از آسمان حرف میزنند یعنی اعتراض بر لفظ ارغوان

کرده ایم و تو سند از شیراز میدهی۔ به بین تفاوت ره از کجاست تا بکجا عرض کردم خیر حضرات به بنید و بخوانید که حضرت جامی چه می فرمایند ؛

مطرب خوش لهجه را بر لب نوائے ارغنون	ساقی خوش چهره را در کف شراب ارغوان

بهروز چون این شعر از زبان من شنید گفت من جامی را نمیدانم که کدام کس بود و شعر او را در سند نمی گیرم چون شاد این کلمات را از زبانش شنید فرمود این کوتاه اندیش را رخصت کنند که در حق اینچنین استاد مسلم الثبوت زبان بحرف هائے ناشایسته می آلاید و این فقیر را دو صد روپیه انعام دادند ؛

شیدا[۱۰۰] تخلص خواجه محمد باقر لکھنوی مرد معمر و با فقیر از مدت روشناس هستند دیر شد که حیدرآباد را وطن کرده در ریخته مردم آن بزرگ را مستند دانند کدام شعر پارسیش همدست نشده لهذا بسبب دوستی دیرینه بر نام قناعت کردم ؛

شیفته[۱۰۱] تخلص کاظم حسین نام کنتوری به سبب ملازمت دیر شد که حیدرآباد را وطن داشته با فقیر از عرصهٔ بعید محبت دارند مگر چون فقیر آن بزرگ نیز بسبب ضعف پیری قدم از حریم خود بیرون نهد کلام پارسی شیفته همدست نشده لهذا تبرکاً نام درج کردم که حق دوستی ادا کرده باشم ؛

شمسی[۱۰۲] تخلص سید اشرف حسینی نام حیدرآبادی روزے در منزل شاد ملاقی شده عالم مستند و مسن بود این اشعار از فکر آن بزرگوار است ؛

طمع خود می کشد نزدیک منعم ؛		مگس را کس بحلوا رهنما نیست
بود تا معنی ما سوزش دلها کند پیدا	وله	نفس را شهپر بال سمندر میتوان کردن
صدف آسا اگر گوش شنیدن وا شود شمسی		ز معنی ریزش باران گوهر میتوان کردن
سومناتی درمیان سینه میداریم ما	وله	جز نگارین خانهٔ دل در جهان بتخانه نیست
در دل عاشق ز سوز عشق کے باشد هراس		مرغ آتشخواره را پروا ز آتشخانه نیست

خوب گفته

نیست در دل غیر آهنگ طریق کوئی یار	وله	بی خیال شمع بال افشانیٔ پروانه مست
ماجراهائے دل را غنچه سان نهان کنم		خوش برنگ گل نباشد چاک دامان زرین بستن
ای فلک یکدم نگه میدار از فصل خزان		یکنفس چون گل همی خواهیم خندان زرین بستن
در تماشا گاه خوبان دیده گر داری برو		تا کجا آئینه سان از چشم حیران زرین بستن
گر نخوردی مے خمار آلوده چشم خود مساز		نرگس آسا تا کجا همرنگ مستان زرین بستن

شوکت [۱۱] تخلص حیدر آبادی نام ونشانش و دیگر حالات هم منکشف نگشته چرا که عرصه زاید از بست سال میشود که روزے جوان خوش رو بمنزل فقیر آمده گفت که نام من شوکت است و این شعر بر خواند ؛

صبا گر بگذری روزے بیامش	رسان از شوکت شیدا سلامش

شوق [۱۱] تخلص نام سید علی احمد حیدر آبادی خدا داند در کدام مشاعره دو چار م شده بغیر این شعر دیگر حالش یاد نمانده ؛

خاکساری بسر اوج رسانید مرا	مشت خاک من بے پر بهوا می باشد

شهباز [۱۱۱] هم نام هم تخلص حیدر آبادی از تلامذهٔ این فقیر است عمرش شاید از شصت سال کم نباشد از بسکه تریاق میخورد و در نشهٔ تریاق گاه مصرعهٔ پارسی با ریخته و گاه مصرعهٔ ریخته با عربی ضم میکند و چون باز از پینکے بهوش می آید میگوید آنچه شد اگر راست گویم حرف من بار خاطر ناراستان خواهد شد و اگر دروغ مینویسم عهد من میشکند ازانکه عهد کرده ام که درین اوراق لب بحرف کذب نخواهم آلود خیر هر چه باشد باشد من عهد و پیمان خود را هرگز هرگز نخواهم شکست **نقل است** روزی این فقیر با چند تلامذه و احباب برائے نماز ظهر جمعه شهباز بمسجد رفتیم و بعد از نماز شهباز برائے دعا در سجده افتاد و ما همه نماز گزارده بخانه آمدیم و بعد از چائے نوشی و فراغت دیگر کارها برائے نماز عصر باز بمسجد آمدیم دیدیم

که شہباز بہمان طریق بسجدہ افتادہ است پنداشتم که شاید نماز عصر خواندہ باز بسجدہ رفته گفتم شہباز سر از سجدہ بردار که بعد نماز عصر سجدہ روا نیست گفت ہان وقت نماز عصر رسیدہ گفتم بلے شہباز چشم خود وا کردہ گفت لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّة من از ظہر بسجود افتادہ ام واز دنیا و مافیہا خبر نماندہ گفتم ای بزرگ این قدر سجدہ طول طویل این سجدہ بود یا حالت استغراق گفت ہرچہ جناب تصور فرمانید دیگر روزے من و این بزرگ جانب مسجد رفتیم که آن مسجد بیرون از شہر بود و من عادت می داشتم که بروز دوشنبه دران مسجد نوافل چاشت ادا کردہ قدرے قیلوله میکردم حسب عادت بعد نوافل بقیلوله مستعد شدم شہباز گفت شما قیلوله کنید من بتقضائے حاجت رفته می آیم گفتم برو مگر زود بیا گفت حالا می آیم و مرا آنروز آنچنان خواب در ربود که بوقت نماز ظہر برخاستم و وضو کردہ بنماز ظہر مشغول شدم و چون نماز گزاردم پنداشتم که شاید شہباز بخانه رفته باشد و مرا از محبت بیدار نتوانست کرد آخر از مسجد بیرون چون دو چار قدم رفتم شنیدم که کسے از عقب من آواز می دہد که یا حضرت کجا میروید من ہم می آیم دیدم که شہباز بتقضائے حاجت نشسته و سخنان ہم میکند و میگوید که امروز افیون بسیار خراب بود از صبح بقبض افتادہ ام آنروز واقف شدم که آنچه نقل و حکایت ہا از تریاقیان بکتب و بزبان زد مردم است بالکل راست و سر مو مبالغه ندارد گفتم بزرگ از چاشت تا نماز ظہر بحاجت نشسته بودی وائے بر تو آخر او را بخانه رسانیدم و جمله دیوان او از وصف و ثنائے تریاق مملو است این دو شعر نمونه مشتے از خروارست

بخت بیدارم بخرد آمد چو آن مه شب زدہ	واہ	طالع من ہمچو من شاید که افیون خوردہ بود
خبر از نه سپہر می آرم		میروم چون به پینکے شہباز

شہباز تخلص غلام محی الدین نام حیدرآبادی از منصبداران سرکار نظام واز تلامذهٔ این فقیر است اگرچه ریش و بروتش چون برف بنظر می آید مگر ہنوز دلش

درگفتن شعر گرم است این یک شعر از فکر آن مرد کافور گون بهویدا ئے دلم چون شمع روشن ۞

کار من کار من نشد افسوس | یار من یار من نشد افسوس

شاکر تخلص مولوی عبد الغفار نام حیدرآبادی از ملازمان سلطان دکن عمر عزیزش بچهلسالگی رسیده فقیر ایشان را مخاطب بشعر فهم کرده این سه شعر از زادگان طبع بلندش بقلم می آرم ۞

سینه داغدار را نازم | که بچشم حبیب گلزار است
از دو عالم اسیر و آزاد ۞ | طرفه زنجیر زلف دلدار است

ولہ

زاهد این اشک ندامت نیست عین بندگیست | مردم چشمم بیادش سبحه گردانی کند

شهامت تخلص میر شهامت علیخان نام حیدرآبادی از مرشدزادگان و از تلامذه این عاجز عمرش قریب چهلسال است این یک شعر از فکر عالیش بیاد آمد ۞

شهامت حال دل از آغاز تا انجام برگویم | اگر یابم شبی تنها من آن مه پارهٔ خود را

شوق تخلص غلام محمد عرب نام حیدرآبادی از وظیفه خواران سرکار نظام و عمر شریفش بهفتاد سال رسیده شاعریست نازک خیال و جدت پسند و کهنه مشق و صاحب دیوان پارسی و ریخته و با فقیر از دیر اتحاد دارند میرزا تقی میگفت که دیوان حضرت شوق مطبوع شده لیکن هنوز بنظر فقیر نرسیده این اشعار از فکر آن والا تبار بدست شده که درین اوراق درج میکنیم

ولہ

تو بهار گلشن آرزو دل تخلبند اسیر تو | شمیم کاکل مشکبو بفضائے صحن چمن درآ
زنده در گورم چه دانی گو بظاهر زنده ام | نیست آسان در جهان با درد پنهان زیستن
وعده فرداست لیکن سخت تر مشکل بود | تا قیامت بر امید وصل جانان زیستن
رحم کن یارب بحالم در غم عشق بتان | در جهان تا چند با حال پریشان زیستن

ولہ

نے خس و خار است زاهد راه عشق | میروی راهی که تو هموار نیست ۞

وله

روئی گل غنچه دهن قد چو نهالے دارد / روکش سنبل و ریحان خط و خالے دارد
برد غارت بدغا گیسوئیش ایمانی چند / دیر را کعبه شمردند مسلمانی چند
دل گهے در گره جعد و گهے در خم زلف / مجرمی هست گرفتار بزندانی چند
داغ در دل بجگر شعله بسر آتش عشق / سوخت از پرتو یک شمع شبستانی چند

یکے از عزیزان دکن گفت بجائی بسر بجان اگر بودے رتبۂ شعر دو بالا گشتے چراکه جوشش جنون در سر و آتش عشق بجان می باشد گفتم در سر هم هیچ قباحت بنظر نمی آید ازانکه آتشے که جان را میسوزد سر راکے گزارد و آنکه در جان می باشد بسر هم می ماند؛

دل بچشم تو دهم یا بمژه یا بنگاه؛ / هست یک شیشۂ نشکسته و خواهانی چند

بسیار خوب گفته

تیغ کین تیر نگه خنجر مژگانے چند / ناز کن ناز که داری سر و سامانی چند

همان عزیز بر گفت که بجائے تیغ کین تیغ ابرو اگر بودے بهتر بودے مگر در وزن نمی آید مجبوریست و در مصرعۂ دویم بجائے ناز کن ناز ـ خون ماریز اگر نوشتے رتبۂ شعر دو بالا گشتے چراکه موقعه خون ریختن است نه ناز کردن گفتم تیغ کین مصنف هم بمجبوری نوشته و اینقدر پابند رعایت بودن میدان سخن را تنگ کردن است و ناز کن و خون مارز هر دو مساویست؛

آفت جان هوس دیدشده شوق وصال / در در اگر دفزون خواهش درمانے چند

باز همان آفت جان بر گفت که درین شعر در مصرعۂ اولی فصل در لفظ شد واقعه شده وان خوب نیست یعنی معنی شعر این است که هوس دید شوق وصال آفت جان شده و آن نیامده اگر بدین طرز گفتے قباحت فصل از میان برخاستے و مصرعه سریع الفهم گشتے شوق وصل و هوس دید شده آفت جان گفتم خانمان حسد خراب شما از کجا حرف می زنند و نمی فهمند که این چنین فصل فارسیان جایز داشته سعدی گوید؛

پسر آن وزیر ناقص عقل | به گدائی بروستا رفتند

یعنی پسران ناقص عقل وزیر و نیز ملا طاہر وحید می گوید ؎

ز رشتۂ نفس پاره پاره معلوم است | که دل ہستئ ناپائید ار نتوان بست

یعنی از رشته پاره پاره نفس ؎

شایق تخلص اعظم علی نام حیدرآبادی مفتی بلده در عربی و پارسی مستند بود و در پارسی و اُردو سخن می گفت دیوان ریختہ اش که در نعت گفته مقبول دلہا شده در پارسی تلمذ با فقیر داشت چون عمرش بچہلسال رسید عازم حج شد و بعد از مراجعت در راه رحلت کرد نعش او را در حیدرآباد آورده در گورستان اجدادش دفن کردند فقیر این مصرعه تاریخ یافته

از جہان رفت شایق حق بین

چند شعر در وصف این فقیر آن مرحوم گفته بود بعض اعتساف پیشگان بوقت طبع از دیوانش دور انداختند این چند شعر از فکر آن مغفور بہدست شده

در مدح شاه گوید

مدحت ای یوسف لقا چون خامه ام انشا کند
طایر فکرم بمعراج ثنایت چون پرد
نور طبع من کند چون وصف روئے روشنت

لیفه ہا از موئی حور جنت الماوا کند
تا کشاید بال جا بر بام او ادنی کند
ہر زمین شعر را رشک ید بیضا کند

در فخر خود گوید

آنچنان من شاعرم کاندر سخن تحسین من
چون نه آہو صفت رمد دشمن
می نویسم تُرا چو آصف جاه ؎

ولہ

ترکی و عُرفی و سنجر صایب و شیدا کند
بر سرت ظل شیر یزدانست
خلق گوید که این سلیمانست

گر کف جود تست ابر کرم	موج عدل تو بحر عمانست

شبلی[111] **نعمانی** بهمین اسم مشهور بود عرصه بست سال میشود که شبی در حیدرآباد بمشاعرهٔ عبدالله خان ضیغم دیده بودم مردم می گفتند که این شبلی نعمانی است در آنوقت عمر آن بزرگ قریب قریب پنجاه سال بود و زیاده ازین حالات منکشف نشده از آنکه هیچ گفتگو باهم نیامده مگر شعر را بطرز نیکو میخواند دو ماه میشود که در اخبار بنظر آمد که شبلی نعمانی بسبب مرض صعب که در پایش بود و بسبب بریدن پا رحلت کرد و بوقت بریدن پا این شعر بر زبانش آمد ؎

شبلیٔ نامه سیه را بجزائے عصیان	پا بریدند و فلاک گفت که سر می بایست

این غزل شش شعر از کلامش بصد سعی بدستم افتاده ؎

غمزه اش تازه کند رسم جفا کوشی را	جلوه یاد دهد از خویش فراموشی را
من فدائی بت شوخی که بهنگام وصال	با من آموخت خود آئین هم آغوشی را
می به اندازه زدن گر ره رسم است قدیم	طرح نو در فگن آئین قدح نوشی را
چشم مستش بجهان قاعدهٔ تازه نهاد	شوخی و عربده و مستی و مدهوشی را

بسیار خوب گفته

بنگر این شعبدهٔ حسن که آن نرگس مست	بهم آمیخته هوشیاری و مدهوشی را
شبلی نامه سیه گرچه سراپا گنهیست	بس بود دامن عفو تو گنه پوشی را

حرف الصاد مهمله

صغیر[112] تخلص محمد حبیب الدین نام حیدرآبادی مرید و شاگرد حضرت میکش مرحوم بعد وفات میکش در کلام از حضرت کیفی اصلاح میگیرند و در ریخته حضرت صغیر آنچنان

می گویند که بارها فقیر را بر شعر ایشان وجد آمده از دیدن چهلسال معلوم میشوند با فقیر اتحاد
میدارند و در هر عرس مرشد خویش یاد می فرمایند این چند شعر از فکر لطیفش بدست رسیده؛

طشت از فراز بام فگندے گناه من ... گر رحمت آله نگشتے پناه من؛
زاهد شراب خوار منم تو ریا پرست ... راه تو دیگر است و جدا هست راه من
بینیم که تا بکی ستم و جور می کند ... ورنه بس است پیر فلک را کی آه من
گیرم سبق صغیر ز اوراق برگ گل ... گلزار دهر چیست مگر درس گاه من

صافی تخلص شمس الدین نام شیرازی عالم متبحر بودند و با فقیر اتحاد قلبی می داشتند
اول روز در منزل نواب غلام محبوب سبحانی محبوب تخلص لاهوری ملاقات شده و با
دو چار بار بکلبهٔ این عاجز قدم رنجه فرمودند و خود را از اولاد خواجه حافظ شیرازی میگفتند
و چون از لاهور باز بشیراز مراجعت کردند چند خطوط بنام احقر نوشتند و از دیوان این فقیر
چند صد شعر انتخاب زده بشیراز بردند و چون این شعر فقیر از زبان حسام الدین صفاهانی شنیدند
خط بدین الفاظ بصوب این ذرهٔ بے مقدار روانه کردند - می نویسند تبرکیا اگر این شعر از زبان
من برآمدے من همه نقد و جنس خود بفقراء تصدق میکردم تا هم یازده روپیه که همین قدر
بدست من بود بفقراء دادم شعر اینست؛

بغیر نرگس خوابیدهٔ بتان ترکی ... کدام خفته بغارت برد دل از بیدار

مدت مدید شد که ازان حضرت خبر نیافتم و دران ایام که با فقیر ملاقی شده پنجاه ساله
بودند و این دو شعر در اشتیاق فقیر از شیراز نوشته فرستادند؛

کاش بینیم بار دیگر روئے تو؛ ... تا رسد در مغز جانم بوئی تو
کاش بر دوشم صبا بر داشته ... همچو بوئے گل رساند سوئی تو

ناصر صفاهانی گفت در شعر اول مصرعهٔ ثانی - مغز جان - عجیب لفظ نو اختراع
کرده که گاهے نشنیده ام که جان مغز داشته باشد گفتم سبحان الله این طرفه سوداست

که اگر شما نشنیده باشند باستماع کسے دیگر هم نرسیده باشد بشنوید من عرض می کنم که ظهیرالدین فاریابی در مدح شاه خویش چه می گوید ؛

غبار موکب شاه است یا نسیم بهشت	که بوی امن و امان در مشام جان افگند

و مغز و دماغ و مشام بیک معنی آمده حاجت به تشریح نیست ؛

صاحب تخلص ابراهیم شاه حیدرآبادی پیر مرد است یکبار در منزل گرامی ملاقات شده این دو شعر از کلامش انتخاب کرده ام ؛

ترا واعظ چکار از مشرب رندان صهباکش	برو بنشین بصحن مسجد و دام ریا بکشا
کجائی ساقیا از تشنگی صاحب بجان آمد	بیا قفل در میخانه را بهر خدا بکشا

حرف الضاد معجمه

ضیا تخلص مولوی سید نورالضیا نام اورنگ آبادی صدر مفتی بلده حیدرآباد فرخنده بنیاد عالم متبحر و فاضل جید چهل و پنج سال عمر دارند و در اجداد آنجناب همه علماء و فضلاء گزشته اند که ذکر آن والا نشانان در هر تذکره و تاریخ موجود است خصوصاً در تذکره خزانهٔ عامره مصنفهٔ آزاد بلگرامی باید دید ؛ حضرت ضیا از دیر بر فقیر چشم عنایت دارند روزے این فقیر در پیش آن معدن سخا نشسته بود و آن خرد در آثار حزن و ملال در روئے من دیده فرمودند که تو کیا امروز چرا چون بلبل تصویر لب نمی کشائی و از نغمات خوش چرا گوش حاضرین را مسرت نمی بخشی راست بگو که چه حالت عرض کردم که روبروئے جناب لب بدروغ آلودن هم گناه کبیره باشد راست راست انیست که من اسپ برائے سواری خود بقیمت مبلغ چار صد روپیه خریده بودم هنوز دو صد روپیه باقیست و امروز روز وعده ایفا نمودن ست و نزد من یک حبه نیست

از کجا ایفا خواهم کرد آنصاحب جود بفور شنیدن این سخن دو صد روپیه باین
عاجز عطا فرموده گفتند که این صله فلان قطعه است که در مدح من گفته بودی من
دست آنجناب را بوسه دادم و بارها فقیر تجربه کرده که هیچ سایل از در آن قلزم
فیض تهیدست نمیرود و فقیر بلا روئی ریا می گوید که جدّتِ مضامین و شوخیٔ الفاظ
و چستی بندش که در اشعار آن خجسته شعار می باشد در شعر همعصران کمتر نظر آمده این چند
شعر از طبع آن دریای معانی بقلم می آرم ؛

زکفر و دین چه زنم دم نه آن نه این دارم ـــ بدست سبحهٔ و مینا در آستین دارم
بلاست داغ تمنا ولی چه باید کرد ـــ که یادگار وفای تو بس همین دارم
هلاک گریهٔ تلخم چه می دهی ساقی ـــ که زهر خوردم و پرهیز انگبین دارم
شکست رنگ چمن نوبهار یاسمن است ـــ دل شگفته به پیری چرا غمین دارم
بشوره زار ندامت چه گل دمد که ضیا ـــ ز اشک بی اثر خویش تر زمین دارم

و له

مشو تا میتوانی زیر بار منت یاران ـــ که بر یک ناقه نتوان بست چندین با محملها ؛

بسیار خوب گفته

کجا در موسم باران ز صحرا گرد میخیزد ـــ ز فیض گریه ام گل شد غبار خاطر دلها

ناصر صفاهانی گفت خاطر دلها عبارت خوب نیست یا خاطر می باید یا دل چراکه
هر دو یکیست گفتم جناب صفاهانی هستند فقیر نیز سند از شیخ علی حزین صفاهانی
می گذراند بخوانید ؛

حزین آسان گرفتم میشود ربط سخن حاصل ـــ قبول خاطر دلها خدا داد است میدانم
ضیا دلهای یاران بهم گلدسته را ماند ـــ چو یک دل در شکست آید ببندد غم کشد دلها

و له

عاشقانت را حصیر و مسند شاهی یکیست ـــ هر گدا بر بوریائی خویش سلطانی کند
دل ته و بالا شود از گریهٔ بی اختیار ـــ کشتی ما رقص با امواج طوفانی کند

جان و دل قربان آن قاتل که بعد از کشتنم	گهه فشاند آستین گهه دامن افشانی کند

ضامن تخلص سید محمد نام خلف مرحومی حبیب کنتوری مگر بسبب ملازمت حیدرآباد را وطن کرده ضامن صاحب علم و فضل است و از پانزده سالگی با شعر پارسی و ریختہ میل دارد و در هر دو زبان بسیار خوب می گوید درینولا عمرش بچهلسال رسیده و با فقیر باادب گفتگو میکند روزی یکے از عزیزان دکن گفت که جناب ضامن در مشاعره مصرعه اولی را آنقدر باواز بلند خوانند که رهروان میشنوند و مصرعه دویم را بآن پستی که هر که در پهلوی شان می باشد آن هم نمی فهمد که چه فرمودند گفتم چرا دروغ میگوئی در حیات حضرت حبیب اکثر غزلیات و قصائد از زبان ضامن شنیده ام گفت این عادت تازه پیدا کرده اند درانوقت نبود این چند شعر از قصاید آن سخنور بدست رسیده ٭

سخنور قصاید است ۔ زنده است حاجی مشهور

در مدح شاه گوید

بسنگ گر نظر کند ز سنگ لعل می شود		بخاک گر گذر کند شود ز خاک عنبرا
هم از نسیم خلق او بخلق تازگی رسد	وله	هم از شمیم لطف او مشام جان معطرا
ز بیم صبح فرو ریخت زاغ شب پر و بال		بلند شد بفلک زاغ آتشین چنگال
بروی دهر سحر تازه غازه چون مالید		شد این عجوزهٔ دیرینه سال حور مثال
چمن چمن طبق زر صبا نهاد به باغ		ورق ورق صفت گل نوشت کلک خیال
فلک ز حقهٔ زرین طلائی بخشش ریخت		زمین هم از صدف گل نثار کرده لآل
هزار شکر که بیدار گشت بخت جهان		چو کرد سایه بفرقش همائی زرین بال

ضامن تخلص نواب ضامن حسین خلف نواب دستگیر حسین خان حیدرآبادی اگرچه نوجوانست مگر استعداد علمی خوب دارد و از تلامذه این فقیر است دو شعر از فکر اوست

بپائی وحشت دل سیر بستان میتوان کردن	چو گلها پاره پاره جیب و دامان میتوان کردن

زاہد بنوش بادہ کہ در محشرت کسے	گیرد نہ زین گناہ کہ من از تو ضامنم

ضامن[۱۱۸] تخلص ضامن علی نام لکھنوی نواسہ حضرت میر علی اوسط رشک کہ در ریختہ اُستاد این فقیر بودند از مدت مدید پیش نواب فخر الملک بہادر ملازم ہستند سخن در ریختہ کہ زبان آنجناب ہست خوب میگویند و در داستان گوئی نظیر خود ندارند چنانکہ سامعین محو حیرت میشوند کدام شعر پارسی از آنحضرت بدست نرسیدہ تیمنًا نام درج کردہ ام کہ حق شاگردی این خاندان ادا کردہ باشم عمر شریفش بشصت سال رسیدہ دیر است زیارت نصیب نشدہ ؛

ضیا[۱۱۹] تخلص میرزا نیر الدین نام از اولاد شاہان دہلی است از مدت بسبب ملازمت حیدر آباد را وطن کردہ عمر عزیزش بہ پنجاہ سال رسیدہ باشد صاحب علم و صاحب زبان است و اکثر مردم میرزا را در ریختہ باستادی نیز گرفتہ با فقیر از دیر اتحاد دارند ہیچ کلام پارسی میرزا بدست نرسیدہ لہذا برائے یادگار نام والایش درج تذکرہ کردہ شد

ضیغم[۱۲۰] تخلص عبد اللہ خان نام پنجاہ سالہ از منصبداران سرکار نظام است و از دیر حیدر آباد را وطن خود ساختہ در ریختہ دیوان بہ تکمیل رسانیدہ و تذکرہ شعرائے اردو موسوم بتذکرۂ ضیغم بسیار خوب نوشتہ بسبب طبع بہر جا ہمدست میشود و در گلدستہ ہا کلام خویش فقیر را بہ نکوئی یاد کردہ در زبان قدرے لکنت داشتہ و عجب تر اینکہ فرزندان آنجناب ہم لکنت دارند روزی یکی کور باطن خدا داند راست یا دروغ ذکر می کرد کہ جناب ضیغم را از چند روز ضعف بصارت پیدا شدہ یعنے ہر کہ از پہلوئے شان قدرے دور نشیند آنرا مطلق نمی شناسند گفتم فقیر ہم درین مرض مبتلا است مگر اینقدر راست کہ حضرت ضیغم مردم را از دور نمی شناسند و این فقیر را از قریب تر ہم روئے کسے شناخت نمی آید ہمیں یک شعر از طبع ضیغم بدست رسیدہ ؛

ز مدت از برائی وصل جانان آرزو دارم	کبود آسے ز زلفش بلب ہا دو ہو دارم

حرف الطاء مهمله

طوبی [۱۲۱] تخلص آغا سید علی نام سوشتری از مدت بسبب منصب حیدرآباد را وطن کرد
مخاطب بوحید الدهر فرید العصر سلطان العلماء سناد الملک و اُستاد حضرت آصف
سلطان دکن بودند و اهل دکن و هند و عرب و ایران آنجناب را مجتهد می گفتند و
هر که اینقدر خطاب ها داشته این هیچمدان کج مج راچه یارا که زبان در وصف او
کشاید و او صاف آنجناب محتاج این تذکره نیست که از شرق تا غرب نام آن
وحید العصر از آفتاب جهانتاب روشن تر است ؛ و اکنون ذکر شعر و شاعری را
گزاشته آن لطفها که آن سپهر علوم بر حال این فقیر مبذول می فرمود تعلیم می آرم
و این عاجز نیز از الطاف روز و شبانه آنحضرت یک ذره گستاخ شده بود چرا که گفته اند

گرمهائی تو مارا اگر دگستاخ ؛ ومرا حکم فرموده بود که هر روز ناشتا

برخوان مابشکن چرا که فقیر دران ایام با وقار الامراء بهادر وزیر اعظم بر کوه شریف
می ماند و شب و روز می دیدیم که صدها سایل از هر دیار پیش آغا می آمدند و هیچکس از
در آن چشمه فیض خشک لب نمی رفت - و این فقیر اگر یک ساعت در آمدن توقف
میکرد آدم بر آدم می آمد و می گفت که حضرت هنوز بانتظار تو نان نخورده - زود
باید رفت چون می رفتم می فرمودند بسیار بیوفا هستی ترا چند بار نگفته ام که بعد نماز صبح
بغیر از منزل من بجائی دیگر مرو من دست بسته عرض میکردم که قربانت شوم چه کنم
نوکر نیست ورنه دل من نمیخواهد که قدمهائے جناب را گزاشته بجائے دیگر روم و از
سخنان و لطایف این فقیر آنحضرت بسیار تبسم می فرمودند - لطیفه روزی
این فقیر و چند کس دیگر از اهل ایران و هندوستان در مجلس مبارک حضرت آغا حاضر
بودند که ناگاه نوابی با چند ملازم بر سواری کالسکه چار اسپی بهزار شان و شوکت

رسید اہل مجلس ہمہ بتعظیمش برخاستند و این عاجز نیز متابعت دیگران کردہ بہ ادب
بنشست نواب بعد سلام و مزاج پرسی باحضرت طوبیٰ مخاطب شدہ گفت کہ من
درین روزہا کنیز ماہ طلعت و نازک اندام بصرف زر کثیر خریدہ نام او مروارید نہادہ ام
ملاحظہ فرمائید کہ چہ خوش نام است حضرت آغا و ہمہ حاضرین گفتند بسیار خوب نام
تجویز فرمودہ مگر فقیر بتتبع دیگران نکردہ خاموش بودم و چون مرا خاموش دید
آغا ارشاد کرد کہ تو چرا خاموش نشستہ کہ اکثر خاموشیت مرا بشک می اندازد بگو چگونہ
نام است عرض کردم کہ جناب و جملہ حاضرین چون پسند کردہ اند مرا چہ یارا
کہ قباحتش بلب آرم چون نواب کہ بسیار تشکی بود نام قباحت شنید گفت خدارا
بگو کہ چہ قباحت است و حضرت آغا و حاضرین ہم اصرار کردند ناچار گفتم کہ جناب
نواب صاحب لفظ مروارید مرکب است از مُردا ۔ و رید ۔ و معنی مُردا در
ہندی ہرچہ ہست جناب خوب می فہمند حاجت بصراحت ندارد و رِید کہ مصدرش
رِیدن است ہم ملاحظہ فرمائید ۔ و نیز ۔ مَر در ہندی صیغۂ امر است ۔ یعنی بمیر
اگر در ملک ایران این نام بودے مضایقہ نداشت مگر در ہندوستان خوب نیست
نواب چون این معنی از من شنید ہزارہا مغلظات مرادادن گرفت کہ خدا روئے تو
سیاہ کند و زندہ نگزارد کہ مرا بشک انداختی من این نام را بتفاول گرفتہ بودم
آغا و دیگر ہمنشینان چون این الفاظ شنیدند بقاہ قاہ خندیدند و آغا چنان بخندہ
درآمد کہ فرمود ترکی دست مرا بگیر کہ من از خندہ بیتاب شدم و گفت عجب معنی
پیدا کردی کہ بفہم ہیچکس نیامدہ بود آخر نواب بہزار ندامت ازانجا برخاست
و باکس سلام علیک ہم نکرد دیگر روزی پیش حضرت آغا رفتم و بعد از سلام عرض کردم
این شخص کہ ہمراہ منست از دو سال بمحکمۂ سید علی بلگرامی امیدوار روزگار است
لیکن ہنوز روز اول ۔ اگر یک رقعہ سپارشی بنام صاحب موصوف مرحمت شود

این بیچاره که کثیر العیال و از نان شبینه محتاج است بمقصود خواهد رسید حضرت پرسید
چه نام دارد گفتم غلام حیدر همون وقت قلم برداشته رقعه بدست خط خاص عنایت
فرمودند آن بیچاره همان روز ملازم پنجاه روپیه شد و بعد از چند روز همراه من برائے
شکرگزاری بخدمت آغا حاضر شده سر بپا افگند و دست های آغا بوسیده گفت که
از دستگیری جناب بلب نان رسیدم ورنه می مردم القصه درین ذکر و اذکار وقت
نماز عصر رسید غلام حیدر وضو کرده نماز بر طریق خود خواندن گرفت ناگاه چشم آغا بروی
افتاد و مرا گفت ترکی گفتم قربانت شوم ارشاد گفت این حرامزاده نماز چه طور میخواند
گفتم بر طریق خود که حنفی مذهب است حضرت فرمود که تو با من فریب کردی من
این قرمساق را از نام غلام حیدر شیعه پنداشته بودم مرا ازین سخن خنده گرفت گفتم
یا حضرت اگر کسی غلام حیدر یا غلام علی یا غلام حسن یا غلام حسین نام داشته باشد
ممکن نیست که خواه مخواه شیعه باشد حضرت آغا ازین سخن تبسم کرده فرمودند که خیر از
من هم سهو شد دیگر روزی در مجلس حضرت آغا عزیزان دکن و ایران و دهلی وغیره
نشسته بودند و فقیر نیز حاضر بود حضرت با همنشینان مخاطب شده فرمودند که
مردم هندوستان دانا تر اند یا ایران همه حاضرین این مصرعهٔ حضرت شیخ سعدی
برخواندند ؎ ع

عقل و دانش همه با مردم ایران داند

لیکن من خاموش بودم چون حضرت مرا خاموش دید فرمود که والله من می‌بینم که روز
بروز تمسخر و مزاح در مزاج تو تزاید می کند گفتم ارشاد فرمودند که هرچه در فهم تو آید
تو هم بیان کن عرض کردم که همه حاضرین مصرعهٔ شیخ را سند آورده باز من چه عرض کنم
فرمود ترا با حاضرین چه غرض گفتم مبادا حرف من بر طبع کسے گران آید گفتند اگر
آید بیاید تو بگو هرچه در دل تست درین اثنا چوبدار از نزد وزیر اعظم آمده عرض کرد

که حضرت آغا سرکار جناب را یاد می فرمایند حضرت فرمودند تم چلو ہم آتا ہے ۔ چون
جناب آغا بار بار پرسیدند بناچار عرض کردم که بدانست این عاجز مردم هند هزار درجه
از اهل ایران دانشمند و ذکی هستند بدین دلیل که مردم هند گاه ایران را بخواب هم ندیده
مگر آنچنان مهارت بزبان پارسی بهم رسانند که با صاحب زبانان بحث می کنند و گاه
غالب و گاه مغلوب میشوند و بعض صاحبان انصاف کلام هندیان را تخصصاً بسوی
ایران می برند و اگر کسے اهل ایران صد سال در هند گزارد در صحت الفاظ و محاوره
با کودک هفت ساله نمیتواند که گپ زند درین ضمن عرض کردم که جناب را چند سال
میشود که بهند تشریف فرما شده فرمودند از چهل سال زاید میشود که من بهند آمده ام عرض کردم
که خواستگار معافی ام حالا جناب از زبان مبارک با چوبدار فرموده که تم چلو ہم آتا ہے
کاش بجائے آتا ہے آتے ہیں می گفتند که شتر گربه نشدے و دیگر اینکه ناصر که خود را
صفاهانی میگوید و بر شعر هر کسے معترض میشود و هر بار دعوی می کند که مرا سی و هفت سال
شده که بهند آمده ام و قواعد تذکیر و تانیث از بر کرده و یک صد دیوان ریخته متقدمین
و متاخرین را سیر کرده ام و شب و روز با شعراء و علماء هندی می گزارم روزے پیش
این فقیر آمده گفت که امروز غزل اُردو برین طرح برائے مشاعرهٔ نواب نصیر الدین
گفته ام ؛ ہجر اُس کی مجکو بھاتی ہے ؛ فقیر گفت که بفرمایید کدام غزل گفته فرمودند
هر گز هر گز بغیر از مشاعره نخواهم خواند چراکه حظ در مکرر شنیدن نمی آید عرض کردم خیر
قند مکرر خواهد شد قبول نه فرمودند آخر این عاجز و ناصر بمشاعره رفتند چراکه فقیر را
نیز دعوت مشاعره بود چون شعراء غزلیات شروع کردند و نوبت بناصر رسید نام
این مطلع برخواند ؛

ہجر اُس کا مجھے ستاتی ہے — خواب کمبخت بھی نہ آتی ہے

اهل مشاعره بخنده اُفتادند و ناصر از ندامت غزل را پاره پاره کرده در فانوس شمع

انداخته بهزار غضب از مشاعره بیرون رفت از اتفاق درین اثنا ناصر هم بمنزل آغا رسید گفتم
بیا یادش بخیر و چون ناصر ازین گفتگو آگاه شد سر از خجالت بنز برداشت و بسیار
منفعل شد حضرت آغا از شنیدن این تقریر بکشاده پیشانی دست این عاجز در دست
خود گرفته بدیهه این شعر برخواند؛

سخن راست همین ست که ترکی گفتست	بسر راست پسندان که گهرها سفته است

بخدا چون حضرت آغا عالم و فاضل و صاحب جود و عطا و غربا پرور
و مسافر نواز و صاحب انصاف و دستگیر بیکسان تا حال بنظر نیامده افسوس صد هزار
افسوس و دریغ صد هزار دریغ که آن آفتاب علوم و گنج هنر به عمر هفتاد سالگی
ازین دار ناپایدار بسوئے عالم بقا شتافت مزار شریفش بر کوه شریف زیارتگاه
خاص و عام است و حسرتی که در دل فقیر باقیست اینست که بوقت انتقال
آن سپهر معرفت در حیدرآباد نبودم همراه یمین السلطنت در دولتر بملازمت حاضر بود
فقیر این تاریخ یافته

کشیده آه نوشتم ز رحلتش ترکی	درون گلشن جنت مقام طوبی باد

الحمدلله که این شعر نیز از ان طوبی گلزار جنت بیاد آمد؛

بر بهر زمین شعر من ای آسمان بگرد	برگشت بر فلک چو پی حیدر آفتاب

طلسمی[۱۲۲] مولوی حسن علی نام حیدرآبادی متبحر و مستند هستند و در عروض و قافیه
دستگاه چنان میدارند که بزبان آنجناب کسے در علم عروض نظر نیامده مرا چه یارا
که زبان باوصاف آن کان فصاحت و بلاغت کشایم در حیدرآباد بوکالت
درجهٔ اول مشرف گشته و صدها شاگردان آنجناب در پیشهٔ وکالت پاس شده سند
وکالت یافتند از بست سال بافقیر اتحاد دارند و این عاجز را مخاطب به برادر
می کنند بعض بعض حساد از بنده پیش آن والانش گفتند که ترکی در حق شما چنین

وچنان می گوید فرمودند که راست راست نیست که ترکی اگر ده سال علم از من بیاموزد میتوانم آموخت واگر پنجاه سال فکر کنم یک مصرعهٔ رنگین چون ترکی نتوانم گفت واین شعر خواندند ؛

این سعادت بزور بازو نیست ‌ ‌ تا نه بخشد خدای بخشنده

عمر آن والاصفات به پنجاه سال رسیده و دیوان پارسی به تکمیل رسانیده انشاء الله تعالی عنقریب بقالب طبع خواهد درآمد اینچند شعر حسب الطلب فقیر بقلم خود نوشته عنایت فرمودند

چه توان چاره نمودن رم آن آهو را ‌ ‌ که زخود میرمد آنکس که کند رام او را

بسیار خوب گفته

گر من زلف سیاه تو نه بخشد چه عجب ‌ ‌ هیچ الفت بمسلمان نبود هندو را

ولهٗ

حاصل عشق همین است چه می باید کرد ‌ ‌ آشنا دشمن جانم شد و بیگانه جدا

وله

گردون مرا طلسمی اگر بشکند چه دور ‌ ‌ بشکسته دیده ام ورق انتخاب را

این هم خوب گفته ؛

آن بلبل برگشته نصیبیم که صیاد ‌ ‌ شد فصل نه انداخت گلی بر قفس ما

طلسمی بود یاد نگیرند انیم اینقدر دایم ‌ ‌ که در خون جگر دیدیم غلطان نوجوانی را

ولهٗ

اسیر بند وفائی تو کے شود آزاد ‌ ‌ فزون زدام کند مرغ در چمن فریاد

چنانکه شاخ ثمردار بشکند از بن ؛ ‌ ‌ شریف نیز بیفتد ز کثرت اولاد

نه از حبیب شکایت نه از رقیب گله ‌ ‌ طلسمی از دل بیتاب می کند فریاد

ولهٗ

دل کرد بمن ظلم بجانانه چه گویم ‌ ‌ حرف گلهٔ خویش زبیگانه چه گویم

ولهٗ

زنهار طلسمی نروی راه محبت ‌ ‌ سرگشتهٔ و حیران و پریشان شده باشی

طلعت [۱۲۳] تخلص محمد خان نام حیدرآبادی از ملازمان سلطان دکن واز تلامذهٔ این فقیر نوجوان و فارغ التحصیل است مگر شعر در دیر می گوید دیوان پارسی مختصر

ترتیب کردہ دبر شد کہ ندیدمش اینچند شعر از فکر آن زیبا طلعت است ؛

اگرچہ بعد خزان در چمن بہار آمد ‏ مگر نہ بر سر بالینم آن نگار آمد ؛
زغمزہ گاہ تفنگے زند گہے تیرے ‏ کدام حربہ نبر من ز دست یار آمد
چو داغہائے غمت را شمردم ای مہوش ‏ فزون ز انجم افلاک در شمار آمد ؛

ولہ

ستان نہ از کف آن یار سفلہ خو چیزے ‏ کہ گردہا بسحرگہہ بشام می گیرد
بگفت حضرت ترکی چہ طلعتا مصرع ‏ کدام باد صبا را بدام می گیرد

ولہ

شب فراق تو آخر نشد نخواہد شد ‏ ہزار سال کنم گر دعائے صبح وصال
مرا ست بیتو مئی لالہ گون حرام حرام ‏ مگر پیالۂ خون جگر حلال حلال
قسم بجان تو من زندگی نمی خواہم ‏ کہ ہست در غم تو روز و ماہ و شب چون سال
خدا کند کہ دم سیر در میان چمن ؛ ‏ تو پیش پیش روی از غرور من دنبال

طاہر [۱۲۱] تخلص سید محمد عبد الطاہر حیدر آبادی نائب قاضی بلدہ از علم عربی و پارسی بہرہ وافی یافتہ و از شاگردان حضرت کیفی است اگرچہ نوجوانست مگر در تلامذۂ جناب کیفی چون طاہر کسے خوشگو نظر نیامدہ و چون در مشاعرہ غزل می خواند از خواندنش رونق شعر و مشاعرہ دوبالا می شود این اشعار از فکر بلندش بدست شدہ ؛

تماشا کن بیا ای لیلی محمل نشین امشب ‏ کہ بر یک ناقۂ دل زابلہ بستیم محملہا

ولہ

دوشش دیدم در رہ او طاہر جان سوختہ ‏ لختہائے دل سمندر سینہ آتشخانہ بود

ولہ

اگر دست دل دیوانۂ خود دامی گیری ‏ بدامن رفتہ رفتہ میرسد چاک گریبانش

بسیار خوب گفتہ

بینوایم کرد عشقش آنچنان کای ہمنفس ‏ من پشیمانی خورم غم میخورد مہمان من

این ہم خوب گفتہ

حرف الظاء معجمه

ظهیر [۱۲۵] تخلص سید ظهیر حسین خان نام دهلوی از تلامذهٔ حضرت ذوق بود در حیدر آباد
آمده بملازمت مهاراجه کشن پرشاد بهادر شاد روز عمر را طی کرد در قصاید و غزل اُستاد
مسلم الثبوت گزشته وصدها شاگردانش در هر دیار دیده شد دو دیوان ریختهٔ اش
مطبوع گشته در هر ملک همدست میشود بافقیر بسیار محبت داشت و در کلام خود بحید ستایش
این عاجز کرده وفقیر نیز نمیخواست که این تذکره خالی از کلامش ماند لهذا الصبد جهد
این سه شعر پارسیش بدست آوردم - ظهیر در عمر هشتاد سالگی در حیدر آباد رحلت کرد
و مزارش در دایرهٔ میر زیارتگاه هر که و مه است فقیر تاریخ وفاتش بدین طرز گفته

گشت ترکی سال فوتش آشکار ... عور را چون جمع کردم با ظهیر

ظهیر

هر شاهد سیمین بدن هر رو لبر گل پیرهن ... رشک شفق رنگ سحر لعل و گهر شمس و قمر

در مدح

ای شه عالم پناه خسرو انجم سپاه ... حامی دین نبی وارث شاه نجف
آصف آصف نظیر شاه سلیمان سریر ... مردم چشم بصیر نور نگاه سلف

ظاهر [۱۲۶] تخلص محمد اسماعیل نام حیدر آبادی نوجوان و از شاگردان حضرت کیفی
است این یک شعر از فکر او بدلم جلوه افگند ؎

شاد آنکس که بدل جلوهٔ یاری دارد ... چشم خود محو تماشاے نگارے دارد

حرف العین مہملہ

۱۲۷ عاشق تخلص میر انصار علی نام حیدر آبادی کمشنر آبکاری است در عربی و پارسی و انگریزی مستند غالبًا عمر عزیزش قریب پنجاه رسیده باشد اول دیوان پارسی و ریختہ که گفتہ بود ضایع شد واکنون در تکمیل دیوان پارسی و ریختہ باز سعی کرده و در ہر دو زبان بافقیر مشوره می کنند اگرچه کم میگویند مگر بسیار خوب می گویند دیر شد که ملاقات نشده این چند شعر از فکر طبع بلندش که بر زبانم بود می نویسم ؛

عشقبازان را نماز دیگر است
عاشقا پیر کلیمی را اگر دیدی بگو
دیر است که از یار سلامے نرسیده
باز با یار از محبت تازه پیمانے کنم
نشود عیان محبت که سر عتاب داری
چه بلاست در دعشقت چه طلسم حسن رویت
نه چنان نہان که باید نه چنان عیان که شاید

ولہ

تفتہ جانان را گداز دیگر است
کیست مست جام عشق و رند میخواره تخمیس
قاصد نرسید است و پیامے نرسیده
باز نذر غمزه شوخش دل و جانے کنم
دل ما چسان ربائی چو برخ نقاب داری
که برائے تیغ ملجم سر بوتراب داری
بکمال بے حجابی عجب این حجاب داری

۱۲۸ عاشق تخلص مولوی عبدالرحمان شاید از خراسان بود مرد قوی ہیکل پنجاه ساله بنظر می آمد و در ہر علم عالم مستند مردمش می شمردند در سفر ملتان بمنزل نواب حامد شاه گردیزی بافقیر ملاقی شده فی الحقیقت ہرچه از علم و فضلش گویم کمتر بود و علاوه از علوم و فنون بسیار خوش خلق و حاضر جواب و لطیفه سنج بود و دران ایام نواب حامد شاه این مصرعه طرح کرده روز مشاعره مقرر کرده بودند زلف سیه تو مشک چین است و فقیر از چند روز بمنزل نواب موصوف میماند آخر بروز مقرره بوقت شب ہمه شعرا بمنزل نواب جمع شدند و ہر یک برین مصرعه غزل خواندن شروع کرد

چون نوبت بمولوی عاشق رسید شمع پیش آنجناب آوردند عادت آن بزرگوار
این بود که بوقت خواندن مصرعهٔ اولی دست راست خود را بسینه می نهادند
و چون مصرعهٔ ثانی بآخر می رسید دست را چون شمشیر از سینه برداشته بی تکلف
بر هر چیزی می زدند چون آنجناب این شعر بر خواند حسب عادت دست از
سینه دراز کردند از اتفاق دست بر شمع رسید و فانوس شکست و آتش در مشاعره
افتاد همه شعرا گریختند و مکان مشاعره که قیمتی ده هزار روپیه بود خاک سیاه شد لکن
مقام شکر انیست که بغیر یک اسپ نواب که آن هم هزار روپیه قیمت داشت
جان کسی انسان ضایع نشد آخر بهزار دشواری اهل فرنگ آتش را از آله ها
فرو کردند مگر بغیر از دیوارها نشان سقف و غیره باقی نماند و دو چار مکان غربا که از
خس و خاشاک بود یکبارگی بسوخت و نغمهٔ شعر که آنحضرت از زبان آتش فشان ده بعو یدا نشست

برقی شود و جهان بسوزد		آهِ دلِ من که آتشین است

بدانست فقیر نهایت پر تاثیر شعر بود ؛
عجب [١٢٩] تخلص محمد عبدالله نام حیدرآبادی پیر مرد بود هفت سال شده ندیدمش
شاید که رحلت کرده این اشعار یادگار اوست ؛

بغیر از شربت دیدار معشوق	وله	مریض عشق را هرگز دوا نیست
برتن نازک تو تکمهٔ زر بار گرانست		رگ جان لایق این بند قبا می باشد

عجب [١٣٠] تخلص سید حسین نام کرچکار حیدرآبادی این هم پیر مرد بود یک بار
در منزل رفیع الدین حکیم دیده بودم خدا داند زنده هست یا بعالم جاودانی رخت
هستی نهاده همین یک شعر از فکر لطیفش یاد مانده ؛

نهال آرزو را خشک سازد صرصر پیری		حطب را تا توانی تیشه بر سر میتوان راندن

عثمان [١٣١] تخلص مولوی عثمان خان نام حیدرآبادی از وظیفه خواران سرکار نظام

وعمر عزیزش به پنجاه رسیده و بر فقیر از دیر چشم عنایت میدارند و لطف ها مینمایند اینچند شعر از فکر والایش بدست رسیده ؎

عشقت آباد نموداست بیابانی چند	وله	چاک کرداست جنون تو گریبانی چند
دلے دارم که پابند هوا نیست		تنے دارم که محتاج قبا نیست
دل من از دل تو راز دار است		میان آشنایان پرده ها نیست

بسیار خوب گفته

عالی[۱۳۲] تخلص رشید الدین نام حیدرآبادی شاید از شاگردان حضرت علوی است اگرچه نوجوانست مگر قصیده از غزل بسیار خوب می گوید این اشعار ازوست ؎

چکان ز ابر فیوض تو رشحهٔ الطاف		روان ز قلزم بذل تو چشمهٔ شیرین ؎
ز گفتگوئی تو فرحت بطبع افسرده		ز دیدن تو مسرت بخاطر غمگین
صلاح کار تو همدوش شاهد خوبی ؎		دُر نظام تو همسلک رشتهٔ تحسین

عروج[۱۳۳] تخلص احمد حسین نام لکهنوی پیش نواب کلب علیخان بهادر والی رامپور دیده بودم در عمر صد سالگی رحلت فرمود این یک شعر از فکر بلندش یاد مانده ؎

بلند بختی من اے عروج باید دید		که بعد مرگ غبارم بکوئی یار نشست

عروج[۱۳۴] تخلص نادعلیشاه نام حیدرآبادی سجاده نشین درگاه میر مؤمن شاه چپ رح هستند قریب چلپسال عمر داشته بافقیر انس میدارند این یک شعر از فکر آن کوکب معرفت یاد می دارم ؎

عروج خویش نخواهم درین سرائے فنا		مگر بعرصهٔ محشر اگر خدا بخشد

عینی[۱۳۵] تخلص سید خواجه محی الدین نام حیدرآبادی فارغ التحصیل و مدرس مدرسهٔ دار العلوم و از تلامذهٔ این فقیر است دیوان پارسی به تکمیل رسانیده و مختصر تاریخ دکن در ریختیه نیز گفته و چند کتب دیگر عربی و پارسی را در اُردو ترجمه کرده عمرش از سی سال

بیش نیست این اشعار از فکر آن عین الیقین بلب میدارم ؛

از سخن میکشد و باز کند زنده بحرف چو شد سرمایهٔ عمر روان تاراج کج فهمی	ولہ	هست پنهان بلبش رنگ حیات و اموات مرا یاد آن زمان ای همنفس یاد خدا آمد

عتیق ۱۳۵ تخلص نوازالدین نام حیدرآبادی چهلساله در شهر ملازمی میکند و از تلامذهٔ این فقیر است این یک شعر از فکر عمیقش چون در نایاب بدست رسیده ؛

بسوئی کعبه چو از کوئی او عتیق روم شور بر پا شده کان سرو خرامان آمد	ولہ	دلم بناله در آید که من نخواهم رفت بتماشائے چمن مست و غزل خوان آمد

عارف ۱۳۷ تخلص نامش یاد نمانده حیدرآبادی از تلامذهٔ این فقیر و از ملازمان سلطان دکن است عمرش بسی و پنجسال رسیده این یک شعر از فکر او یاد می دارم ؛

ثنا سیم نه جز یار عارف کسے را	خداوند کونین باشد گواهم

عصمت ۱۳۸ تخلص بسم الله بیگم نام دختر کلان این فقیر و زوجهٔ نواب میر شهامت علیخان مرشدزاده تحصیلدار در اردو شاگرد ظهیر مرحوم گاه گاه در پارسی هم فکر میکند این چند شعر از طبع موزونش نقلم می آرم ؛

گر ز بستان حریمش نه صبا می آید رخت بندید که سرزد بفلک صبح رحیل افگنم خرقه و تسبیح در آتش واعظ دختر ترکی شاگرد ظهیرم عصمت		بوئی زلفش بمشامم ز کجا می آید هر شب این بانگ بگوشم ز درا می آید این متاعیست کزو بوئی ریا می آید شد غزل چست از این وجه حیا می آید

عفت ۱۳۹ تخلص خیر النسا بیگم نام دختر خورد این فقیر و زوجهٔ نواب خواجه حسین اثر و شاگرد ظهیر دهلوی مرحوم اگرچه با ریختہ میل دارد لیکن در پارسی هم طبع آزمائی می کند این دو شعر نعتیه از فکر اوست ؛

نشستم بر سر کوئے محمد ؛	که شاید بنگرم روئے محمد

دماغ من معطر کن خدا را — صبا از بوئے گیسوئے محمدؐ

عالی تخلص مولوی وحید الدین نام حیدرآبادی در زمرهٔ حکماءِ ملازم است از دیدن سی پنجساله معلوم میشود با پارسی بسیار میل دارد یک دو بار ملاقات با فقیر شده بسیار خوش خلق نظر آمد این اشعار از فکر عالیش بصد تجسس بهدست شده *

ننگ انسانی بود با کفر و ایمان زیستن — گاه کافر بودن و گاهی مسلمان زیستن
روح عاشق در شبستان جدا از عشق دوست — چون پری در شیشه دارد حکم پنهان زیستن
کار سوهان میکند در سینهٔ من هر نفس — سخت جانیها بود در هجر جانان زیستن
با می و مطرب بسر کن عمر در میخانه — خوش بود فارغ ز رنج و غم چو مستان زیستن
ای دل مضطر برون از سینهٔ تنگم بیا — چند مانند شرر در سنگ پنهان زیستن
ما اگر رفتیم ای عالی ازین دنیا چه غم — زنده ماند آنکه او را هست شایان زیستن

عدیل[۱۴۱] تخلص خواجه وحید الدینخان حیدرآبادی از منصبداران سرکار نظام و از تلامذهٔ حضرت رضی الدین کیفی است از علم بهره وافی اندوخته و در شاعری از هم سالان گوی سبقت ربوده و اشعار را در مشاعره بآواز بلند میخواند مگر از غایت فربهی نشست و برخاست مشکل میکند روزی یکے خشک اندام خداداند راست یا دروغ میگفت که خواجه وحید الدین خان چون بر اسپ سوار میشود پشت اسپ با زمین می ساید گفتم چه مضایقه نواب قادر الدینخان پنجابی را دیده ام که رهوار او را نتوانست برداشت مگر در معرکه کسے با او چار چشم نمیشد این چند شعر از فکر نازکش بهدست شده *

مدهوش می نشینم و مستانه می روم — معذور دار آنکه ز میخانه میروم
ای حق دوستی قدیمم گواه باش — کز بزم دوستدار چو بیگانه میروم

حق اینست که بسیار خوب گفته

ولہ

صنم عشوه گری ماه رخی سیمبری — نگاهی بربود این دل دیوانهٔ ما

چار چشم شدن
مقابل شدن

سودائی رخ یار چنان کرد نزارم	ولہ	رنگ زخم از ضعف پریدن نتواند

یکے از عزیزان دکن گفت بعد لفظ چنان کاف بیانیہ می باید و آن نیامده گفتم اگر نباشد هیچ مضایقہ نیست کہ در کلام بعض اساتذه هم نیامده محسن تاثیر مے گوید

گل چنان بی ثمریهاے چمن می پوشد		آنچنان عیب ترا خلق حسن می پوشد
چون پرده زروے او فگندم	عليل	صد گونہ حجاب درمیان شد
من ندارم مجال شکوه تو	ولہ	گلہ اما کند شکیبائی

۱۴۲ عبد تخلص عبد الغنی نام حیدرآبادی چہل سال عمر دارد روزے با فقیر گفت کہ من از تلامذه جناب هستم خیر باشد یا نباشد این یک شعر او مرا پسند آمده ؛

بنده تست عبد یا رزاق		رزق او را به بندگان بسپار

۱۴۳ عنصر تخلص حفیظ الدین نام حیدرآبادی از منصبداران سرکار نظام و از تلامذه این فقیر است عمر شریفش از چہلسال تجاوز کرده علم عربی و پارسی بقدر ضرورت داشتہ دیر شد کہ ندیده ام این اشعار از فکر اوست ؛

حاجت خضر مرا نیست درین وادی عشق		طے بصد شوق کنم راه بپا یا بے چند
کیست در عالم کہ از حسن رخت دیوانہ نیست	ولہ	بر جمال شمع رویت نیست کو پروانہ نیست
تبکده باشد کہ کعبہ روشن است از یک چراغ		کیست آنجائیکہ آنجا جلوهٔ جانانہ نیست
کیست آن یار کہ گوید بہ جانان بخشب	ولہ	سرگذشت دل دیوانہ و افسانہ ما
دیدم خم ابرویت گردید دلم پرخون	ولہ	از دیدن ماه نو دیوانہ بجوش آید

۱۴۴ عرشی تخلص مولوی محمد فضل رب نام تاجپوری در حیدرآباد بمنزل نواب جعفر حسینخان یک بار ملاقات شده درانوقت بر ریش خضاب میکرد دیر شد بعالم جاودانی رحلت کرده بغیر قصیده با غزل میل نداشت لہذا اینچند شعر از قصیده بقلم می آرم ؛

ملک چهر و فلک قدر و قدر قدرت قضا صولت		بلبها عیسئ ثانی بعارض ماه کنعانی

فلک تخت و ملک بخت و کرم پاش و صبا اشهب | جهان بخش و جهان دار و جهانگیر و جهانبانی
تهمتن تن سکندر در مؤید غضنفر فر | بفر و قدر سلجوقی به بوق و توق ساسانی
شقایق رو دقایق دان محارب جو مطالب را | بمیدان رستم دستان بحکمت رشک لقمانی

عرشی[۱۲۵۹] تخلص مولوی عبد السلام از مدراس آمده بحیدرآباد بسبب ملازمت سکونت ورزید مرد معمر بود دیر شد که انتقال کرد دو بار در مشاعرهٔ حضرت ضیعم دیده بودم این دو شعر بشکل بدست رسیده ؛

مژده ای دل موکب مسعود سلطانی رسید | بنده پرور میرسد الطاف یزدانی رسید

تاریخ

چو عرشی سر دشمنانش برید | ندا شد ز کلبرگه آمد نظام ؛

علوی[۱۲۹] تخلص میر امداد علی نام تهانوی از هند آمده بحیدرآباد ملازم شد بعد از چند سال ترک ملازمت کرده بلباس فقر در آمده به بیعت مرزا سردار بیگ که یکی از اولیائے کرام آن عصر بود مشرف شده خرقهٔ خلافت یافته بعلوی قلندر نامزد شدند و طالبان راه خدا را به بیعت می گرفتند و از بهر علوم سینهٔ آن دریائی معرفت موج میزد و در فن سخن هم صدها تلامذه از ان قلزم معنی دُر مقصود می گرفتند بر فقیر بسیار لطفها می فرمودند بعمر هفتاد سالگی بسوئے روضهٔ رضوان شتافتند عرس آنحضرت مُریدان و شاگردان هر سال بتکلف می کنند و در هر عرس مشاعره بر مزار شریفش میشود مزار مبارک آنجناب پائین مزار مرشد خویش است سالی در مشاعرهٔ آنجناب بسبب پیرانه سری حاضر نشدم شب بخواب دیدم که با من از عتاب می گویند چرا در عرس و مشاعرهٔ ما نیامدی علی الصباح بر مزار شریفش رفته و فاتحه خوانده گفتم انشاء الله تعالی درین سال اگر زنده مانم حاضر خواهم شد خطائے گزشته معاف شود باز حاضر شدم

دیوان پارسی و اُردوئی آنحضرت مکمل شده پیش بعض مریدان است این اشعار از طبع پاکش زیب اوراق میکنم

در مدح حضرت مرزا مرشد خویش گفته

هرکسکه کشد بادهٔ زپیمانهٔ مرزا — خیزد ز لحد والهٔ و مستانهٔ مرزا
عمریست که در دیدهٔ دل میکشم از شوق — چون سرمه غبار رهِ کاشانهٔ مرزا
ای بادکشان زود بیائید که امروز — بازاست چو مسجد درِ میخانهٔ مرزا
بر علوئی سود از ده گیرید نه حرفی — عمریست که از دل شده دیوانهٔ مرزا

ولہ

زسوز سینه بیرون میجهد صد التهاب از من — سراپا سوختم ناید چرا بوئی کباب از من
نه محتاج سوال استم نه معذور جواب استم — بود اندر دلم هردم سوال از من جواب از من

ولہ

ما غبار از فلک از نظر انداخته ایم — خاک در دیدهٔ شمس و قمر انداخته ایم
رخت هستی بره عشق زد دوش افگندیم — گام اول همه زادِ سفر انداخته ایم

۱۴۷ **عدیل** تخلص غلام غوث نام حیدرآبادی در مشاعرهٔ فیض دیده بودم حال علم و عمر یاد نمانده این اشعار از فکر بلندش زینت اوراق میکنم ؎

هرکه مست مے توحید خدا می باشد — از همه عالم اسباب جدا می باشد
بستهٔ سلسلهٔ کاکل خم دار بتان — در شب هجر گرفتار بلامے باشد
مرگ را هرکه حیات ابدی می داند — از مسیحانه طلبگار شفامے باشد

۱۴۸ **عابد** تخلص نواب میر عابد علیخان مخاطب بصولت جنگ بهادر از امرائے حیدرآباد است در عربی و پارسی مستند عمر شریفش قریب پنجاه سال است دیوان اُردو آنجناب بقالب طبع رسیده و حرز جان سخن شناسان گشته بافقیر از دیر اتحاد قلبی می دارند و فقیر نیز دو قصیده بمدح والا یش گفته حضرت عابد را از عطر بسیار شوق است

یعنی هرکسکه بدولتخانهٔ آنجناب میرود معطر میشود خواه امیر باشد یا غریب یکدو شیشهٔ
عطر بدستش میگزارند و آنقدر عطر هر قسم بجامه اش میمالند که تا چند روز بلکه از شست و شو هم
بوئے عطر از جامهٔ او نمی رود و جملهٔ عطریات در صندوقچه هائے آنوالا مشام مهیا میماند
چند شیشه بافقیر هم عنایت فرموده و چون بمشاعره قدم رنجه فرمانید دماغ همه حاضرین
معطر میشود والد ماجد آنجناب نیز شاعر مستند بودند و شاعر تخلص میکردند فقیر بپائے بوسی
آن مغفور رسیده و حضرت عابد در ریخته چار دیوان تصنیف فرموده بقالب طبع
در آورده بهر جا دستیاب میشود و دیوانے مختصر در پارسی نیز مرتب کرده این چار
دیوان که در ریخته گفته بدین اسم مشهور گشته - مذاق عابد - یادگار عابد
نغمهٔ روح - نامهٔ عشق - این اشعار از فکر والائے اوست ؛

حاجی بطحی ام و در یثرب چو زوّاریم ما — برهمن آسا به بتخانه پرستاریم ما
حق شناسی دل ما نیست از مقصود هم — حاکم شرعی کجا گو قابل داریم ما
مقصد ما جز تو دیگر نیست هر جای صنم — شغل شیخ و برهمن کارے نمیداریم ما
آن غزال چشم تا در چشم ما کرده وطن — عابدا چون نرگس بیمار بیماریم ما

وله

کار دنیا چه سست بنیاد است — زانکه بنیاد دهر بر باد است
عشق عشاق را دهد شاهی — تیشه افسر به فرق فرهاد است
ساقیا ساغرے عطا فرما ؛ — کشور دل زیاده آباد است

وله

گو نه پنداری چنین لایق منم — لیک بهر وصل تو شایق منم
با مریضان گوید آن رشک مسیح — در طبیبان جهان حاذق منم
صبح دم از غیب می آید ندا — جمله را روزی رسان رازق منم
در گلیم روز ازل پیوست عشق — جمله معشوق اند و یک عاشق منم
چون نباشم عابدا من پیش رو — در گروه سالکان فایق منم

۱۳۹ عزیز تخلص نواب عزیز یار جنگ بہادر حیدرآبادی از ملازمان سرکار نظام واز تلامذۂ حضرت داغ مرحوم عمر عزیزش بسی سال رسیده دیوان اُردو تکمیل رسانیده و یک نسخۂ واسوخت که از واسوخت امانت کم نیست مطبوعه شده عرس و مشاعرۂ حضرت فیض مرحوم از سعی آنجناب بہر سال میشود و از دور شعرائے پارسی و اُردو می آیند و غزلیات ہمه در گلدسته طبع کرده گلدسته ہا را تقسیم می نمایند و نواب عزیز با فقیر انس میدارند و بلطف پیش می آیند این یک شعر پارسی از طبع عزیزش بہم رسیده

خواہی از حق حور و خلد و جام کوثر زاہدا	باز میگوئی که ذوقم با مے و جانانه نیست

۱۴۰ عاجز تخلص غلام دستگیر نام حیدرآبادی شاگرد حضرت راقم مدراسی اول که این فقیر وارد حیدرآباد شده با جناب عبد الرزاق عاصی تخلص خلف کلان جناب عاجز ملاقات رو داد و مرا در منزل خود آورده چند روز مہمان داشت و با حضرت عاجز آنچنان مواسات پیدا شد که ما ہر دو بغیر ملاقات یک روز قرار نمیگرفتیم و یک لحظه دور نمی شدیم و ہر وقت ذکر شعر و سخن میکردیم حضرت عاجز بالکل با ریخته میل نداشتند و در پارسی اہل سخن آن معدن فصاحت را جامئ ثانی می گفتند دیوان آنحضرت بقالب طبع در آمده ہر جا بدست میرسد و قصاید و غزلیات آنجناب بہر محفل مولود خوانان بصد ذوق و شوق میخوانند قریب سه سال میشود که بعمر ہفتاد و ہفت سالگی رحلت فرموده این اشعار از دیوان آن نیکو شعار منتخب کرده ام ؎

راہے بسوئے خلد کشادی برائے ما		جان و دلم فدائے تو ای رہنمائے ما
مُردم ز سرد مہری چرخ ستم شعار	وله	ای پیری فروش بہار آفتاب را
رفته رفته بچمن رفت و حدیث من و تو	وله	بلبل آواره و گل پاره زننگ است اینجا
گر طالب عیشی بطلب گوشۂ عزلت	وله	لذت نه دہد بوس و کنار سر راہے
شب معراج گویم یا شب قدر ؎	وله	که شد در بزم جانان بارم امشب ؎

پس از چندین دعاہائے سحرگاہ ۔ بحمد اللہ برآمد کارم امشب

ولہ

بلبہا سکینی احیائے عالم ۔ پئے احیائی من ہم برکشا لب

ولہ

روئے جانان را بیان دیگر است ۔ زلف او را داستان دیگر است

نے مرا صبر و نہ ترا لطفے ۔ کار بسیار مشکل افتاد است

ولہ

زشور حشر ہم از خاک برندارد سر ۔ دلم براہ تو مانند نقش پا خفتہ است

ہم جور ترا نہ حد و غایت ۔ ہم صبر مرا نہایتے نیست

ولہ

دل و دین باختہ در راہ تو ہشیاری چند ۔ بی خبر گشتہ ز خود از تو خبرداری چند

روز یکہ شود پرسش احوال شہیدان ۔ خون ہمہ عشاق بدامان تو یابند

ولہ

امید خاطر امیدواران دیر می آید ۔ ہنگام طلب از ابر باران دیر می آید

زبانم بستہ می گردد بہنگام دعا یا رب ۔ بلب حرف طلب از شرمساران دیر می آید

ندانم اینچہ حکمت است با چندین عنایت ہم ۔ ترا رحمت بحال جان نثاران دیر می آید

صلاح کار گر خواہی مکن تعجیل در پاسخ ۔ جواب باصواب از پختہ کاران دیر می آید

نمیگردد شگفتہ زود ہرگز طبع افسردہ ۔ بلی بعد از خزان فصل بہاران دیر می آید

مشو رنجیدہ گر ناید جواب از عاجز بیدل ۔ صدا از خستہ جان دلفگاران دیر می آید

ولہ

برآتش حسنت ای جفا جو ۔ مرغ دل من کباب تا چند

از مستی چشم فتنہ زایت ۔ این ہستی من خراب تا چند

ولہ

در پیش مردمان صف مژگان یار نیست ۔ ترکان سنان گرفتہ بکف دستہ دستہ اند

گہہ سرمہ شدہ نرگس شیدائے تو بوسم ۔ گہہ رنگ حنا گشتہ کف پائی تو بوسم

غبار دو جہان از دامن خاطر بیفشاندی ۔ براہ عاشقی جان و دل خود باختی رفتی

ز برق خندہ آتش بر زدی در خرمن گلہا ۔ ببوئی غنچہ ہا ہم رخش تبسم تاختی رفتی

عاصی تخلص مولوی عبد الرزاق خلف الصدق حضرت غلام دستگیر عاجز

تخلص عالم مستند و در سرکار نواب فخر الملک بہادر ملازم ہستند با این فقیر
از مدت مدید اتحاد قلبی دارند اگر این فقیر را گاه در بازار یا در جائے دیگر
می بنید از سواری فرود آمده خم برائے تعظیم میشوند و فقیر را از مخلصان میدانند
دیر شد که ملاقات نشده در پارسی فکر نیکو داشته و عمر هم از پنجاه سال تجاوز کرده و آنچه
اشعار حضرت عاصی گرفته بودم یاد نمانده آرے راست گفته اند یک پیری
و صد عیب همین یک شعر از فکر عالیش یاد داست:

عوض هاویه ارم بخشید		داورم روز حشر ای عاصی

عشقی[۱۵۲] تخلص غلام مصطفی نام حیدر آبادی روزی در مشاعرهٔ فیض دیده بودم
حال علم و سنین عمر یاد نمانده این اشعار از فکر اوست:

جلوهٔ حسن عجب هوش ربا می باشد		من ز دیدار تو ام صورت موسیٰ بیهوش
همچو من عاشق خونبار کجا می باشد		چون تو معشوق دلازار کجا می باشد
کلبه ام را در و دیوار کجا می باشد		خانه بر دوشم و در دوشم در بانم نیست
همچو بیمار تو بیمار کجا می باشد		همچو آزار محبت نبود آزارے
خضر من خانهٔ خمار کجا می باشد		ستم آنست که از پیر طریقت پرسم
اینچنین سخت تر آزار کجا می باشد		زندگی از مرض عشق تو دشوار بود
هوش عاشق دم دیدار کجا می باشد		بیخود دم جلوهٔ معشوق نبود ای عشقی

حرف الغین معجمه:

غور[۱۵۳] تخلص خواجه محمود نام مثنوی خان حیدر آبادی از منصبداران سرکار نظام
و از شاگردان حضرت فیض مرحوم بودند در عربی و پارسی استعداد کامل داشتند

روزی پیش فقیر آمده گفتند که این غزل را اصلاح فرمائید عرض کردم که جناب کلام خود را چون آیه و حدیث میدانند و من مردود نیم که تصرف در آیه و حدیث کنم عرصهٔ دو سال میشود که به پیرانه سالی رحلت فرمودند مثنوی شریف را بخوش الحانی میخواندند چنانکه سامعین بیتاب میشدند این دو شعر از فکر آن مرحوم بهمدست شده

چاک از دست جنونست گریبانی چند — آتش عشق برافروخته دامانی چند

عمر در معصیت و جهل گزشت است اے اغو — جمع خاطر نشد از بهر خدا آسانی چند

غنی تخلص مولوی عبد الغنی نام اکبر آبادی عالم جید و شاعر مستند بود چون کتاب موسومه به ارغوان آصفیه تصنیف فرمود پنج هزار روپیه انعام از سرکار یافته باز به اکبر آباد مراجعت کردند تا ده سال در تصنیف مشغول بودند و درین ضمن دیوان پارسی خود را نیز مکمل کرده عمر آنجناب بشصت سال رسیده بود اینچند شعر از طبع پاکش و از زبان مبارکش بمشاعره شنیده بودم؛

کافر زلفش دل از من برد و دین تاراج داد — کی تواند مومنے با نامسلمان زیستن

باده چون پیر است ساقی نوجوان باید مرا — با چنین پیر و جوان شادان و فرحان زیستن

بی جمال ماه کنعان بے وصال ماه مصر — بدتر از مردن شمارد پیر کنعان زیستن

ولہ

دارد شب فراق تو در سینه داغها — وز داغها براه تو روشن چراغها

میخانه ها خراب ز چشمت چو حال من — پرخون ز لعل تو چو دل من ایاغها

از قصیده

باز در گلشن امید گل تازه دمید — باز در باغ امل فصل بهاران آمد

باز شگفت بهار چمنستان جهان؛ — باز بلبل بهوائے گل خندان آمد

ولہ

آن میمنت که در مه شعبان رسیده است — اثبات آن ز آیه قرآن رسیده است

شه میدهد بتغیر ترازو و زر و گهر	گر جود آفتاب بمیزان رسیده است

ناصر صفاهانی گفت در شعر دویم مصرعهٔ اول بادهٔ کهنه و دیرینه دیده شده
بادهٔ جوان و پیر بتغیر سند معتبر نیست گفتم مولوی غنی عالم متبحر و شاعر بے بدل است
یقین میدارم که بتغیر سند نه بسته باشد فرمود بتغیر سند دلم قرار نمی گیرد چرا که
بسیار علماء و شعراء را دشواریهائی شعر در خلل می اندازد گفتم اگر دل جناب بتغیر سند
سکون نه پذیرد سند بادهٔ جوان و پیر از میر معز فقیر پیش میکند ؎

چه باک زانکه جهان سر گشت و ناخوش شد	که خانه گرم مغنی خوش است و باده جوان
آنکه در پیرانه سر دارد جوانی آرزو	بادهٔ پیرش ز ساقی جوان باید گرفت

غریب ۱۵۵ تخلص غلام محی الدین نام حیدرآبادی تلمیذ جناب شوق یکبار در
مشاعرهٔ فیض نظر آمده جوان نیکو منظر بود این یک شعر از فکر اوست ؎

کوئی جانان منزلم باشد غریب	گلشن جنت مرا در کار نیست

حرف الفاء

۱۵۶
فیروز تخلص نواب فیروز الدین نام لاهوری در عربی و پارسی کامل بود و با شعر
پارسی خصوصیت داشته دیوان پارسی مکمل کرده چون ارادهٔ طبع کرد در عمر
چهل و پنجسالگی رحلت کرد نصیر الدین خلفش که با سخن اصلا میل نداشت اوقات
خود را در لهو و لعب بسر میکرد و نخواست که نام پدر من زنده باشد دیوان نقش همچنان
بگذاشت نواب فیروز فقیر را سرمهٔ چشم می گفت مگر اینقدر دیدم که بخیل آنچنان بود
که مگس مرده را از دست نگذاشت روزی شاعر یاور نام قصیده در مدحش گفته
حسب اجازت خواندن گرفت چون برخواند فرمود چرا مغز پاشی کردی و دماغ

مرانیز پریشان ساختی یا ور گفت قربانت شوم قبل از خواندن قصیده ہمین سخن چرا نه فرمودی که اوقات خود را ضایع نمیکردم آخر ازین لطیفه پنجاه روپیه بدستش نهاد و بعد ازانگاه ندیدم که بشاعری یا بدست فقیرے چیزی داده باشد روزی بدین خیال که شاید نواب کدام قبائے تو عطا کند عرض کردم که پیرو مرشد قبائی من بسیار چرک شده گفت تاهم از قبائی من بهزار درجه بهتر است این یک شعر از فکر والایش یاد مانده ؂

بدریا گر فتد ظل دخان آه سوزانم — شرر از اوج موج او چو کوه آتشین خیزد

فانی تخلص محمد احمد نام حیدر آبادی از ملازمان سلطان دکن و از شاگردان علوی قلندر راز دیدن سی و پنجساله معلوم میشود یکبار با فقیر ملاقات شده بسیار صاحب خلق نظر آمد این اشعار از زادگان طبع بلندش زیب اوراق میشود

در مدح شاه گوید

والی ملک دکن خسرو عالی منزل — میر محبوب علیخان بهادر عادل

دانش آموز جهان دادرسان دین پرور — دادگر داد ده و دادرسان دانا دل

فرخ تخلص نواب فرخنده حسین خان بهادر خلف الصدق نواب جعفر حسینخان مخاطب بصف افگن جنگ بهادر اگرچه جوانست مگر در علم انگریزی و پارسی استعداد هم رسانیده با فقیر بدرجه غایت انس میدارند این یک شعر از فکر بلندش بقلم می آرم ؂

شکر میگویم که از پیش فرامش پیشه یار — با نوید وصل آمد قاصد فرخنده پے

فهیم تخلص محمد صدیق نام از نازک خیالان قصبه پربھنی[ه] و ملازم در وکلائے سرکار نظام است عمرش قریب چهل و پنجسال رسیده باشد با فقیر از

ه قصبه ایست از مضافات دکن

مدت مدید محبت دارد و دو دیوان پارسی و اُردو را به تکمیل رسانیده و صاحب تازه
مضامین است شعر را بوجه احسن میگوید و غزل را در مشاعره بآواز خوش می خواند
این اشعار از فکر خوششش بصد سعی بدست آورده درج این اوراق کرده ام

زمن مگوئی که نه کافر و نه دیندارم — بر آستان محبت مگر جبین دارم

ناصر صفاهانی گفت اگر بجائے من مگو مپر بین بودے یائی تحتانیه که مخل است
ازمیان برخاستے گفتم قاعدهٔ فارسیانست که بعد از الف و واو یائے زایده
می آرند و آنرا موجب فصاحت می دانند یکے از اساتذه می گوید

فهیم

مجوئی جادهٔ زلفش که تیره و تار است — مرو بمنزل عشقش که سخت دشوار است
بچشم کم منگر رنگ خاکساریٔ من — چه گنجهاست که پوشیده در زمین دارم
کجا روم بکه گویم که باورش دارد — شکایتی که ز یاران همنشین دارم
اجازتم بگلستان زچیدن گل نیست — وگرنه جیب و گریبان و آستین دارم

ناصر گفت که برائی اجازت کسی می بایست اگر بدین طرز گفتے بهتر بودے

زباغبان پے گل چیدنم اجازت نیست

گفتم ازین تصرف مصرعهٔ فهیم از رتبهٔ خود سیفتاده از انکه در مصرعهٔ فهیم باغبان
محذوف است و در مصرعهٔ حضرت باغ

وله

زجوش شوق سرودم فهیم نغمهٔ چند — سر صله نه تمنائے آرزو دارم
صد مصیبت آورد در کوئی جانان زیستن — قیس را آسان نماید در بیابان زیستن

حق این ست که خوب گفته

خود نظر کن خواجه بر انجام کار خویشتن — حیف کافر مردن و آوخ مسلمان زیستن
گاه چشم خود کشاهی بخت خواب آلود من — همچو یوسف تا بکی در کنج زندان زیستن
بخت من از گیسوئی پیچان او آموخت ست — غیر را کردن پریشان خود پریشان زیستن

بازہمان صفاہانی گفت کہ بجائے گیسوئے پیچان اگر آشفتہ اش نوشتے بہتر بودے چراکہ آشفتہ وپریشان باہم ربطے دارد وپیچان درینجا ازدل بستگی دوراست گفتم باین قدر نتوان پیچید کہ اینچنین نشیب وفراز در شعر وشاعری بسیار می آید ؀

خود سراپا حیرتم کین شوخ یوسف چہ بود ... عیش وعشرت راز کف دادن بزندان زلیخا

بازہمان عزیز گفت کہ در مصرعۂ اول لفظ خود محض بیکار است اگر لفظ من یا بس نوشتے این قباحت دور شدے ومصرعۂ دوم از حد ادب تجاوز کردہ یعنی آنچہ زلیخا از حضرت یوسف میخواست شاہد او قرآن است قال اللہ وغلقت الابواب وقالت ہیت لک قال معاذ اللہ ؀ گفتم خاک در چشم حسد کہ برین قدر بر فہیم بیچارہ حرف گیری ہا کنند نہ بنید کہ مولانا جامی وشیدا چہ می گویند جامی

ازصراحی دوبار قلقل می ... پیش جامی بہ از چہار قل است ؀

شیدا چیست دانی بادۂ گلگون مصفا جوہری ... حسن را پروردگارے عشق را پیغمبری

ولفظ خود چندان بیکار نیست قدرے دخل در معنی ہم دارد ؀

فقیر تخلص حیدرآبادی یاد نماندہ کہ کجا دیدہ بودم ودیگر حالات ہم منکشف نشدہ ہمین یک شعر از فکرش بلب می دارم ؀

مشو از یاد حق بیفکر ای فقیر ... تو با او باش واز تو جدا نیست ؀

فخر تخلص حضرت فخر الدین احمد نام قادری دہلوی پنجاہ سالہ خلف الصدق حضرت سربرہنہ شاہ کہ نسبت ایشان بچند واسطہ بحضرت غوث الثقلین قدس اللہ سرہٗ می رسد دیر شد کہ از دہلی آمدہ بحیدرآباد دکن مقیم شدند واز سلطان منصب مقرر شدہ می یابند وصدہا مرد وزن مرید حضرت ہستند حضرت سربرہنہ

شاه نواز دهم رجب در سال یکهزار بست و چار هجری بعالم قدس شتافتند عمر آنحضرت قریب صد سال بود بر فقیر لطفهای فرمودند بعد از انتقال آنجناب حضرت فخر الدین بسجادگی شرف یافتند فرزندم فتح شاه دوله مرید حضرت برهنه شاه است و دوله خطاب دادهٔ آنحضرت است انشاء الله تعالی ذکرش بجائے خود خواهد آمد این یک شعر و تاریخ از فکر حضرت فخر بدست رسیده ؛

تیغ کشیده بر گلوشست براند قاتلم ؛ آه شنید گفتمش بهر خدا که همچنین

ولهٗ

کتابی آنچنان گشت است تصنیف ؛ که در حسن معانی بے نظیر است
چو فخر جمله درویشان مغنیست ؛ ازان تاریخ فخر الفقیر است ؛

فاضل [۱۹۲] تخلص قطب الدین نام حیدر آبادی سنین عمر و دیگر حالات یاد نمانده همین قدر یادمی آید که در مشاعرهٔ فیض دیده بودم مگر این دو شعر از سپهر فکرش یادمی دارم

چشم بینا اگرت هست ببین جلوهٔ دوست ؛ زانکه خورشید درخشان همه جامی باشد
قدر فاضل کند و گوش به پندش دارد ؛ هر که را نور خرد راه نمامی باشد

حرف القاف

قمر [۱۹۳] تخلص میر امام الدین علی نام حیدر آبادی از منصبداران سرکار نظام است و از تلامذهٔ حضرت ثاقب نوجوانست دیگر حالات منکشف نشده این شعر از فکر او

کنیم جان فدا بر گل عارض او ؛ منم بلبل بوستان محمد ؛

قباد [۱۹۴] تخلص عظیم الدین حسن حیدر آبادی نوجوانست از تلامذهٔ این فقیر در عربی و پارسی استعداد دارد این اشعار از فکر اوست ؛

گرچه در جیبم گل دینار نیست ؛ لیکن از بوخالیم گفتار نیست

میرسم مانند شل در کوئے یار
گرچه در یاقوتِ رفتار نیست

خرقهٔ و سجاده را افگنده ام
همچو زاهد بر سر من بار نیست

قاصد[165] تخلص مولوی ابوطیب محمد یحیٰ نام حیدر آبادی از ملازمان سرکار نظام واز شاگردان مولانا محمد حسین راقم واز وابستگان نواب صولت جنگ بهادر وانتخاب جنگ بهادر هستند اگرچه عمرش از سی سال تجاوز نه کرده مگر در عربی فاضل و در پارسی کامل بنظر می آیند و باشعر پارسی اتحاد قلبی دارند و بسیار صاحب ادب هستند و از مدت بافقیر آشنائی میدارند اینچند شعر از طبع والائے اوست ؛

هرکه در الفت یاری دل زاری دارد
او بجز زاری و فریاد چکارے دارد

از خست آئینه در سینه غبارے دارد
گل ز روئے تو بدل کاوش خارے دارد

گر شرارت شود از سنگ دلان نیست عجب
سنگ پنهان بدل خویش شرارے دارد

حالت عشق ز بیگانه چه پرسی قاصد
لذتِ الفت از آن پرس که یارے دارد

وله

رسید آهم بهفت افلاک لیکن
رسائی تا سر زلف دوتا نیست

بجز یاد تو چیزے نیست در دل
بجز رویت کسے در چشم ما نیست

قاضی[166] تخلص مولوی محمد احمد علی نام شاگرد حضرت فیض مرحوم حال سکونت معلوم نشد مگر مرد کهل بود یکبار در مشاعرهٔ فیض دیده بودم این اشعار از فکر آن نیکو شعار است ؛

از طبیبان مجرب نشنیدم هرگز
مرض عشق که محتاج دوامی باشد

وله

ترا ز لعاب دهان تو آتشین دارم
نه آتشین بود این جوی انگبین دارم

مرا ممالک رسیداست ملک حسن ازغیب
از انکه در بر خود مثل تو حسین دارم

قیصر[167] تخلص شیخ عبد القادر حیدر آبادی فارغ التحصیل و از تلامذهٔ این فقیر است هنوز عمرش بسی سال نرسیده این شعر از فکر آن عزیز است ؛

دل دیوانه ام سوئش گریزد
زجنت جانب کویش گریزد

وله

روئے مهتاب چون بشب بینم
روئی آن ماه یاد مے آید

قادر تخلص قادر حسین نام حیدرآبادی از ملازمان سلطان دکن و در ریختہ از تلامذۂ جناب برتر موئی ریشش سفید و سیاه بنظر می آمد گاه گاه بپارسی هم فکر می کند این اشعار از فکر آن قادر سخن است ؎

سجده می بالد در آغوش جبین ؎
یاد چون آید خم ابروئے تو

بعد از سی سال قادر بر سخن قادر شدم
پیر چون گشتم برین دشوار فن قادر شدم

قیصر تخلص شیخ محمد نام خلف کلان این فقیر است و ملازم سرکار آسمانجاه مرحوم عمرش از چهلسال تجاوز کرده علم بقدر ضرورت میدارد در ابتدا از گفتن نواب جعفر حسین خان ناول موسومه نکبید النسا گفته بمطبع در آورده بعد ازان نظر حضرت سر برهنه شاه بروے افتاد و از حال بحال شد و باز بتوجہ آن بزرگ بخود آمد مختصر اینکه نماز پنجگانه و تهجد و تلاوت قرآن روزمره ازو فوت نمی شود و خرقۂ خلافت و خطاب فتح شاه دوله از انجناب یافته اوقات خود را در ذکر و فکر میگزارد باشعر چندان دلبستگی ندارد مگر گاه گاه فکر میکند این چند شعر پارسی از فکر او ست

کردۂ باغیر یاری گریه می آید مرا
وائے براین جان نثاری گریه می آید مرا

قیصر دل خسته را تا چند ای شاه نجف
از در خود دور داری گریه می آید مرا

وله

بظاهر گرچه دشمن هست یارم
ولے درپرده بامن اتحاد است

برائے لذت دنیائے فانی ؎
مرا بانفس خود هردم جهاد است

وله

دلم بهجر تو اے یار زار زار گریست
بانتظار تو هر شب هزار بار گریست

وله

شد تیره روز زندگی در حسرت آن ماه وش
تالم بهر شام و سحر ای وائے بر تقدیر من

وله

درده خبر ای مهربان من کیستم تو کیستی
لله بگو ای جان جان من کیستم تو کیستی

حرف الکاف عربی

[۱۷] **کیفی** تخلص سید رضی الدین حسن نام حیدرآبادی از منصبداران سرکار نظام و از شاگردان حضرت علوی قلندر میکش مرحوم و از محبان قدیم فقیر است در عربی و پارسی استعداد کامل داشته ذوق و شوق سخن از ابتدائے عمر در سر دارند در پارسی و ریختہ سخن نیکو گویند و چند مدت از داغ مرحوم در ریختہ هم اصلاح گرفته درینولا که عمر ایشان بچہلسالگی رسیده خود استاد شده اند اکثر مردم فیض در کلام پارسی و اردو از آنجناب میگیرند و چند کس از تلامذهٔ حضرت کیفی لایق و فایق بر آمده که ذکر شان بجائے خود نوشته ام کیفی دیوان اردو تکمیل رسانیده و غزل را در مشاعره باواز بلند خوانند و نیز خرقهٔ خلافت از بزرگی یافته اند و حضرت کیفی پیش فقیر باادب می نشینند بسیار صاحب ادب و خلیق و مروت هستند این اشعار از زادگان طبع آن عالی فکر است

کند روشن خموشی آتش حسن بیان من — زبان شمع سوزانست گویا در دهان من
متاع داغ دارم و ارزان فروشی عشق بازارم — سرشک چشم حیرانست آذین دکان من

ولہ

بیار باده که ابر بهار میگذرد — زمان رحمت پروردگار میگذرد
مرا ز فکر سپید و سیاه دهر چه کار — بیاد چشم تو لیل و نهار میگذرد

ولہ

کم کند دشمن بدشمن آنچه با من کرد دل — ز آشنا دارم شکایت شکوه از بیگانه نیست
آمدن رفتن نشستن زود تر برخاستن — چیست این ایجان اگر انداز معشوقانه نیست
فاقه مستی هست کیفی مایهٔ عیش و نشاط — گردش تقدیر کم از گردش پیمانه نیست

ولہ

بیکدم آتش گل سوخت همچون برق سوزا نشیمن — غلط بود آنکه میگفتم بلند است آشیان من

حرف الگاف پارسی

گرامی تخلص غلام قادر نام جالندهری از ملازمان سلطان دکن است بزمرهٔ شعرا تنخواه می یابند در عربی پارسی مستند و از قرابت داران این فقیر است شاعریست نازک خیال جدت پسند و بلند پرواز دیوان پارسی مکمل کرده مگر هنوز مطبوع نشده عمر شریفش از پنجاه سال تجاوز کرده این اشعار از زادگان طبع آن گرامی قدر بقلم می سپارم

فلاطون علت بیتابی مجنون چه میداند
تو این حکمت ز لیلی پرس افلاطون چه میداند

زبان بلبلان آنانکه میدانند میدانند
که زاغ شرم دشمن نالهٔ موزون چه میداند

گرامی خم نشینی دیگر است و خم کشی دیگر
تو اسرار خم از من پرس افلاطون چه میداند

ولہ

کرشمه مست و فا غمزه سفته گوش آمد
تصرف اثر شکوه هائے دوش آمد

نیاز و ناز زیک چشمه آب خورده ولی
نیاز خود شکن و ناز خود فروش آمد

نگاه غنچه آن باده ریخت در ساغر
که عقل مست شد و بیخودی بهوش آمد

چنان سرشک جگرگون ز دیده میچکدم
که دامن مژه دامان گلفروش آمد

ولہ

بخواه جام جم و ملک جم ز درویشان
که دُر به بطن صدف لعل در دل سنگ است

عتاب او همه آفت خطاب او همه قهر
گرامی اینچه فسونست و اینچه نیرنگ است

ولہ

درشکست دلم چه میکوشی
دشمن خانهٔ خند اشده

ولہ

بسا هنگامه دلها که برهم ساختی رفتی
نگاهی کردی و سرها بخاک انداختی رفتی

ترا گفتم مرو زین ره گرامی هیچ نشنیدی
غم دل در خریدی نقد جان در باختی رفتی

از منقبت

راه فردا میزند امروز من آوخ ای من
غوطه در گرداب امروزم خورد فردای من

جالندهر شهریست
از نواحی پنجاب

کلبۂ تاریک من منت کش خورشید نیست   صبح محشر سایہ پرورد شب یلدای من
ہستئ من مستئ منصور دارد در دماغ   میچکد خون انا الحق از لب گویای من
حلقۂ زنجیر من آویزۂ گوش جنون   داستان بیخودی افسانۂ سودای من
یامعین میریزد از ہر موئے درد آویز من   یامعین میجوشد از ہر موجۂ دریای من
من بدامان معین الدین حسن دستے زدم   خواجۂ من سید من خضر من مولای من
گرم جوشیہاے عشق خواجۂ بندہ نواز   جلوہ ریز آمد در آغوش دل دانای من
ذرہ سر جوشم ولے دارم در آغوش آفتاب   گرد خود گردم بود مجنون من لیلای من
مدح سر کردم گرامی خواجہ میگوید کہ ہان   مدح سنج من گرامی شاعر یکتاے من

گوہر[۱۷۲] تخلص محمد منور خان نام از نواب زادگان مدراس است در مشاعرۂ حضرت فیض دیدہ بودم شاید چہلسالہ عمر داشتہ بسیار خوشگو نظر آمد پارسی و اُردو ہردو میگوید این دُر اشعار از محیط طبعش بصدہا غوطہ بدست آوردہ ام ؎

یار را با دشمنان دیدم بخواب   ہمدم من طالع بیدار نیست
در جہان دل دادگان حُسن را   کار با عشق است و دیگر کار نیست
در دوکان دل بود جنس وفا   این متاع نیک در بازار نیست

حرف الام

لمعہ[۱۷۳] تخلص سید نوازش علی نام حیدرآبادی از ملازمان سرکار نظام و فرزند حضرت شعلۂ مرحوم است فقیر حضرت شعلہ را ندیدم لیکن سخنوران حیدرآباد جناب شعلہ را اُستاد مسلم الثبوت دانند حضرت لمعہ اگرچہ جوانست لیکن در عربی و پارسی استعداد کامل ہم رسانیدہ و در ہر دو زبان شعر میگویند و دیوان پارسی را

مکمل کرده بافقیر از دیر محبت می دارند و به نکوئی یاد کنند و در وصف فقیر قطعۂ چند شعر نوشته بود دیر شد که ملاقات نشده این چند شعر از فکر طبع بلندش بدست فقیر رسیده ❊

مست چشم ساقیم راهم سوئے میخانه نیست ‌ ‌ کار صهبائے مرا با شیشه و پیمانه نیست
خانۂ دل را بجز دلدار صاحب خانه نیست ‌ ‌ اندرین گلزار جائے سبزۂ بیگانه نیست

ولهٗ

همت مردانه باید لمعه دایم مرد را ‌ ‌ زن بود آنکسکه او را همت مردانه نیست
اگر دل صاف شد کار سکندر میتوان کردن ‌ ‌ ازین مرآت عالم را منور میتوان کردن

از قصیده

گرچه قیصر بجهان آمد و خاقان آمد ❊ ‌ ‌ کس مثل تو مگر اے شه دوران آمد
در بغل شیشه بکف ساغر می هر میکش ‌ ‌ بتماشائے چمن مست و غزلخوان آمد

حرف المیم

مکمل [۱۲۰۱] تخلص مولوی رکن الدین نور محلی که در سخن اُستاد سیوم این فقیر بودند در عربی و پارسی دو دیوان میداشتند که در سیاحت نذر غارت گران شد و فتواے آنحضرت تا ملتان و خراسان و به بلخ و بخارا میرفت در اوایل پیش مظفر خان بادشاه ملتان بعهدهٔ صدر الصدور ممتاز بودند بعد ازان ترک این منصب کرده بست و پنج سال بسیاحت پرداختند و از زیارت حرمین شریفین مشرف گشته بکنج عزلت نشستند و صد سال عمر یافتند و اکثر بافقیر ذکر حضرت نور العین واقف بٹالوی میکردند و می گفتند چون واقف در شیرین سخنی و بذله سنجی و بدیهه گوئی در متاخرین پیدا نشده و با رنگ تغزل انس داشت و قبولیت در کلام آن ستوده صفات آنچنان بود که در شب

غزل میگفت وعلی الصباح در برزن وکو مردم می سرانیدند واکثر در لاهور قیام میداشت ازینوجه مردم او را واقف لاهوری میگفتند دران ایام که شجاع الملک بادشاه کابل که شجاع تخلص میکرد در لاهور بود چون این شعر دریاد کابل از زبان شاه بر آمد

مرغ دلم بیاد وطن گریه میکند	این بلبل از فراق چمن گریه میکند

باملازمان خود گفت که امروز دلم بیقرار است اگر کدام شاعر درینجا باشد حاضر کنید که ساعتی باو پردازم مردم دویدند و دران زمان واقف بقید حیات بود آن بیچاره را مهلت تبدیل لباس هم ندادہ حاضر کردند ومیگویند شاه شجاع مرد قوی هیکل وبلندقامت وهیبت ناک بود ومردم ولایت او را رستم کابل میگفتند واقف که اینچنین شکل گاه در خواب هم ندیده بود چون روشس دید پایش بلغزید وبر زمین افتاد شاه شجاع گفت کوراستی واقف بدیهه گفت قربان شوم نور العین هستم این لطیفه شاه را بسیار پسند آمد گفت بنشین و از کلام خود چیزی برخوان عرضکرد که ملازمان شاهی بندهٔ دعاگو را انیقدر فرصت ندادند که یک قطعه در مدح بندگان عالی مینوشتم حالا یک شعر قبل از لغزیدن پا گفته ام واین شعر برخواند ؛

ندیده هیچ کس ظل همیبرا	بچشم خویش ظل الله دیدم

شاه بسیار آفرین وتحسین کرد وهفت نوبت این شعر از زبانش شنید وچون واقف این غزل برخواند ؛

صبا با زلف یار من چه کردی	زدی برهم قرار من چه کردی
بکدر گر نباشی با تو گویم	که باشست غبار من چه کردی
نشستی گرد کین از خاطر یار	بگو ای گریه کار من چه کردی

چون این شعر برخواند شاه را حالتی سرداد وبسیار گریست ودو هزار روپیه صله بخشید وباندیمان خود گفت این زاغ بچه زبان طوطی از کجا آموخت

ونقل دیگر می فرمودند که شیخ علی حزین اکثر اشعار واقف در صفاہان از زبان مردم
می شنید چون از صفاہان بدہلی آمد واقف نیز دران ایام بدہلی بود روزے شیخ
با واقف در مشاعره دوچار شد وچون واقف را نمی شناخت از واقف پرسید که تو از
واقف لاہوری واقفی واقف گفت بلے من واقفم وچون شیخ معلوم کرد که واقف
ہمین است برخاست وبغلگیر شد وگفت الحمد لله ترا دیدم که از مدت مشتاق
لقایت بودم وبدین لطیفه که من واقفم آفرینہا کرد - آمدم بر سر مطلب روزے
در لاہور در حویلی میان مبارک پدر فیضی بتقریب مشاعره جمله شعرائے ہندوستان وایران
وملتان جمع شدند وبرین مصرعهٔ طرح ہر کسی غزلے گفته بود اینست ٭

دوچار شد نه گہے بامن آن جوان تنہا

چون نوبت بحضرت مکمل رسید حضرت استادی این مطلع برخواند ٭

زدیم بر صف مژگان جان ستان تنہا		طرف شدیم باین لشکر گران تنہا

بعد ازان جمله شعرا غزلہائے سر بریده یعنی بغیر از مطلع برخواندند وہیچکس مطلع
بزبان نیاورد دران بزم پادری پالیر که مدت ہا در ایران گذاشته بود ودران
دور کسے ہمسر او در اہل فرنگ نبود ودر عربی وپارسی اورا علماء وفضلائے ہندی
وغیره مستند می شمردند برخاست وخوانہائے شیرینی وپانصد روپیه نذر کرده شاگرد
حضرت مکمل درآمد واین غزل در ہمان مشاعره برائے اصلاح پیش کرد این دو شعر ازو یاد مانده

بندهٔ حسن اگر بنده بود سلطان است		بندهٔ یار اگر شاه بود مسکین است
در جواب غزل حضرت سعدی غزلے		پالیر گفته که شایستهٔ صد تحسین است

حضرت استاد فرمودند که در شعر اول بمصرعهٔ ثانی بجائے بندهٔ یار بندهٔ عشق بنویسید
ہمه حاضرین لب به تحسین کشاده گفتند از لفظ عشق رتبهٔ شعر دو بالا شد وشاعر صفاہانی
معطری تخلص که در میان مجلس نشسته بود قطعهٔ چند شعر بوصف حضرت مکمل گفته برخواند

که ازان جمله یک شعر این است ؛

ای مکمل بهر دیدارت دوان	سوئی لاهور از صفاهان آمدم

و حضرت مکمل نیز این شعر برخوانده ؛

بجهان کجاست مکملا که بطبع و فهم چو تو بود	بجز از دماغ معطری که تنفر از گل و بو کند

بس همین دو شعر اکتفا کردم و چون عمر آنحضرت بصد سال رسید رحلت کردند فقیر
این مصرعه تاریخ یافته ؛ ع

سلطان سخن ازین جهان شد

سنه ۱۲۷۵

میکش تخلص سورج بهان نام از قوم هنود بود در عین شباب از هندوستان
بحیدرآباد آمده بر دست حضرت علوی بیعت کرده مسلمان شد و خرقه خلافت یافت
و بسجاد علی نام زد شد و تا زیست مجرد ماند متاهل نشده در ریخته چار دیوانش مطبوعه
شده و صدها شاگردان و مریدانش درین شهر است مگر حضرت صغیر که ذکر شان
بجائے خود کرده ام هر سال عرس و مشاعره بنام حضرت میکش میکنند و صدها مردم
حاضر میشوند و طعامها میخورند با فقیر جناب میکش بسیار محبت می داشتند چون عمر
شریفش به پنجاه سال رسید وفات یافتند هر چند جستجو کردم مگر از کلام پارسی میکش
بغیر این یک مصرعه تاریخی که برائے دیوان فقیر گفته بود دستیاب نشده ؛ ع

جوش گل گلزار سخن گلشن معنی

سنه ۱۲۷۶

محشری تخلص میر تهنیت علی نام حیدرآبادی از شاگردان علوی قلندر است
عمرش از چهلسال کم نیست با فقیر محبت میدارد مگر دیر شد که نظر نیامده این یک
شعر از فکرش بهم دست شده ؛

این خستگان تیغ غمش محشری بحشر	از آه و ناله محشر دیگر بپا کنند

۱۲۶ معتمد تخلص نواب محمد گیسو دراز خان بہادر حیدرآبادی از امرائے دکن است عمرش بسی سال رسیده باشد بارنجته میل دارد دو دیوان رنجته تبکمیل رسانیده اصلاح سخن از میر محمد علیخان ناظم میگیرند و گاه گاه در کلبهٔ فقیر ہم قدم رنجه می فرمانید و بسیار لطفها دارند و از زر نیز امداد می کنند روزے یکی از کهن سالان دکن که ریش سفید را تا بناف گذاشته بود از راه حسد گفت که نواب معتمد وعدهٔ خود را اکثر فراموش میکنند گفتم کرده باشند این تذکرهٔ شعراست نه تذکرهٔ وعده فراموشان این یک شعر از فکر آن نازک خیال بدست رسیده ؂

ندهد راه آن وفا دشمن ؂		معتمد را به بزم خود چو رقیب

۱۲۷ محوی تخلص مسعود علی نام بی - اے متوطن قصبهٔ فتح پور علاقهٔ اوده عمر چهل سال رسیده در حیدرآباد بعهدهٔ نظامت دار القضاء متعین هستند بارنجته میل ندارند اکثر کلام ایشان بفارسی نظر آمده از یاران قدیم فقیر هستند این چند شعر از فکر بلندش بدست رسیده

زهر کرانه نشان داده بے نشان شدهٔ		ز چشم گشته نهان درمیان جان شدهٔ
توئی که باعث تزئین این مکان شدهٔ		ز حسن تست منور نگارخانهٔ دل
ناکرده جفا مستعد تازه جفائی	وله	ناکرده یکی جور بفکر دگرے گرم
بر نالهٔ دلگیر غریبان نگرائی	وله	بر هجر دو یاران موافق نخوری غم
اگرش جدید گوئی و گرش قدیم خوانی		ز جهان وفا نه بینی ز فنا امان نه یابی

از مثنوی

کس نه عیان کرد چرا می رود		کس نه نشان داد کجا می رود
شوق درین معرکه ها راهبر		ذوق درین مرحله ها هم سفر

۱۲۸ میرزا حضرت غلام احمد نام متوطن قصبهٔ قادیان که درین زمان نام آن قصبه

محاطب فلک

مبارک دارالامان مشهور شده آنحضرت خود را مسیح موعود می گفتند و قریب هفت لک
مردم هر دیار به بعیت آن ستوده صفات در آمده و ذات بابرکاتش مستغنی از اوصاف
این هیچ مج هیچمدانست دیر شد که فقیر قصیدهٔ موسوم به تنبیهٔ الغافلین مشتمل بر یکصد و پنج
شعر نوشته بخدمت آن والا درجات فرستاده بودم و نیز مردم می گویند که یکصد و بست
کتاب آن دریاے توحید تصنیف کرده که بعض از انها بعربی و بعض بپارسی و بعض
به هندی است و در هر شهر و دیار آن کتب دستیاب میشوند و در قصبهٔ قادیان مدرسه
بنا کردهٔ آنجناب هست که پانصد طفل تیم و دختران درس میگیرند و هر دو وقت طعام
و در هر ماه صرف براے ضروریات می یابند آنجناب در عمر هشتاد سالگی بعالم قدس
شتافتند فقیر نیز شرف قدمبوس قبل از دعواے مسیحائی حاصل کردم این چند شعر از
طبع پاک آن قلزم توحید بقلم می آرم ؎

ای ز سنہاے آز کرده دراز
دولت عمر دمبدم به زوال
من نیستم رسول نیاورده ام کتاب
یارب بزاریم نظرے کن بلطف و فضل
جانم فدا بود بره دین مصطفیٰ
امروز قوم من نشناسد مقام من
والله که همچو کشتئ نوحم ز کردگار

ولہ

زین هوسها چه سرانیائی باز
تو پریشان به فکر دولت و مال
هان ملیم استم و ز خداوند منذرم
جز دست رحمت تو دگر کیست یاورم (ترسانندہ)
این است کام دل اگر آید میسرم
روزے بگریا دکنند وقت خوشترم
بدولت آنکه دور بماند ز لنگرم

محبوب تخلص نواب غلام محبوب سبحانی لاهوری شاعر مستند بود دیوان خود را
بحیات خود بقالب طبع درآورده همه جا فرستاد و فقیر را نیز عنایت کرد و این عاجز
مدت بخدمت والایش ماند و هر ماه مشاعره بمنزلش میشد مگر تا آمدن فقیر مشاعره
شروع نمی کردند در عمر پنجاه و پنجسالگی در دربار دهلی فوت شد نعش او را به لاهور برده

درحصار حضرت داتا گنج بخش لاهوری دفن کردند فقیر این تاریخ وفاتش یافته

سنش سر زد چو قلب مهر بنهفت — جنان شد کوئے محبوب سخن سنج

و آن مرحوم این تاریخ وقت طبع دیوان فقیر از لاهور فرستاده که در دیوان موجود است

اشعار جمع کرد چو ترکی نکته دان — پیر فلک نمود زانجم گهر نثار
محبوب فکر سال نمود و خرد بگفت — این گنج جمع شد زگهرهائے شاه وار

اشعار

سوختی دل زبیوفائی ها — این بود رسم آشنائی ها
نیست باکم ز آتش دوزخ — دیده ام آتش جدائی ها

ولہ

تاب روئی تو سوخت هستی ما — دور چشمت فزود مستی ما

ولہ

سرت گردم زدی چین بر جبین رنجیدهٔ گویا — ز من بیگانه با خصم آشنا گر دیدهٔ گویا
زبالایت بلا خیزد قیامت از قیامت شد — بآغوش بلاها جان من بالیدهٔ گویا
خیالت در دل و عشقت بجان حسنت بچشم من — گہے در دل گہی در جان گہی در دیدهٔ گویا

بسیار خوب گفته

گرچه پیوسته من رنج و ملالے دارد — لیکنم شاد بامید وصالے دارد

ولہ

گوید من از ناز گہی بلهوس است این — بیگانه وشم گاه بپرسد چه کس است این

ولہ

محمود[۱۸۱] تخلص سید اسحاق نام حیدرآبادی ایران نژاد و از تلامذهٔ این فقیر است
مگر فقیر نام ایشان مولوی پچّو نهاده و در هرجا بهمین نام مشهور شده قریب چهل سال
عمر دارد این شعر از فکر اوست ؏

خواهش من غیر از دیدار نیست — حاجت عاشق بجز دلدار نیست

مدهوش[۱۸۲] تخلص میر اشرف علی نام حیدرآبادی از اقربائے سرکار عالیست

عمرش از چهل سال تجاوز نموده در سخن شاگرد حبیب کنتوریست و بافقیر هم گاه گاه در پارسی مشوره می کنند همین تاریخ از فکر بلندش که برائے دیوان فقیر گفته بود بدست رسیده

زادهٔ طبع بلند ترکی شیرین مقال — دو همین دیوان چو هم رنگ نظامی طبع شد
کرد مدهوش حزین گلدستهٔ تاریخ نذر — جان فدا دیوان استاد گرامی طبع شد

۱۸۳ **محب** تخلص غلام محبوب خان نام حیدر آبادی دیر شد که یکبار در کدام مشاعره دیده بودم دیگر حالات منکشف نشده این دو شعر از طبع بلندش بدست رسیده

نثار فرق جانان جان خود را کردمی لیکن — فدائے او نه این نقد محقر میتوان کردن
ز نوک تیر مژگان رخنها میسازد اندر دل — حذر را از غمزهٔ چشم ستمگر میتوان کردن

۱۸۴ **محبوب** تخلص گلابی شاه نام مدراسی بسیار سیاحت کرده و در نجوم مهارتے دارد و جامهٔ سرخ پوشد بدین سبب مردم او را گلابی شاه میگویند از چند سال دیهی از حیدر آباد بسی فرسنگ دور آباد کرده در انجا زراعت می کنند مرد پیر است با فقیر از دیر آشناست دیوانش هم مختصر طبع شده مگر همین شعر ازان بزرگ یاد میدارم

سر از تن من و دوش جدا شد چه بجا شد — از بار گران دوش رها شد چه بجا شد
از نور رشد سینه ام من خلق را آئینه ام — من ملحد دیرینه ام من ملحد دیرینه ام
نور در ظلمت هویدا دیده ام — جلوه اش پیدا و پنهان دیده ام

۱۸۵ **معلی** تخلص مظفر الدین نام حیدر آبادی مرد مسن هستند یکبار در منزل حضرت شاد ملاقی شده صاحب علم نظر آمد دیگر احوال آنجناب منکشف نشده لاچار بهمین اشعار اکتفا کردم

مکن فکر علاج من مسیحا — مریض عشق محتاج دوا نیست
کجا گویم تمنائے دل خویش — که کس جز ذات حق حاجت روا نیست

وله

ز جمله اهل مذاهب جدا ست مذهب عشق — خدا گواست که نه کافر و نه دیندارم

بپیش سمور دل منعم آز رومنداست نگاه دار خدایا مراز گردش دهر	وله	گدائے گوشہ نشین در گلیم خورسنداست ازین زمانہ کہ ہر بے ہنر ہنرمنداست

بسیار خوب گفتہ

[۱۸۶] مجاہد تخلص مجاہدالدین نام حیدرآبادی نوجوانست در مشاعرہ برتر دیدہ بودم زیادہ حال منکشف نگردید این شعر از فکر اوست:

ظہور خیر وشر از حق چو بالیقین دانم		چرا ز اہل زمانہ نفاق وکین دارم

[۱۸۷] مائل تخلص محمد حسین نام حیدرآبادی از ملازمان سلطان دکن بود و بر عہدۂ ڈاکٹر کار میکرد در ریختہ سخن نیکومی گفت دیوانش مطبوع شدہ بعض مردم باستادیش نیز گرفتہ و غزلہائے متقدمین را جواب گفتہ بافقیر محبت داشت در عمر پنجاہ پنجسالگی رحلت فرمود از کلامش این یک تاریخ پارسی کہ در وقت وفات اُستاد خود گفتہ بنظرم رسید:

بے لطف سخن گشت ز مرگ اُستاد مائل ہمہ گریند وہمی می گویند		گوئی بدکن انوری وسعدی مرد استاد جہان سحر بیان وصفی مرد

[۱۸۸] معروف ہم تخلص وہم نام حیدرآبادی دیر شد یکبار در مشاعرۂ فیض از دور دیدہ بودم ازین وجہ جملہ حالات منکشف نشدہ ہمین یک شعر از طبع بلندش یاد میدارم:

بیا اینجا تماشائے جمال خوبرویان کن		ازین دفتر حدیث عشق ازبر میتوانی کرد

[۱۸۹] مؤید ہم تخلص وہم نام از شیراز بود چون از شیراز بحیدرآباد آمد بافقیر ملاقی شدہ فقیر او را بخدمت یمین السلطنت شاد کہ در آن ایام در حیدرآباد بعہدۂ وزارت مستفیض بود رسانیدم وشصت روپیہ ماہانہ مقرر شد داستان شاہنامہ بسیار خوب بیان میکرد و در سرود ان ہم نظر نداشت وخط نستعلیق نیکومی نوشت و از غزل قصیدہ را بوجہ احسن می گفت ومیخواند وشب و روز بافقیر ہمراز ودمساز بود ویکجا

نشست و برخاست میکردیم وہم نوالہ وہم پیالہ میماندیم لیکن بسیار مصرف بود
واوقاتش بسر بشصت روپیہ نمیشد ازین وجہہ مقروض میماند واین فقیر نیز برائے
افیون وچائے با او قدرے سلوک می کرد وچونکہ جناب شاد با این فقیر محبت
بسیاری داشتند ازین باعث بعض ہمعصران کہ خود را از موزونان می شمرند واز
اعتراضہائے من جان بلب داشتند مؤید کہ در انوقت از صرف روزمرہ تنگ بود
بدن گفتند ای مؤید تو کہ ہر روز در وصف ترکی یک شعر میگوئی واو ترا صرف نیم تولچہ افیون
میدہد - وقاعدہ این بود کہ ہر روز در مدح این فقیر مؤید یک شعری گفت و فقیر
او را نیم تولہ تریاق کہ بچہار آنہ می آمدی دادم آخر حساد او را گفتند کہ اینک چارصد
روپیہ برائے تو آوردہ ام اگر میتوانی بروز مشاعرہ کہ مقرر است روبروئے وزیر اعظم
شاد اعتراض بر شعر ترکی باید کرد کہ ما از دست او جان بلب داریم مؤید اول گفت
توبہ توبہ مراچہ یارا شخصے کہ از حیدرآباد تا بایران در فن سخن نظیر ندارد وجملہ سخنوران
او را باستادی گرفتہ اند وکلامش پسند میش می کنند از شعر او عیب گیرم و دیگر اینکہ
ہر روز بر خوانش نان میخورم وچارانہ از دستش بلاناغہ برائے تریاق می یابم
مناسب نیست کہ بر کلام اینچنین محسن معترض شوم وآنکہ خطاب امیر الشعراء
یافتہ باشد در ہتک او کوشیدن کار خردمندان نیست مردم دانا مرا محسن کش
وتنگظرف خواہند گفت و دیگر کسے بر دوستی من اعتماد نخواہد کرد اگرچہ اینچنین
سخنہا بسیار گفت مگر بقول حضرت سعدی ع

	بدوزد طمع دیدۂ ہوشمند	

آخر ہوس زرش دامنگیر شد وروپیہ گرفتہ بروز مشاعرہ ریش وسبلت را آب دادہ
باحساد در پہلوئی من نشست وچون حضرت شاد تشریف آوردند اول چند
شاگردان فقیر غزلہا خواندند وبعد ازان ہر یک بنوبت خود میخواندند ومصرع طرح این بود

زخش تابید برنامی دلم دامن دریدا ینجا

این مصرعه نیز از فقیر است ؛ چون نوبت این عاجز رسید فقیر این مطلع برخواند

عدو زد بوسه بر نعلش دلم دربر تپیدا ینجا ‌ ‌ رگ لیلی زدند آنجا ز مجنون خون چکیدا ینجا

حاضرین بسیار تحسین کردند و حضرت شاد فرمودند سبحان الله باز بخوان و چون نوبت باین شعر رسید ؛

مئی نظاره مینوشند از چشم سیه مستش ؛ ‌ ‌ ازان ارزان شدا ست ای میکشان نرخ نبیذ اینجا

مؤید گفت قافیه دال مهمله با ذال معجمه جایز نیست و حساد نیز یکزبان شده گفتند که مؤید راست میگوید فقیر خاموش ماندم حضرت شاد فرمودند چرا جواب نمیدهی عرض کردم که تا حال این بزرگ و جمله دوستانش را موزون طبع میدانستم امروز معلوم شد که محض داستان گو است و آنانکه کمر باتباعش لستبه اند نیز از فن سخن ناواقف به بینید که حضرت فردوسی چه می گوید در داستان بهرام گور ؛

درم دارد و نقل و نان و نبید ‌ ‌ سر گوسپند بباید برید ؛ سعدی

شنیدم که مستی ز تاب نبید ؛ ‌ ‌ بمقصورهٔ عابدے در دوید

وطرفه تر اینکه مؤید عجب کم حافظه است که هر روز داستان شاهنامه میخواند فراموش میکند حضرت شاد از شنیدن این اسناد معتبر از جائے برجست و گفت سبحان الله خوب اشعار باسناد آورده مؤید و حساد از خجالت سر بزیر داشتند روز دویم مؤید از حیدرآباد گریخته باز بسوئی شیراز رفت و از شیراز قصیده بمدح فقیر گفته عذرها خواست فقیر بار دیگر بصد ها کوشش و سعی از شیراز ش طلبداشته باز بخدمت شاد رسانیدم و چون وزیر از مؤید پرسید که چرا بغیر اجازت من بگریختی گفت آقائے من اصل حال اینست که فلان چارصد روپیه رشوت مرا بدین اقرار داده بود که پیش جناب در عین مشاعره عیب از کلام

ترکی بگیرم چون اعتراض کردم و آن اعتراض قایم نماند راشیان دست و گریبان
با من شدند که اعتراض تو بجا نمانده زر رشوت باز بده ازین وجه گریخته بودم ۔
حضرت شاد ازین سخن بسیار تبسم کردند افسوس که مؤید در عمر شصت سالگی در حیدرآباد دکن
بمرض طاعون رحلت کرد و کلامش کم و بیش که بود هم ضایع شد قصیده از ایران
که بمدح فقیر گفته بود اگرچه موجود است مگر دل نمیخواهد که اوصاف خویش بقلم خویش
بنویسم صرف برین دو شعر اکتفا میکنم ؎

هست استاد در سخن ترکی ؎ — بالیقین است اهل فن ترکی
همچو من صد هزار چاکر اوست — هست بیشک شهِ سخن ترکی

مهدی[۱۹۰] تخلص مولوی سلیمان دهلوی حال مقیم حیدرآباد از ملازمان سرکار
خورشید جاه است و از عمر پنجاه مرحله طے کرده در عربی پارسی و ریخته دواوین مکمل
ساخته و از بنده پروری نسبت شاگردی خود بپارسی با فقیر میکنند اینچند شعر
از فکر بلندش بهم دست شده ؎

بحسام غمزهٔ چشم تو نه دو پاره شد دل تنگ ما — چو هزاره تیر نظر زنی پرد این نه طایر رنگ ما
همه از تو صبر و سکون بود همه از تو جوش جنون بود — همه جز تو زشت و زبون بود چه شتاب ما چه درنگ ما
چه بسوز عشق عیان شده چه بسیر حسن نهان شده — بکلیم شعله فشان شده سر طور آتش سنگ ما

مستور[۱۹۱] تخلص زمان شاه نام حیدرآبادی یکبار در مشاعرهٔ فیض دیده بودم حال علم
و سنین عمر یاد نمانده این اشعار از وست ؎

نتوان یافت چنین شاهد زیبا بدو کون — پشت یوسف بغلامیش دوتا می باشد
از بیاض رخ او صبح طرب جلوه طراز — دیگرے شاهد ما زاغ کجا می باشد

مجذوب[۱۹۲] تخلص گوری شنکر نام فرخ آبادی قوم کایته از شاگردان حضرت
مکمل است فقیر او را در کوه شمله دیده مرد کهل بود این چند شعر از فکر آن فقیر

منش یاد می دارم ؎

کوه کن در کوه میگوید که اُستاد منست		قیس در صحرا پئے تعمیل ارشاد منست
جز محبت مرشدم حرف دگر تلقین نکرد		عاشقی کن عاشقی تعلیم اُستاد منست
چون ز حد بگذشت درد دل دوا نامید منش	ولہ	ور طبیب از چاره باز آمد شفا نامید منش
مشاطه باز زلف مفگن بدوش او		تا زنگه نمط کمر یار نازک است
بکف پائے خود حنا بستی	ولہ	پائے حُسن گریز پا بستی

حرف النون

۱۹۳ ناصر تخلص نواب میر صبغة الله خان از اُمرائے حیدرآباد و از تلامذه و مُریدان حضرت مولوی نیاز احمد بدخشانی و در عربی و پارسی مستند هستند بر فقیر چشم لطف دارند عمر آنجناب قریب شصت سال رسیده حالا گفتن شعر ترک کرده شب و روز بذکر حق تعالے مشغول میمانند فقیر این بزرگوار را و دیگر مردم از اهل الله می دانند اینچند شعر از طبع پاکش بهم رسیده

صبح بینم روئے دل آرام را	شام دانم زلف عنبر فام را
زلف تو لیل رویت والضحی	متصل بینیم صبح و شام را
طاق ابروئے تو محراب منست	اندران خوانم نماز شام را
این سزائے همسری چشم او	سنگ بر سر آمده بادام را
بوریا را ناصر اداند حقیر	از ریا آنکس که جوید نام را

۱۹۴ ناطق غلام غوث نام حیدرآبادی فقیر ایشان را بسبب ضعف بصارت نمی شناسد مگر این بزرگ در هر غزل مینویسد که من از تلامذهٔ تُرکی قلندرم عمر ناطق قریب سی سال باشد این اشعار از فکر آن والامنش است ؎

انس از مؤمن ز کافر عار نیست	عاشقم جز یار باکس کار نیست
برهمن را دیر و زاهد را حرم	بس مبارک باد و ما را کار نیست
نے مسلمانم نه کافر زین سبب	در گلویم سبحه و زنار نیست

نامی [۱۹۵] تخلص امتیاز علیخان نام از ملازمان نواب وقار الامراء مرحوم است آنقدر یاد دارم که یکبار ملاقات شده مگر حال علم و عمر و وطن یاد نمانده این اشعار از فکر نامورش بدست آمده -

	ولہ	
از هجوم خطِ مشکین تو معلومم شد	ولہ	ملک حسن تو گرفتند سیاهانے چند
صد دل دانا مسخر می کند		شیخ دام سبحه ات بیکار نیست

نیاز [۱۹۶] تخلص سید نجیب الدین نام حیدرآبادی از ملازمان سلطان دکن است شاید در مشاعره فیض دو چارم شده دیگر حالات منکشف نشد مجبورم این اشعار از طبع نیاز آگین گفت

هر که از کوچهٔ دلدار جدا می باشد	حاصل زندگیش رنج و بلا می باشد
زنده شد از غم عشقش دل محزونِ نیاز	آری آری ز غم عشق بقا می باشد

نامی [۱۹۷] تخلص مولوی عبد الغفور حیدرآبادی از منصبداران سرکار خورشید جاه است یکبار با فقیر ملاقات شده صاحب علم و فضل و خلق نظر آمد عمر شریفش چهلسال رسیده باشد مگر بغیر این دو شعر تاریخی که برائے دیوان فقیر گفته بود شعرے دیگر یا بہی از فکر آن نامور بدست رسیده -

چو شد مطبوع کلیات ترکی	باین معجز بیانے روح معنی
بگفتم مصرعهٔ تاریخ نامی -	که خلاق المعانی روح معنی

نگین [۱۹۸] تخلص برهان الدین نام حیدرآبادی ملازم سلطان دکن است عمر شریفش بشصت سال رسیده با فقیر شناسائی دارند این شعر از فکر آن نگین سخن است -

هستند هر دو چشم تو در جنگ و کین من	دل را یکی ربود و دگر برد دینِ من

۱۹۹ نوری تخلص مولوی جمال الدین نام حیدرآبادی شاگرد حضرت طوبیٰ مرحوم فارغ التحصیل
شده ملازم سلطان دکن شدند با فقیر شناسائی میدارند عمر قریب سی و پنجسال باشد از
غزل در قصیده ید طوبیٰ داشته این اشعار از فکر آن ماه سخن بدست افتاده ؛

زنده پنداریم مرده بصد خواریم	وله	قوت بیماریم طاقت درمان شکست
زند در خانقه آذر کند پیراهن از می تر		وزد بر زهد او صرصر بسبر خاکستر افشاند

در مدح شاه

سحر گهه خسرو خاور چو از خاور بر آرد سر	ترا صد سجده ای داور نخستین بر در افشاند

دعائیه

صراحی تا زند قلقل ز می تا افگند غلغل	ترنم تا چو بن بلبل بگلبرگ تر افشاند
غلامے باد خاقانت بود شاپور دربانت	سکندر باد قربانت بپا جان قیصر افشاند

۲۰۰ ناظم تخلص نواب میر محمد علیخان نام حیدرآبادی از ملازمان سلطان دکن خلف
حضرت ناصر و همشیرزادهٔ نواب صولت جنگ بهادر عابد است و در عربی و پارسی
استعداد کامل دارد و از طفولیت با شعر عربی و پارسی و ریخته ربطے داشته اول اصلاح
سخن پارسی از والد خود می گرفتند و بعد از ان با فقیر حسب ارشاد والد ماجد خود پیوستند
و در ریخته شاگرد داغ دهلوی است اگر من راست راست بقلم آرم مردم حمل بر مبالغه
خواهند کرد که توصیف شاگرد خود چقدر می کند مختصر اینکه خود فقیر بعض وقت با ایشان
در سخن مشوره میکند و این عاجز قابلیت ناظم دیده بخطاب ارشد تلامذه مخاطب ساخته
جانشین خود کردم و دیوان پارسی و ریخته حضرت ناظم بقالب طبع در آمده بهر جا رسیده است
ی شود و شاگردانش در هر دو زبان بسیار اند و هر که شاگرد ناظم میشود اول بخدمت
این فقیر آورده شیرینیش از دست این عاجز خورانند و دعائے شیرین کلامیش میجویند
و چون ناظم کسے از تلامذهٔ فقیر غزل را در مشاعره نمیخوانند و در بدیهه گوئی ید طولے

بہم رسانیدہ اگرچہ دیر شد اصلاح کلامش معاف کردہ ام چراکہ درین فن بست و چہار سال بسر بردہ و عمر عزیزش قریب چہلسال رسیدہ تاہم بغیر ملاحظۂ فقیر غزل را در مشاعرہ نمی خواند و این ہمہ از خوش اعتقادی ہائے اوست و چون ناظم کسے در تلامذۂ فقیر صاحب ادب نیست کہ پیش این فقیر دست تقلیبان دراز نکند و نمیکشید کتاب معین الشعرا و ناول موسومہ بہ نئی روشنی مصنفۂ ناظم بقالب طبع رسیدہ کہ حرز جان مردم نکتہ شناس شدہ و آن عزیز در کتب خویش ستایش فقیر بسیار کردہ این چند شعر از فکر آن ناظم ملک فصاحت و بلاغت است مناجات عربی -

انا یا رب فی بحر المعاصی … غریق فی الغوایۃ لا اقصر
ولی جس لذنب ران قلبی … فطہرنی فطاہر نی فطہر

پارسی

سوئے بزم بادہ ای شیخ زمن آرم ترا … از میان خلوت اندر انجمن آرم ترا
لے دل غمدیدہ پیش پائے یارت افگنم … بہر قربانش برو ای جان ز تن آرم ترا
خواہم آن چشمی کہ ہر دم جا بجا بینم ترا … بے حجابانہ بروئے اسما بینم ترا
گرو زد باد بہاری در ہوا بینم ترا … در بہار و ابر آندر قطرہ ہا بینم ترا
جانب گلشن چو آیم رنگ تو بینم بہ گل … چون روم در بوستان در نخلہا بینم ترا
جلوۂ ذات تو یابم یارب اندر ریگ دشت … سیر دریا چون کنم در موجہا بینم ترا
غیر دیدارت نباشد در جہان کارم دگر … درمیان خواب و بیداری ترا بینم ترا
جلوہ افگن زیر و بالا راست چپ و پیش و پس … در زمین بینم ترا فوق السما بینم ترا
ہمچو ناظم بگذرم من از خودی خویشتن … تا نباشد این جدا از خود جدا بینم ترا

ولہ

بغیر داروئے عناب لب تبسم نشکست … ہمین دوا ست کہ گشتہ است سودمند مرا
بچشم مردم عالم اگرچہ آزادم … خیال زلف تو دارد دگر بہ بند مرا

تا بکی دل یاد روئے آن بت ترسا کند ۔ تا بکے ناظم پرستد این مسلمان آفتاب

وله

فراق یار کسے در جہان نمی خواہد ۔ چو شیشہ دور نشد از انجمن ایاغ گریست

وله

کنم بغیر نہ ظاہر ملالت دل خویش ۔ کسے نہ دید کہ بلبل بہ پیش زاغ گریست

وله

بلند بسکہ بملک سخن نوائے منست ۔ ازان بدیدۂ کوتاہ بین نہ جائے منست

ازین خیال بگوئی تو گردم ای شہ حسن ۔ کہ تا بیاد تو آید کہ این گدائے منست

وله

زخم آنست کہ مرہم نبود درکارش ۔ درد آنست کہ منت کش درمان نشود

تازہ از گریہ نگردد دل افسردۂ ما ۔ این نہال است کہ سرسبز زباران نشود

وله

اگر پرسم ز حال قیس ای ناصح مزن حرفی ۔ کہ اگر حالت دیوانہ را دیوانہ می پرسد

بود این قلقل مینا نہ در بزم توای ساقی ۔ زبان شیشہ احوال من از پیمانہ می پرسد

وله

ای نونہال در غم قد بلند تو ۔ جا در چمن بپائے صنوبر گرفتہ ایم

وله

حرفی نزنم جز غم عشق تو بعالم ۔ باشد نہ بجز روئے تو روئے سخن من

در وصف این فقیر گفتہ

ہرگز نکنم وصف شکرریزی صایب ۔ کافیست مرا ترکی شیرین سخن من

وله

برکافر زلفش چو نہ قربان شدہ باشی ۔ ایدل دم مردن نہ مسلمان شدہ باشی

وله

چشم جادو فن نہ تنہا سحر بر دل میکند ۔ عاشقان را شمشیر ناز تو بسمل میکند

وله

داغ دل لالہ زار را ماند ۔ دیدہ ابر بہار را ماند

چمن سبز پیش عارض یار ۔ باغبان خارزار را ماند

وله

نستانی گہے دل ناظم ۔ خلق گوید کہ دل ستان شدہ

ناظمی تخلص غلام نبی نام حیدرآبادی فارغ التحصیل شدہ بزمرۂ تلامذۂ این فقیر پیوستہ سی سال عمر داشتہ گاہ گاہ در پارسی سخن میرزد این شعر از فکر اوست

ولہ

لب شکرفشانت را مکیدن آرزو دارم ‌‌ ‌ بهر شب شربت وصلت چشیدن آرزو دارم
صبا رحمی بکن بهر خدا بر حال زار من ‌ ‌ که بوئی زلف مشکینش شمیدن آرزو دارم

نظم تخلص مولوی حیدر علی لکھنوی دیر است که بوجه ملازمت حیدرآباد را وطن کرده عمر آنجناب قریب شصت سال باشد در ریختہ سخن را بوجہ احسن میگوید با فقیر شناسائی میدارند مگر کدام شعر پارسی آنحضرت دستیاب نشده چه باید کرد تبرکاً نام نوشته ام که یادگار بود

نیاز تخلص میر محمد نیاز علیخان نام حیدرآبادی خلف حضرت نواب ناصر داماد نواب صولت جنگ بهادر و تلمیذ و برادر خورد میر محمد علیخان ناظم اگرچه نوجوانست لیکن از عربی پارسی بهره وافی اندوخته این اشعار از فکر بلندش بهم رسیده شده ؛

ولہ

خون بخور ای دل خود رفته دیوانهٔ ما ‌ ‌ ساغر از غیر کشد ساقی مستانهٔ ما
همچو عنقا بجهان سیر نهان میداریم ‌ ‌ بر زبانها ست از آن شورش مستانهٔ ما
بانگ لبیک مزن نعرهٔ ناقوس بکش ‌ ‌ داری ار میل تماشائے صنم خانهٔ ما
نکے کله گوشه بگردون شکنم ای بے مهر ‌ ‌ کے بود دست گرم های تو بر شانهٔ ما
این ستمهاست که بر ما ز دل ما پیداست ‌ ‌ یار دیرینه ما گشت که بیگانهٔ ما
جهان فانیست فانی را بقا نیست ‌ ‌ خدا باقیست باقی را فنا نیست
فدا جان را کند بر عارض او بلبل شیدا ‌ ‌ اگر آید بسوئی گلستان آن نونهال من

نادان هم تخلص و هم نام دهلوی برادرزاده داغ دهلوی مرحوم است مدت شده که حیدرآباد را وطن کرده تا داغ بقید حیات بود اوقاتش بآسایش میگذشت و بعد از وفات کارش بگدائی افتاد در ریختہ که زبانش است سخن استادانه میگوید عمرش به پنجاه سال رسیده مگر هنوز مجرد است متاهل نشده گاه گاه در منزل فقیر می آید مرا از دیدنش رقت جاری میشود چرا که همه اوصاف شاعری خدائی تعالی بذاتش فراهم کرده این یک شعر پارسی اش فقیر را بسیار پسند آمد ؛

چو می سنجم سخن در بزم نادان — بحیرت میشود هر مرد دانا

نواب[۲۰۳] تخلص نواب کلب علیخان نام والی رامپور افغانان صاحب دیوان پارسی وارد وست هر دو دیوان آنجناب مطبوع شده بهر جا بدست میرسد و چون دیوان نواب بایران رسید سخنوران بسیار ستایش کردند این فقیر را نیز سه صد روپیه سالانه می دادند دروازهٔ درگاه حضرت خواجه اجمیر بنا کردهٔ اوست بعد از زیارت حرمین شریفین بعمر شصت سالگی رحلت فرمود این اشعار از فکر بلندش یاد می دارم ؛

بآن نازم بکشش ظالم که ارواح همه عالم — بود یکبار در شوق شهادت از عدم پیدا

ولہ

هزار چاک رفو کرده ام و ندانستم — که غایتی نبود زخم بیوفائی را

کدام سوخته دل ناله کشید که دوش — بلرزه یافته ام عرش کبریائی را

ولہ

شرمنده ام به پیش ندیمان که جیب را — تا چند پاره سازم و تا کی رفو کنند

نواب را بکش باداۓ که دیگران — صد جان دهند و جلوهٔ مرگ آرزو کنند

نکهت[۲۰۴] تخلص غلام محی الدین نام حیدرآبادی حافظ کلام ربانی و از ملازمان سرکار نظام و از شاگردان این فقیر است عمرش قریب پنجاه سال رسیده و مختصر دیوان پارسی ترتیب کرده و بارها آزموده ایم که با مطلع نکهت مطلع کسی هم پهلو نمیشود و همه مردم مشاعره چشم و گوش بمطلعش میدارند مگر از مدت نظر نیامده خدا داند کجا غایب شده این سه شعر از کلامش بدست رسیده

سویم بیتے بناز خرامان رسیده است — یا حور عین ز روضهٔ رضوان رسیده است

دل از برم برون جهد از بهر دیدنش — جان بر لبم بفرقت جانان رسیده است

ولہ

عادت نیش زنی از دل کژدم نرود — دشمن از طینت بد باز کجا می آید

نواز[۲۰۵] تخلص احمد نواز خان نام حیدرآبادی از تلامذهٔ این فقیر بود و در خوشنویسان بسرکار عالی ملازمت داشت مگر در عمر سی سالگی بعارضهٔ ورم جگر رحلت کرد

این اشعار از فکر جوانش بدست رسیده ؛

ساقی بیا که موسم باران رسیده است — فصل بهار از پئے رندان رسیده است
امروز بهر دادن این تهنیت نواز — مرغ از هوا و گل ز گلستان رسیده است

نعمت تخلص نعمت علی یکبار در منزل علوی قلندر دوچارم شده باعث طول مدت حال علم و عمر و سکونت یاد نمانده این سه شعر از فکر لطیفش هنوز یاد است

تا نظر بر رخ آن سیمبر انداخته ایم — دولت هر دو جهان از نظر انداخته ایم
بزمین دل خود تخم محبت کشتیم — بیخ عقل و خرد از مغز بر انداخته ایم
نعمتا تنگ شد این عرصهٔ عالم بر ما — رخت خود را بجهان دگر انداخته ایم

نعیم تخلص غلام محمد نام حیدرآبادی از ملازمان سلطان دکن و از تلامذهٔ این فقیر و عمرش قریب پنجاه سال رسیده این شعر از فکر سلیمش بدست افتاده -

نعیم نعمت وصلش اگر بدست رسد — طلب نه نعمت دیگر کنم ز رب کریم

نیک کردار و محبوب علی هر دو نام مشهور حیدرآبادی از وظیفه خواران سلطان دکن و از معتقدان این فقیر است عمرش از شصت سال کم نیست شبی نیک کردار و این عاجز از خانهٔ برتر می آمدیم و چون این فقیر را در شب نظر بباعث پیرانه سری کم می آمد نیک کردار را گفتم که امشب شب آدینه است چون مزار مبارک مولوی شهید که در راه می آید می بینی مرا آگاه کن که فاتحه بگذرانم گفت بسیار خوب دست من بگیرید دست او گرفتم جائے در راه دروازهٔ کلان نظر آمد که در انجا چراغ روشن بود گفت اینست مزار شریف حضرت شهید منکه وضو می داشتم فاتحه خواندن آغاز کردم ناگاه هندوئے که مالک مکان بود از بالاخانه گفت کیست چون بقرآن خواندن مشغول بودم بجوابش نپرداختم و نیک کردار هم خاموش ماند هندو بار دیگر گفت کیستید که جواب نمیدهید آخر قرآن را گذاشته گفتم با با فاتحه بر مزار جناب شهید

شهید

میخوانم ہندو بہزار خشم و غضب گفت کدام مزار شہید اینجا شاید پدر تو شہادت یافتہ کہ فاتحہ میخوانی و آن کافر بسکہ بزدل بود فریاد زد کہ بیائید بیائید بگیرید بگیرید کہ دزدان در خانۂ من برائے غارت مال اول شب رسیدہ اند ازین صدا از ہر طرف ہمسایگان و رہروان برما حلقہ کردند چوں این فقیر را دران محلہ کہہ و مہ می شناختند بروشنی روئے مرا دیدہ گفتند کہ حضرت حال چیست گفتم بابا این بزرگ کہ ہمراہ منست مانند من شبکور است خانۂ این ہندو را مزار شہید دانستہ مرا برائے فاتحہ درینجا آوردہ نمیدانستم کہ این خانۂ ہندو است معاف فرمائید آخر بہزار خرابی از دست مردم نجات یافتیم ازان شب آگاہ شدم کہ این بزرگ از من ہم نابیناتر است این یک شعر از فکر او مرا بغایت پسند آمد ؎

گر بزد دیو از بدکاری من ؎ | چہ شد گر نیک کرد ارا ست نامم

نیرنگ[٢١١] تخلص حکیم محمد اکرم نام حیدرآبادی نوجوانست فارغ التحصیل از تلامذۂ نظمی ہمہ روز کتاب ہا را در بر گرفتہ برائے بحث در بر زن و کوہا میگردد ناگہان اگر کسے دوچارش میشود آنچنان دست ہا شستہ پس او می فتد کہ آن بیچارہ بغیر از فرار چارہ نمی بیند این شعر از فکر آن کوچہ گرد است ؎

بہ بحث شعر من ہر کہ میفتد نیرنگ | ز اعتراض من آخر رمد چو بز ز پلنگ

ناصر[٢١٢] تخلص ناصر الدین نام صفاہانی مرد کہل است در سکندرآباد کہ از حیدرآباد بفاصلۂ چہار میل است بدرس اہل فرنگ اوقات بسر می میکند و با فقیر آشنا است گاہ گاہ بکلبۂ احزانم قدم رنجہ می فرماید و صدہا شعر اساتذہ را از بر می دارد و از غرور اینکہ من اہل زبانم بر شعر ہر پیر و برنا معترض میشود و اسناد می طلبد چنانچہ اندک ذکر آن بزرگ در ذکر حضرت طوبی رقم کردہ ام مگر فقیر بر وقت اعتراضش آنچنان بہ اسناد از اساتذہ پیش میکند کہ سر بگریبان خجالت می اندازد روزے گفتمش کہ

برائے خدا یک مصرعہ از کلام خود برخوان کہ من مستفیض شدہ درج درین اوراق کنم گفت من از اعتراض تو می ترسم ازانکہ اکثر اشعار انتخاب کردۂ تو اعتراضہا کردہ ام و نمیخواہم کہ در دوستئ دیرینۂ من فرق آید چراکہ عادتِ من است کہ ہر کہ عیب از کلام من میگیرد خواہ راست باشد یا دروغ من دست و گریبان با او میشوم و از غضب خون از چشم من فرو ریزد گفتم ای انصاف دشمن خدارا چشم انصاف بکشا چنانکہ خون از چشم تو بوقت اعتراض میریزد تو کہ بر کلام دیگران معترض میشوی و عیوب کلام ہم پیر و جوان را میگیری در دل آنہا چقدر غبار کینہ از جانب تو مہیا نشدہ باشد مگر شعر صایب نشنیدہ ؎

بحرف ہیچکس انگشت اعتراض منہ — کہ مستفیض شود از تو و عدو گردد

توبہ کن و بار دیگر خواہ مخواہ از کلام کسے عیوب مگیر گفت اگر تو قسم خوری کہ اعتراض نخواہم کرد دوش کہ سہ شعر برائے تذکرۂ تو نوشتہ ام میدہم گفتم بخدا ہیچ نخواہم گفت آخر بعد از سوگند این اشعار حوالہ کرد ؎

برق طور است از رخت بے نور — نادم از دیدۂ تو دیدۂ حور
غمکدہ گشت بیتو بزمِ نشاط — زہر شد بے تو بادۂ انگور
سر ہر راست گو در آویزد — بر سرِ دار چون سرِ منصور

حرف الواو

۱۳ وزیر تخلص مولوی محمد وزیر نام حیدرآبادی ملازم سلطان دکن است یکبار در مشاعرۂ فیض مرحوم دیدہ بودم بسبب طوالت ایام حالات دیگر یاد نماندہ این اشعار از فکر بلندش بدست رسیدہ ؎

دل اسیر شکن زلف دو تا می باشد — دامن جان بکف ناز و ادا می باشد

ناصر صفاهانی گفت دامن جان عجیب استعاره کرده که عقل سلیم قبول نمیکند گفتم این عجب
عقل سلیم شماست که قبول نمیکند به بنید که استاد مکمل چه می فرمانید ؀

دامن جان و دل من تا نگردد چاک چاک — ای پری این وحشت عشقت کجا گیرد فراغ

برق رفتار ره دشت فنا ایم همه — خضر در وادی ما آبله پا می باشد

اندراں دشت که از خویش گزشتن سفر است — برق بیتاب مرا راه نما می باشد

نخل نومیدئی من میوهٔ امید دهد — ناخن یاس مرا عقده کشا می باشد

عزت بی هنر از اهل هنر بیشتر است — جغد ویرانه دریں دور هما می باشد

منعم از اشک ستم دیده حذر کن که بسا — شورشِ بحر ز طوفانِ هوا می باشد

گر ببری سر ز تنم زنده شوم شمع صفت — آب تیغ تو مرا آب بقا می باشد

بحر را وسعت آغوش ز ساحل باشد — زینت دولت منعم ز گدا می باشد

سرو چون فاخته در گرد سرت میگردد — قد رعنائے تو چون جلوه نما می باشد

سخن نرم کشاید دل افسرده و زیر — غنچه وا از نفس باد صبا می باشد

والہ تخلص مولوی عبد العلی نام حیدرآبادی عالم متبحر بود و با شعر پارسی خصوصیت
داشت مردم ایران و هندوستان آن مجمع صفات را سعدی دکن میگفتند عرصه
بست و هفت سال میشود که شبے در مشاعره کدام نواب از دور دیده بودم مرد معمر
معلوم میشد مگر باهم گفتگو نشده در سال یکهزار و سه صد و یازده هجری بعالم قدس رفت
مرزا تقی تاریخ وفات آن مرحوم بدیں طور گفته ؀

جان بحق تسلیم کرده والهٔ عالی گهر

و حضرت گرامی که شاعر مستند هستند اینچنیں فرموده ؀

سال مرگش ز روئے ماتم گفت — شاهِ اقلیم نکته دانے مُرد

ناصر صفاہانی گفت کہ دریں عہد تاریخ گویان این قدر تعمیہ را چنانکہ گرامی گفتہ پسند نمیکنند
گفتم اگر تاریخ گویان این عہد پسند نمیکنند نکردہ باشند مگر متقدمین کہ پسند کردہ اند آنرا
چہ علاج یکے از متقدمین کہ با نعمت خان داروغۂ باغ خصومت داشت می گوید؛

از بہر حصول سال نعمت خان را		از باغ فرح بخش بدر کن شاہا

تا اعداد نعمت خان از باغ فرح بخش بیرون نمی آرند تاریخ بدست نمی آید؛ گفت
این ہجو است گفتم از ہجو و مدح چہ غرض آخر تاریخ ہست یا نیست و چہ مضایقہ کہ
اگر یکے از متاخرین پیروی متقدمین کردہ باشد؛

این اشعار از دیوان حضرت والہ مرحوم انتخاب کردہ ام؛

چون در سحر بر افگنی از رخ نقاب را		سازد فروغ حسن تو گبر آفتاب را
مقسوم اہل علم عذابست در جہان		رسم است در شکنجہ کشیدن کتاب را

این شعر در پنجاب و کابل شنیدہ ام بسیار مشہور است

والہ کند سجود بآن روے تابناک		آتش پرست سجدہ برد آفتاب را

ناصر صفاہانی گفت سجدہ برون از نظرم نگذشتہ گفتم اگر از نظر جناب نگذشتہ مگر بنظر
فقیر رسیدہ ظہوری ترشیزی۔

نشگفت گر نگین ترا در قبول مہر	والہ	چون موم نرم سجدۂ طاعت برد حجر
امشب ز جوش گریۂ مستی حباب وار		نقشے بر آب بود بزمت نشست ما
از فرط ضعف گرم براہ غمش رویم		مانند نبض تب زدگانست جست ما

بسیار خوب گفتہ

والہ چو وصف آن قد موزون رقم کنم	ولہ	شعر بلند سر زند از فکر پست ما
در داغ جگر نماند خونے		روغن بچراغ نیست ما را
حدیث حور از واعظ شنیدن یاد تا کے	ولہ	پری در چشم مستان جلوہ گر کن شیشہ را بگشا

نالہ ام از شوقِ قمری چرا آمد بلند	ولہ	سرو پیش قدِ رعنایش اگر کوتاه نیست
وائے بر حالِ غریب الوطنی	ولہ	کہ بجز کوئی تو اش ما وا نیست
آوردہ نیازم بسبزِ نازِ بتان را	ولہ	خونم کہ وفا ریختہ در گردنِ من شد

یکی از عزیزانِ دکن گفت کہ حضرت والہ می فرمایند قافیۂ من کہ من بستہ ام ازین بہتر کسے نخواہد بست فقیر نیز دران روزہا ہمین غزل گفتہ و قافیۂ من نیز بستہ ام این است

مشتاقِ بہار رخت از نسیم ای گل		چون برگ خزان دیدہ چرا چہرۂ من شد
تمنا صید دل را غیر زین نیست	والہ	کہ روزے چند با صیاد باشد
ہر کہ یکبار ہر قامت آن یار کشد	ولہ	منتِ عمر گران مایہ چہ مقدار کشد
بجمع زر نشد آلودہ از ہوا دستم	ولہ	بجائی غنچہ و گل بوس ای صبا دستم
از نشترِ فصاد چہ حاصل کہ نماند است	ولہ	تصویرِ صفت قطرۂ خونے بدلِ من
دل کوہکن بہا دم بفراق تا نشستہ	ولہ	ز دو دیدہ خوابِ شیرین ہمہ شب جدا نشستہ

فقیر نیز برین زمین غزلے دارد کہ مطلعش این است ؁

بدلِ حزین چنانم غمِ دلربا نشستہ		کہ بگوئی آشنائے برِ آشنا نشستہ
صبا در کوئی یار آسودہ بودم ؁	ولہ	ز جا بُردی غبارِ من چہ کردی

ناصر صفاہانی گفت کہ قافیۂ غبار در شعر واقف درین زمین خوب بستہ شدہ این است

مکدر گر نباشی با تو گویم	واقف	کہ با مشتِ غبارِ من چکردی

گفتم این بجائے خود خوب است و آن بجائے خود ؁

میدہی والہ خود را بمحبت تسکین ؁	والہ	دل او بُردی و ہم فکر دلاسا داری

۱۲۱۵
وجودی تخلص محمد محی الدین نام حیدر آبادی فارغ التحصیل از تلامذہ حضرت برتر است و با فقیر نیز محبت دارد اگرچہ جوانست مگر شعر بوجہ احسن میگوید این شعر از فکر بلندش بدست رسیدہ ؁

چنان وجود وجودی بعشق زار شده است | که گاه در نظر آید گهی نمی آید ❊

ولاؔ تخلص نواب عزیز یار جنگ بہادر مخاطب بہ شمس العلماء حیدر آبادی از منصبداران وصاحب تصانیف کثیرہ شاعریست بلند خیال ومضمون آفرین فکر ہر پست طبع باوج مضامینش نمیرسد بافقیر اتحاد قلبی دارند وگاہ گاہ در منزل خود یاد فرمایند واز قدر دانی ہا این ذرہ بمقدار خاکپاے استادان را بخطاب استاد شہر مخاطب می کنند دیوان پارسی جناب ولاؔ مطبوع شدہ فقیر را نیز یک جلد عنایت شدہ بود مگر ہمان روز کسے کمبخت بدزدی ربود عمر آنجناب قریب شصت سال رسیدہ مگر ہر سال در مشاعرہ حضرت فیض مرحوم تشریف می آرند وسامعین را از شیرین کلامی خویش محظوظ می نمایند این اشعار از زادگان طبع آن ذیوقار بدست شدہ

ای بدور چشم مستت حاجت میخانہ نیست	میکشان را احتیاج شیشہ وپیمانہ نیست
رہ نورد عشق او چون آسیا در گردش است	گرچہ مثل آسیا محتاج آب ودانہ نیست

خوب گفتہ

کلامش را فروغ از مہر معنیست	ولہ	ولا منت کش ما وشما نیست
نالہ دارم لب اظہار نیست	ولہ	در زبانم قوت گفتار نیست

ناصر صفاہانی گفت سخن فہم داند اگر بجاے نالہ دارم درد میدارم بودے بہتر بودے عرض کردم کہ لفظ نالہ از درد بہزار مراتب بہتر است بدین دلیل کہ قاعدہ ایست اگر کسے درد داشتہ باشد طاقت اظہار دارد ومیگوید کہ درد من فلان جا است وہر کہ می نالد نالہ او را مہلت نمیدہد کہ حال خود اظہار کند ❊

بر فراش دل چرا جا کردہ است	ولا	ناتوان چشمت اگر بیمار نیست

ناصر گفت کہ صفت چشم ناتوان بچشم من نیامدہ اگر بدین طرز گفتے بہتر بودے

چشم بیمارت اگر بیمار نیست

گفتم مرا بر حرف گیری ہائے شما خندہ می آید - ناتوان و بیمار ہر دو یکیست و این
ہر دو لفظ در صفت چشم واقعہ شدہ گوش کنید یکی از اساتذہ گوید ؎

توانا را کند صد سالہ بیمار — بیک نظارہ چشم ناتوانش

ولہ

یک نگاہت ہوشم از سر می برد — چیست این گر غمزۂ خونخوار نیست
گفت ناحق میشوی رسوائے خلق ؎ — گفتمش با خلق و عالم کار نیست

ولہ

خار در پیرہنم ریخت بیابانے چند — دست من خار کشید است ز دامانے چند
مرض عشق بلائیست کہ درمانش نیست — از علاجے چند ز خود کردہ پشیمانے چند

واقف تخلص داؤد علیخان نام حیدرآبادی از ملازمان سلطان دکن و از
تلامذۂ این فقیر است عمرش از سی سال تجاوز کردہ دیر است کہ ندیدمش این اشعار
از فکر اوست ؎

رشک گلزار جناں کلبۂ احزان گردید — چون بغم خانۂ من آن شہ خوبان آمد
کم کجا از واقف لاہوریم — لیک واقف نیست خلق از شعر من

واحدی تخلص عبد المجید نام حیدرآبادی نوجوان بود با شعر پارسی خصوصیت
داشت فقیر دو بار در مشاعرۂ فیض با او ملاقی شدہ بسیار صاحب علم و ادب بود
افسوس کہ بعین جوانی بمرض طاعون فوت شد این دو شعرش مگر در دلم ہنوز جا دارد

درون چشم من چون انتظار یار جا کردہ — ندیدہ جائے خود در دو گریزان گشت جواز من
تجلائے رخ جانان بچشم جلوہ میدارد — چسان دیدہ کشاید منفعل گشت آفتاب از من

واقی تخلص سید عبد الرحیم نام قادری حیدرآبادی یاد میدارم کہ این برگ را
در مشاعرۂ فیض مرحوم دیدہ بودم بغایت خوش خلق بود در عمر شصت سالگی
بدار الابد رحلت فرمود این اشعار آبدار از زادگان آں سید عالی وقار بدست آورد دلم

بر آستانہ والائے او جبیں دارم — سر نیاز بدرگاہ شمس دیں دارم

خیال زلف تو هرگز نمیرود از دل	وله	دُر سرشک بدامان و آستین دارم
زندگی مثل حباب است درین بحر فنا		کور به چشم که محو رخ جانان نشود

۲۲۰ وارث تخلص عبدالوارث خان حیدرآبادی از منصبداران سرکار خورشید جاه‌ست از دیر بافقیر محبت داشته اشعار پارسی دارد و را بوجه احسن میگویند عمر شریفش بپنجاه رسیده باشد این شعر از لطف کلامش بدست رسیده ؛

۲۲۱ وارث نظر چو بر رخ آن ماه میکنم	از لب زهم نه حرف مگر آه میکنم

واصف تخلص سید شاه نصیرالدین نام حیدرآبادی یاد نمانده که بکدام جا شرف قدمبوس حاصل نمودم مگر چون به بحر فکر غوطه میزنم بخیال میرسد که شاید بمشاعرهٔ حضرت فیض دوچارم شده مگر سنین عمر و دیگر حالات از دلم محو شده نسخهٔ تحقیق الارشاد و اساس المعارف در تصوف از تصنیفش بنظر آمده با شعر پارسی میل دارد این اشعار نعتیه از طبع والایش بهمدست شده ؛

دل من بلبل نغمه سرائے مدح بستانش		حدوث هر دو عالم غنچهٔ شاخ گلستانش
بچشم خویش سلمان زان سبب خاک درش کرده		غبار آلوده کز کحل صفاهان بود مژگانش
همیشه ابن مریم این تمنا داشتی در دل ؛		چه خوش بودے اگر می بود از جان ثنا خوانش

۲۲۲ وفا تخلص نواب محمد عمر خان بهادر خلف الصدق نواب برق جنگ بهادر از امرای حیدرآباد است وفا شاگرد در ریخته ظهیر دهلوی است و در پارسی گاه گاه بافقیر مشوره میکند اگرچه نوجوانست مگر در اردو کلامش با پیران کهن مشق میماند دیوان ریخته به تکمیل رسانیده و ناول نیز از تصنیفش مطبوع شده و حق اینست که بسیار خوب گفته و غزل را بطرز احسن میگوید مگر فقیر را همین شعر پارسی از کلامش بهمدست شده ـ

من از یار چشم وفا داشتم		بر آمد مگر بیوفا اے وفا

۲۲۳ ولایت تخلص ولایت علی نام حیدرآبادی هنوز عمرش از بست سال تجاوز

نکردہ مگر شعر نیکو گوید و با پارسی میل دارد از دو سال در تلامذۂ فقیر پیوند شدہ این اشعار از فکر اوست ؎

تا بروئے تو نظر نرگس شہلا انداخت	چشم خود باز نبر عارض گلہا انداخت
بنگرم تارخ آن راحت دلہا در نرم	خویشتن را ز تغافل بتماشا انداخت
می ندانم کہ چرا لاش ولایت پس قتل	دور از کوئے خود آن آفت جانہا انداخت

واجد[۲۲۴] تخلص واجد علی نام از ہندوستان آمدہ مرد کہل بود یکبار ملاقات شدہ صاحب علم معلوم می شد نجانۂ علوی قلندری ماند این اشعار از فکر اوست ؎

شد ذکر جمیلش ہمہ قانون ریاضت	افسون پئے دیو آمدہ افسانۂ مرزا
ابدال بغلط دادہ معمورۂ عالم	آبادی دلہاست بویرانۂ مرزا

واجد[۲۲۵] تخلص مولوی عبد الواحد خلف جناب مولوی عبد العلی والہ مرحوم حیدرآبادی چہلسال عمر داشتہ شاعر خدبسیت و صاحب علم و صاحب دیوان پارسی با فقیر شناسائی دارند دو سہ بار در مشاعرہ عبد اللہ خان ضیغم ملاقات شدہ بسیار صاحب خلق و ادب نظر آمد این اشعار از فکر آن والا تبار است -

در جشن سالگرۂ شاہ گفتہ

گل مقصود بد امن باشد	دوستان را ہمہ گلشن گلشن
گوہر مقصد دل میدارند	جان نثاران ہمہ معدن معدن
قدسیان را ز مسرت بہ مشام	از گل حسن رسد بوئے سمن
یارب این جشن کہ مسعود بود	بادپایندہ ا سپے الف قرن

از غزلیات

دارد امید وصال صنم جور پسند	ولہ	این محال است دل من چہ خیالی دارد
این شب فرقت بآسائش گزشتن مشکل است		بادہ در بر چنگ در کف بادہ در پیمانہ نیست

میکشد خجلت بسیار بدین و دنیا
واجد از عمر دراز است بفکر اشعار
هست یکمصرعهٔ من همسر دیوان واجد

وله

هر که از کرده خود زود پشیمان نشود
نیست ممکن که کنوں صاحب دیوان نشود

وله

چیست گرچه نشده ساخته دیوانی چند

حرف الهائے ہوز

۲۲۶

هادی تخلص میرزا هادی مخاطب بنواب وزیر جنگ بهادر حیدرآبادی ناظم فوج سلطان دکن است جدش از شیراز آمده بحیدرآباد بمرتبهٔ اعلیٰ رسیده و در پارسی که خاص زبان آنجناب است سخن نیکو میگویند و در ریختہ نیز گوئی سبقت از همعصران ربوده و بر فقیر از سالها سال چشم عنایت می دارند عمر عزیزش بچهل و پنجسال رسید یکبار از حیدرآباد بشیراز رفته و با خویشان ملاقات نموده و از زیارات مشرف شده و هزارها روپیه بامستحقان و یتیمان و بیوگان و مسافران داده باز آمدند اگرچه بسبب شغل ملازمت متوجه شعر و سخن کم میشوند مگر چوں میگویند بوجه احسن میگویند مختصر دیوان پارسی و اردو به تکمیل رسانیده این چند شعر از فکر آن هادی الشعرا است

هادی شب فراق شود آن زمان سحر
شور عشق تو تا بسر دارم
چوں رسد در کفنم درد وصلش
هادی از تیغ فرقت دلدار
من ز هر کس علاج خود جویم

وله

جان حزین من چو برآید ز جسم زار
سینه پر خوں و چشم تر دارم
زور می دارم و نه زر دارم
زخم بر زخم در جگر دارم

وله

نظر آید که هست بیمار رشش

حرف الیائے تحتانیه

۲۲۷

یاور خراسانی بهمین تخلص شهرت داشت دیر شد که در کابل دیده بودم مرد سیاح بود

و پنجاه سال عمر داشت این یک شعر از فکر اوست که از فکر من نمیرود ؎

بایام فراق یار همدم	کسے جز نالہ و آہم نبود است

یک چشم[۲۲۸] تخلص عین الدین ہراتی در لاہور ملاقی شدہ مرد کہل و صاحب علم و از یک چشم کور بود بدین سبب تخلص ہم یک چشم می کرد این یک شعر او بسیار پسندم افتاد

خدا شاہد کہ روئے دشمن و دوست	بہ بینم ہمچو عین الدین بیک چشم

یسار[۲۲۹] تخلص منیر الدین نام لاہوری از شاگردان نواب محبوب لاہوری بود سی سال عمر داشت در جالندھر دوچارم شد این شعر از فکر او چوں این بیتم یاد است

مہربان بر من نشد آن مہربان	ہر دم از نامہربانی ہائے او

یاور[۲۳۰] تخلص یاور الدین نام لاہوری از تلامذۂ نواب محبوب در امرتسر ملاقی شدہ نوجوان بود یک شعر او ہنوزم بر زبان است ؎

مرا با مہر و مہ یاور چکار است	کہ مہر و ماہ من رخسار یار است

خاتمہ

سی[۲۳۰]

الحمد للہ والمنہ کہ درین تذکرۂ موسومہ بہ سخنوران چشم دیدہ ذکر و نام دو صد و شعرائے ہر دیار نوشتہ ام و ہمیں از حق میخواستم کہ افزون از دو صد باشد ایزد تعالی دعائے این عصیان شعار قبول فرمود و ہمہ ردیف بہ تکمیل رسانید کدام حرف باقی نماندہ از الف تا یا مکمل شد۔

قطعہ

چو بعد از سفتن این سلک گہر کی	دُر نام سخن سنجان شمردم
بحمد اللہ کہ از اول تا بہ آخر	بذکر دو صد و سی[۲۳۰] راہ بُردم

یا فتاح

بسم اللہ الرحمن الرحیم

نسخہ موسوم بہ پیمانہ

این چند غزلیات فقیر و اشعار متفرق که بعد از طبع دواوین سابقه از نزد بعض احباب دستیاب شده

تا نظر بر رخ تو مؤمن و ترسا انداخت — خاک در مسجد و آتش به کلیسا انداخت

آه من شعله بجان خانهٔ دنیا انداخت — ناله ام غلغله در عالم بالا انداخت

ریخت خوناب جگر دیدهٔ اغیار بزم — شب به پیمانهٔ من یار چو صهبا انداخت

کیست این دل زده ای یوسف جانها که بشوق — دست در گردن تو همچو زلیخا انداخت

شاید از درد محبت دلش آگاه نبود — آنکه ما را بشفاخانهٔ عیسی انداخت

از چه نافهم بشهباز خیالم آویخت — دام این طفل چرا بر سر عنقا انداخت

خانه بر دوش صفت خانه بخانه گردم — تا غمش خانه بقلب من شیدا انداخت

همچو کافور رخش از غم من گشت سفید — چشم بر چهرهٔ زردم چو مسیحا انداخت

باز در چشم تر آیم رخ تو جلوه نمود — باز این برق تپان شعله بدریا انداخت

هست این نعت از آن هاشمی عرش مقام — پایه اش قبه که از منزل کسرا انداخت

میشود باز نه منظور نگاه مردم — هر کرا مردم چشمت ز نظرها انداخت

کرد بیخود دلم این مصرعهٔ رنگین ترکی

چشم مست تو بمیخانه چه غوغا انداخت

نه بجور و نه بغلمان سروکاری دارد | آنکه در پهلوی خود چون تو نگاری دارد

با دل عاشق مهجور چه کاری دارد | آنکه در شب رخ دلبر بکناری دارد

تا جدا گشته ز من دل فرقت زده ام | نه شکیبی نه سکونی نه قراری دارد

هر که بیند رخت ای غنچه دهن میگوید | عارضت از خط مشکین چه بهاری دارد

از غم عشق تو و ز دشنه نازت چون من | کس بدل داغ نه در سینه فگاری دارد

شاید ای شوخ همان طالب دیدار تو بود | کلبه از نی که سر راه گدائی دارد

نه پیامی نه سلامی نه خطش می آید | یار از دیر نه با من سروکاری دارد

کاش امروز با آهوی دلم تیر زند | آن کمان گیر اگر عزم شکاری دارد

بچه گل برم از باغ که ای بانی ظلم | کس ز بسمل شده گانت نظاری دارد

خاک گشتیم و هنوز آن بت بدظن بازم | بار بر خاطر و در سینه غباری دارد

دل بنوک مژهٔ یار نظر می بندد | هست منصور که عشق از سر داری دارد

هست دریائی سرشک من خونبار عجب | که نه پایاب نه حدی نه کناری دارد

دل چه ساز است مغنی که دم نغمه کشی | حاجت مطرب و نه خواهش تاری دارد

کشور عشق عجب کشور حیرت خیز است | نه سوادی نه بلادی نه دیاری دارد

باکه گوید غم تنهائی خویش ای ترکی
آنکه دمساز نه همراز نه یاری دارد

قربان شوا بقدرت خالق که کرده است | آواز پای پیل چو آواز پای مور

وله

هر شب ز درد هجر تو فریاد میکنم | هر شام صبح وصل ترا یاد میکنم

ویرانه را چو قیس نه آباد میکنم | آباد را بعشق تو برباد میکنم

صد طرز نو بهر غزل ایجاد میکنم | شاگرد را به یک سبق استاد میکنم

الفت ز بلبلان چمن زار کرده ترک ‌‌ ‌ ویرانه را بفصل گل آباد میکنم

پر بسته خویش را ز بهار چمن نخست ‌ ‌ ای باغبان حوالهٔ صیاد میکنم

گر ہم بسان طفل ز بیدانشئ خویش ‌ ‌ جائی که ذکر دانش اجداد میکنم

ترسم که باز تهمت فسقم بسر نهند ‌ ‌ رندان ازان اطاعت زهاد میکنم

در قتل گهه بشوق شهادت ز بامداد ‌ ‌ من انتظار مقدم جلاد میکنم

ای دوستان جور پسند از شما گهی ‌ ‌ در پیش کس نه وا لب فریاد میکنم

دانسته پیش وا سر تسلیم خم کنند ‌ ‌ چون روی خود بوامق و فرهاد میکنم

بیدرد دیدنیست که نقش عروس شعر ‌ ‌ بهتر ز نقش خامهٔ بهزاد میکنم

تا در بهار بند گرانم سبک کند ‌ ‌ پیش از بهار خدمت حداد میکنم

از زندگان گهش طلبم گهه ز مردگان ‌ ‌ یارب چه شرک از پی اولاد میکنم

گر گویمش که جور مکن بر من ضعیف ‌ ‌ گوید که شیوه‌های ستم یاد میکنم

چون زخم خورده در شب مهتاب تا سحر ‌ ‌ ای ماه من بیاد تو فریاد میکنم

تا بر نگردد از دم تیغ تو سینه را ‌ ‌ مس دمبدم بدشنهٔ پولاد میکنم

ترکی سخن ز نظم دم پیری چو نوجوان
صد ناز تا بطبع خداداد میکنم

تضمین

بخدنگ غمزه جانرا ز تنم ربودی امشب ‌ ‌ در صد هزار حسرت بدلم گشودی امشب

لب خویش بر لب کس دم وصل سودی امشب ‌ ‌ تو شبینه می نمائی بر که بودی امشب

که هنوز چشم مستت اثر خمار دارد

ولهٗ

کاش شود شبی بمن دلبر شوخ فتنه جو ‌ ‌ سینه بسینه لب بلب شانه بشانه برو

دُوریکی منم ز تو ورنہ بباغ شد قرین — غنچہ بغنچہ گل بگُل رنگ برنگ بو بُو
راز نہان عیان کنم گر طلبی بخلوتم — بیش بہ بیش کم بکم خال بخال مو بمو
از رہ چشم ما رود خون جگر بفرقتش — کول بکول یم بہ یم بحر بہ بحر جو بہ جو

من بہواش میر سم ہمچو نسیم تر گیا
کوچہ بکوچہ دہ بدہ خانہ بخانہ کو بکو

چون تو بود ز رنگ گل چون تو دہن نہ غنچہ بو — لالہ نہ سرخ از لبت مشک سیہ نہ ہمچو مو
بہر سراغ تو روم شام و پگاہ سو بسو — گاہ براغ میکنم گاہ بباغ جستجو
شور و شغب بیاد تو در شب ہجر چون کنم — شور فتد ز شور من خانہ بخانہ کو بکو
خورد چو زلف پیچ ہا چشم مگر بخر دوا — قصۂ خود چو گفتمش در دم خواب مو بمو
دشمن جان بحالتم گریہ کند ز فرط غم — حیف مگر ز درد من یار شود نہ چارہ جو
چون ندوم قفائے تو چون نفتم بپائے تو — زانکہ زند جنون زدہ خاک بفرق آبرو
بر سر بام ماہ من جلوہ چو میکند لشب — ماہ فلک نمیشود از سر شرم رو برو
طوق گلوئے عاشقان حلقۂ زلف اپنی — دام نگاہ میکشان مستئ چشم فتنہ جو
شد چہ خطا کہ دمبدم باز برائے خون من — تیغ مژہ علم کند ترک نگاہِ جنگ جو

عیب مکن چو طاہرہ گر نہ غزل نوشتہ ام
ہمرہ زن کہ تر کیا مرد کند نہ گفتگو

نعت

بیمارم از غم گل رخسار مصطفیٰ — بہ میشوم ز شربت دیدار مصطفیٰ
جان دادہ ام بحسرت دیدار مصطفیٰ — دیدم شبے نہ جلوۂ دیدار مصطفیٰ
قربان شوم بگوش صحابہ کہ یافتند — صد لذت از کلام گہربار مصطفیٰ
داند رقیب خویش خدائے جہان مرا — تا دوختم نگاہ بر رخسار مصطفیٰ

کن عطر بیز گاه دماغ فسرده ام — باد صبا ز بوئے چمن زار مصطفی

یوسف نه گوهر کله خویشتن نما — با عاشقان طرهٔ دستار مصطفی

چشمش کجا به نعمت کونین می فتد — یا بد هر آنکه دولتِ دیدار مصطفی

رضوان برائے غازهٔ حور جنان برد — گرد ے که خیز داز سُم رهوارِ مصطفی

ترکی کنم نثار ز دل و جان خویشتن
بر آل مصطفی و بهر یار مصطفی

تاریخ طبع دیوان محمود خان محمود نعت گو

کرد تصنیف بصد شوق چو دیوان محمود — در ثنائی شه ما هست که امی لقبی

هاتفم گفت بگوش این سن طبعش ترکی — گلبن جان و دلم نعت رسول عربی

وله

چون مهار ناقه اش گیرم براه — ساربان بر گوش کین مجنون کیست

وله

تشنهٔ خونم شود تا هر کسے — از فریب است این همه لطفش بمن

وله

افتم بخاک گر سر راهش شوم دو چار — تا دست من بگیرد و برگویدم که خیز

وله

سرره دامنش چو گیرم خلق — کاش گوید که این جنون زده است

وله

کنم دیوانه سا غوغا چو آیم بر سر کویش — که تا او بیندم از بام و من بینم ز پا پایش

وله

از قریبش چو نگرم گوید — دور دار این نگاهِ زهر آگین

وله

رو بروئے تو ماه چاردهم — می نماید چو پیش مهر چراغ

وله

باین امید ترکی بر در او دم بدم آیم — که شاید پرسدم زین آمدن داری چه مقصودی

وله

شب داستان فرقت من چو این شنید و گفت — هست این همه افسانه که صد ره شنیده ام

وله

ننگرد تیره دل بیاض مرا — کور در چشم خود نه سرمه کشد

وله

کاش عیسیٰ برد کسے پیشش — تا کند یاد من بدین تقریب

سر رہ چوں بروفتادم گفت
کور گر دیدہ ام کسش گوید

وله
وله

گیستی گفتمش کہ کور استم
تا نہ در بزم رخ زمن تابد

زبام مسجد اقصیٰ سحر فرشتہ بگفت
برب کعبہ کہ تُرکیست قبلۂ شعراء

تا دل حق طلبم سر آگہی دانست
سبب وحشتم آن مہ نہ کماہی دانست
چشمش افتد نہ بایوانِ رفیعِ منعم
انچہ من دیدہ ام انوار نہ بینی زاہد
للہ الحمد کہ در بزم معانی سنجان
گرچہ در بزم نپرسید ملالم لیکن

علت کون و مکان را بکماہی دانست
ہرچہ گفتم بحضورش ہمہ واہی دانست
ہر کہ اینجا نہ خود منزل شاہی دانست
ہرچہ دانستہ ام اسرار نکواہی دانست
ہمچو صائب سخنم ظل الٰہی دانست
حالم آن شوخ ز دزدیدہ نگاہی دانست

شب چو با تیغ و سپہر دید حریفم ترکی
کردرم از سر راہم کہ سپاہی دانست

بینی خانہ

یا فتاح

بسم اللہ الرحمن الرحیم

مثنوی موسوم بہ ترانۂ حق

خالق دانی اگر خدا را
کن یار نہ شرک جان گزا را

با پیر و فقیر نیست طاقت
بخشند ترا کہ عمر و دولت

از بندہ مخواہ حاجتِ خویش
در خاک مریز طاعتِ خویش

از بدعت و کفر و شرک باز آ
در حضرت حق بسوز و ساز آ

بر سنگ مزار سر مفرسا
بر مردہ غبار سر مفرسا

فارغ چو شوی ز خود پرستی
آغاز کنی نحد پرستی

شرمت ز خدا نیاید ای وائے
گوئی کہ بمردہ عقدہ بکشائے

بر مرقد مردہ سجدہ ریزی
از خالق زندہ میگریزی

برباد مکن متاع ایمان
مقصود مجو ز جسم بے جان

تا ہست بقایت اے خردمند
با عظم رمیم دل نبر بند

بگذار خیال بت پرستی
زشت است مآل بت پرستی

نافہم صفات اولیا را
پندار نہ چون خدا خدا را

مسجود بجز خدا نباشد
معبود بجز خدا نباشد

شیخے کہ ز راہ شرع دور است
بینا مشمر کہ عین کور است

پندار نہ کمترش ز ابلیس
انکار نہ کمترش ز ابلیس

کن سجده نه پیش پائے شیخے | زندیق مشو برائے شیخے

شیخے که بر شش کنی سجودے | رقصد بنوائے چنگ و عودے

برپاش نه سجده کن چو مستان | بگذار طریق بت پرستان

کن توبه ازین خیال فاسد | مفروش چنین متاع کاسد

دین را نه تباه کن خدا را | رخ را نه سیاه کن خدا را

هر کسکه عمل کند بقرآن | هرگز نرود براه شیطان

بنگر که صحابهٔ پیمبر | کردند نه سجده غیر داور

شستند اگرچه دست ازجان | دادند ز کف مگر نه ایمان

روایت

گویند که چون به پیش پرویز (بادشاه ایران) | رفتند صحابه با دم تیز

کردند نه سجده پیش تختش | زین قاعده سوخت قلب سختش

فرمود چرا ادب نکردند | فخرم چو عجم عرب نکردند

در سجده نه پیش من فتادند | موبد صفتم دعا ندادند

گشتند نه خم بپائے تختم | کردند ثنا نه بهر بختم

گفتند صحابه شاه ایران | ما سجده بجز خدائے گیهان

هرگز نکنیم بندگان را | نه مهر و نه ماه آسمان را

ما سجده نه جز خدا فشانیم | مسجود بجز خدا ندانیم

تو بندهٔ از خودی حذر کن | گمراه مشو بحق نظر کن

از ما مسجود خویش برخواه | وز جادهٔ راست شو نه گمراه

گفت این همین پیمبر ما | اینست طریق سرور ما

مخاطب بقصیر

افسوس که میر و پیر این عهد | افقند بزر مگس چو بر شهد
گویند به پیروان که مارا | حاضر دانید چون خدا را
در وقت صدائے چنگ و عودے | ریزید بپائے ما سجودے
پیداست خدا بصورت ما | باشید فنا بصورت ما
نقلیست که عرض می نمایم | قفل در بسته را گشایم

حکایت

شیخے که بزهد بود مشهور | آمد بدرش کسی از ره دور
تا عمر نخد منتش گزارد | در بیعت و طاعتش گزارد
پرسید چو شیخ نام آن مرد | عبدالواحد لقب بیان کرد
شیخش فرمود اے نکوکار | هر لحظه تصورم بدل دار
زان گونه بکن تصور من | دارد چو خیال بت برهمن
آن عارف حق بگفت اے پیر | گویم سخنے مباش دلگیر
ناید زمن این صنم پرستی | ضیغم نخورد غنم پرستی
عبدالواحد شده است نامم | گردان نه صنم پرست نامم
خود را صنم و مرا برهمن | مکن بهر خدا نه رهبر من
پیشت تبلاش حق رسیدم | نشگفت مگر گل امیدم
در یاد تو یاد حق فراموش | هرگز نکنم من اے کله پوش
مرشد چو شنید این ترانه | نالید ز درد چون چغانه
از خوف خدا فتاد بر خاک | زد آه چنانکه شد بر افلاک

گفتا بمرید راست گفتی ۔۔۔ در سلک دُرِ یتیم سُفتی
مستم کردی ز جام توحید ۔۔۔ بستی دل من بدام توحید
رسم وره عارفاں همینست ۔۔۔ از اهل یقین نشان همین است

رجوع بقصه

افسوس که پیر این زمانه ۔۔۔ سنجد بمرید این ترانه
شد بزم سماع فرض بر تو ۔۔۔ انیست زپیر قرض بر تو
غم نیست چو فرض ادا نگردد ۔۔۔ این بزم مگر قضا نگردد
ترتیب کنش میان هر ماه ۔۔۔ باشد دل تو که تا حق آگاه
مطرب چو کند ترانه آغاز ۔۔۔ از جا برخیز و سوئے من تاز
حق حق گفته سجو دم افشاں ۔۔۔ من بعد بزم شو خراماں
یعنے که فگن برقص خود را ۔۔۔ هرگز مشناس نیک و بد را
گهه بوسه بزن بپائے مطرب ۔۔۔ گهه نال به هائے هائے مطرب
باز آ بکنار من ز محفل ۔۔۔ غلطاں سر خاک همچو بسمل
تا دست نهم بسینهٔ تو ۔۔۔ روشن کنم آبگینهٔ تو
انیست طریق مذهبِ من ۔۔۔ انیست رسوم مشرب من

مقوله مصنف

جز رقص رواں دهی نه تعلیم ۔۔۔ ای مرشد این زمانه تسلیم
لب بند ازیں ترانه ترکی ۔۔۔ کوتاه کن این فسانه ترکی
هر شیخ شود که دشمنِ تو ۔۔۔ زیں شعلهٔ نظم روشنِ تو

برخیز و به پیش حق دعا کن / زین نغمه لب خود آشنا کن

اشعار دعائیه

یارب برسول و آل و اصحاب / یارب بطفیل غوث و اقطاب
یارب بقیام شب گزاران / یارب بطفیل روزه داران
یارب بپئے حاجیان مکه / یارب بپئے عز و شان مکه
یارب بصلوات صبح خیزان / یارب بدو دیده اشک ریزان
یارب بزکات مال داران / یارب بعزائے جانثاران
یارب بپئے عاشقان توحید / یارب بپئے زندگان جاوید
یارب بپئے حافظان قرآن / یارب بپئے دوستان ایمان
یارب بپئے خسروان عادل / یارب بپئے منعمان باذل
یارب به نیاز عاشقانت / یارب بگداز عاشقانت
یارب بدعائے دردمندان / یارب بنوائے غم پسندان
یارب بطفیل قل هو الله / یارب بموحدان ذیجاه
یارب بمزار شاه یثرب / یارب بپئے خاک راه یثرب
یارب بپئے طالبان دیدار / یارب بپئے واقفان اسرار
یارب بپئے جان دوستداران / یارب بدل اُمیدواران
یارب بشب دراز هجران / یارب بصباح وصل جانان
یارب بپئے سه و یک کتابم / مسپار بدست شیخ و شابم
راهم بجناب خویش بنمائے / چشمم بجمال خویش بکشائے
دارم که نه جز تو خواهش کس / مقصود دلم توئی دگر بس

در خاتمہ گوید

ترکی نہ کنوں رواں قلم کن
شد ختم چو این فسانۂ حق
این قصہ دراز گشت کم کن
نامش بکردم ترانۂ حق

۱۳۳۲ھ
سالش ز فروغ ماہ بشمار
گیر از عدد کلام اشعار

تمت

صحت نامہ

نشان سلسلہ	صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۱	۲	۳	۴	۵
۱	۱۱	۱۳	اجبنہ	جبنہ
۲	۲۵	۵	۰	تو
۳	۲۸	آخر	ماب	بلب
۴	۳۵	۱۸	طوالیف	طفولیت
۵	۴۷	۱۰	کے	بکے
۶	۵۳	آخر	۰	ہمدست نشد
۷	۶۶	۱۴	پرد	برد
۸	۶۷	۹	مکشا	بکشا
۹	۱۳۴	۱۶	سوم	شوم
۰	۰	۰	۰	۰